

Breme akcije sloni na mladini

VIKTOR STOPAR

Vsa družbena gibanja v svetu so se zavedala, da breme akcije sloni na mladini. Zato so se v vseh obdobjih prizadevali, da bi si pridobili mladino. Ker pa je bila mladina po svoji naravi vedno na strani napredka in svobodomiselnost, je bil boj zanjo zelo hud. Nazadnjaški politiki so se zavedali, da ima mladina odločilno vlogo v vseh akcijah, zato so jo skušali pridobiti z lažnimi in demagoškimi gesli. Toda mladina je vedno našla pot k napredku ter razočarana zapustila tiste, ki so hoteli zaustaviti ali pa zavirati napredek.

Mladina Jugoslavije je bila že pred prvo svetovno vojno na strani naprednih sil in se borila proti zaostali, na pol fevdalni avstro-ogrski monarhiji in turškemu tlačanstvu. Bila je za zvezo z naprednimi južnoslovanskimi narodi in narodi Rusije. S simpatijami je spremljala boj za nacionalno osvoboditev Srbov izpod turškega jarma in narodov Bosne ter Hercegovine izpod okupacije Avstro-Ogrske. Bila je nosilka nacionalne zavesti, da smo na tem koščku zemlje Slovenci, ne pa slovensko govoreči Nemci, kar so hoteli dokazovati Avstrijci. Svoj delež je prispevala v naprednem gibanju med prvo svetovno vojno in po njej, ko je vojna dokazala nesmiselnost štiriletnega klanja za bogatenje nacionalnih buržoazij na račun domačega ali tujega ljudstva. Mladina je bila v prvih vrstah revolucionarnega gibanja, ki je nastalo, poseben v Evropi, po letu 1918.

Kmalu po ustanovitvi Komunistične partije Jugoslavije so ustanovili Zvezo komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije). Revolucionarno razpoloženje množic in vojakov, ki so se vračali s fronte, in prvi parlamentarni uspehi Partije po končani vojni (v prvem parlamentu Jugoslavije je bilo 60 komunističnih poslancev) so bili povod, da je v Zvezo komunistične mladine stopilo mnogo mladine, ki je sodelovala v akcijah, katere so organizirali delavci-komunisti.

Najvažnejše naloge v tem času so bile: boj proti intervencijski politiki prve jugoslovanske vlade proti Sovjetski zvezi in madžarski revoluciji ter boj za demokratične svoboščine in enakopravnost narodov Jugoslavije. Veliki uspehi in ugled komunistov ter naraščanje revolucionarnega gibanja v Evropi je dalo povod, da so buržoazni in réakcionarni politiki objavili Obznano in leta 1920 prepovedali Komunistično partijo in njene organizacije. Pogoji dela so postajali vedno težji, organizacije Komunistične partije in Zveze komunistične mladine so se umikale vedno bolj v ilegalo, povezave med organizacijami so bile vedno slabše, aretacije so postale vedno pogostejše. Za Komunistično partijo in Zvezo komunistične mladine je bil hud udarec, ko je monarho-fašistična diktatura 7. januarja 1929. leta objavila, da so prepovedane vse politične stranke in sindikalne organizacije (razen režimskih); tako je bilo skoraj nemogoče delo v mnogih organizacijah in društvih, koder so komunisti delali. Od sindikalnih organizacij ni bil prepovedan URS (Udruženi radnički sindikat), ki je bil pod vplivom II. Internacionale (socialdemokratska

s sedežem v Bruslju), v katerem pa komunisti takrat niso sodelovali zaradi napačne politike Komunistične partije.

Po januarski diktaturi so bile organizacije komunistov skoraj popolnoma razbite. Večina članov je preživljala dolgoletne zapore v različnih kaznilnicah. Po mestih in industrijskih središčih so potekale razprave o socializmu, komunizmu in marksizmu bolj »akademsko« po kavarnah in višjih šolah. Mnogi posamezniki, pa tudi skupine, so menili, da je čas, ko se je treba pripravljati na oborožen upor in individualen teror (atentati). Kljub težavam, v katerih se je znašla Partija, ni opustila dela. Ob parlamentarnih ali občinskih volitvah, stavkah delavcev, v borbi študentov in drugih akcijah, povsod so komunisti samoiniciativno delali in si prizadevali, da se uveljavijo najboljši programi in pridejo v vodstva napredni ljudje.

V Zagrebu, kjer so me sprejeli v Zvezo komunistične mladine, smo kljub terorju izvajali neprenehoma razne akcije. Ob volitvah 1935. leta smo skupaj z množicami HSS (Hrvatska seljačka stranka) sodelovali proti osovraženemu Jeftičevemu režimu in smo se vseh volilnih akcij udeleževali ter jim dajali čimbolj napredna gesla. Ljudje so sprejemali naša gesla, čeprav vodstvo HSS ni hotelo sodelovati s komunisti. Niso pa mogli zaradi velikih simpatij ljudstva javno nastopiti proti nam. V tem času je režim pod pritiskom fašistov in nacistov od zunaj pripravljal tla, da se Jugoslavija vključi v vojni stroj fašizma. Zato smo neprenehoma prirejali demonstracije proti vojni in za mir. Največje demonstracije so bile ob obletnici oktobrske revolucije, ko se je v delavskih središčih Zagreba (Trnje, Trešnjevka) zbralo več tisoč demonstrantov. Te akcije je vodila Partija, za izvedbo pa je poskrbela mladina. Navodilo, da se policiji znani tovariši ne smejo udeleževati akcij in morajo imeti dober alibi, nam, mladim komunistom, ni bilo všeč, čeprav smo vedeli, da je sodišče za zaščito države do trikrat huje kaznovalo tovariša, ki je bil ponovno aretiran.

Slabi stiki z vodstvom Partije v inozemstvu (v aprilu leta 1929 je policija ubila Djura Djakovića, novega sekretarja CK, ki je imel poleg ostalega nalogo organizirati vodstvo v domovini) in slaba poučenost III. internacionale (kominterni s sedežem v Moskvi) o naših razmerah, so delo doma še poslabšali. Vodstva praktično ni bilo, posamezniki pa so poizkušali, v glavnem s stiki s tovariši po kaznilnicah, zopet vzpostaviti organizacijo. Na novo ustanovljene organizacije pa je policija hitro odkrila in sledile so si aretacija za aretacijo, tako da so morali mnogi člani Komunistične partije in Zveze komunistične mladine v ječe in kaznilnice. Po prestanih kaznih so se komunisti vračali iz kaznilnic (Mitrovico smo imenovali komunistično univerzo) z izkušnjami prejšnjega dela in s pridobitvami teoretičnega in organizacijsko-političnega znanja ter mnogimi razčiščenimi vprašanji, tako da sta se začeli Partija in Zveza komunistične mladine krepiti. Razlike v delu Partije in Zvezi komunistične mladine praktično ni bilo. (Dejansko smo imeli dve Partiji). Že sam naziv zveza bi moral dati širše oblike dela med mladino kakor v partijskih celicah.

Leta 1935, ko je Partija dobivala organizacijsko in politično vedno večji vpliv, je prišlo nerazumljivo navodilo, da se Zveza komunistične mladine razpusti. Kdo ga je dal, naj ugotavljajo zgodovinarji. Dejstvo je, da je bilo navodilo mladim komunistom nerazumljivo, ker ni bilo zanj prave utemeljitve. Na celicah Zveze komunistične mladine smo zvedeli, »da se Zveza komunistične mladine razpušča po navodilu Partije in v skladu z mednarodno komunistično organizacijo«. Priporočili so nam, da se vključimo v legalne orga-

nizacije in društva ter v njih delamo. (Niso nam povedali, kaj in kako naj delamo, sami pa še nismo bili dovolj vzgojeni marksisti — meščanske organizacije in društva pa smo sovražili.)

Na srečo niso povsod dosledno uresničili navodila o razpustu, zato se je delo Zveze komunistične mladine kmalu nadaljevalo po novih navodilih, ki so omogočala Zvezi komunistične mladine pollegalno organizacijsko obliko dela in množičnost. Mladinska organizacija naj bi usmerjala, vzgajala in povezovala mladino v vseh društvih in organizacijah ne glede na to, če so ustanovitelji klerikalne, nacionalne, liberalne ali katerekoli druge politične stranke ali skupine. Tako obliko dela bi morali organizaciji takoj dati, ne pa da smo imeli nekaj časa »mlado Partijo« potem pa nerazumljiv razpust.

Ker mladina ni bila nikdar zastrupljena s političnim ali z verskim sovraštvom, je zrahlijana politika Partije do organizacije Zveze komunistične mladine ter njena popolna pasivnost v meščanskih organizacijah in društvih (v razdobju do 1937. leta) omogočala, da so razne politične stranke uspele pridobivati mladino. Klerikalni politiki so ob podpori duhovnikov in s sredstvi, ki so jih imeli na voljo, zidali v delavskih centrih mladinske domove, kjer so s kulturnimi in športnimi prireditvami povezovali mladino. Ustanovili so telovadno društvo Orel kot protiutež nacionalnemu Sokolu, ki je bil zanje preveč liberalen, preveč »vseslovanski«. (Klerikalci so upali, da se bo osnovala katoliška država, ki bi zajela Slovence, Hrvate in Avstrijce).

Režimski politiki so poizkušali organizirati fašistične organizacije kot Orjuno (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov), vanjo so vstopali tudi nekateri revolucionarni mladinci, ker so menili, da je to organizacija, ki bo branila koristi delovnega ljudstva Jugoslavije proti fašističnim grožnjam italijanskega režima. Revolucionarna mladina pa je organizacijo kmalu zapustila, ko je ugotovila njene prave cilje. Posebno se je to pokazalo, ko so »orjunaši« leta 1924 napravili pohod na Trbovlje, napadli delavce in ubili Rudolfa Fakina. Pozneje sta poizkušala po vzoru hitlerjevskih organizacij osnovati fašistične skupine Ljotić in Stojadinović. Mladina se ni vključevala v te organizacije, ker je imela izkušnje z Orjuno in videla početje fašistov onstran meja.

Združeni delavski sindikati (ti so edini po monarhofašistični diktaturi ostali legalni), pa so se branili mladine; to so utemeljevali s tem, da bi režim prepovedal njihovo delo, če bi se v sindikatih zbirala revolucionarna mladina. V Sloveniji je bilo pred drugo svetovno vojno mnogo mladine v predelovalni, tekstilni, živilski industriji in sličnih strokah ter v obrti. Posebno so se ti sindikati otepali vajeniške mladine, ker po takratnih zakonih vajeniška mladina ni smela biti član sindikata.

V takih razmerah je morala delati Zveza komunistične mladine. Nove oblike dela po letu 1937 in konsolidacija Partije, ki je imela vodstvo sedaj doma, vse to je omogočalo širok razmah v povezovanju mladine z Zvezo komunistične mladine. Bili so potrebni veliki napor, prepričevanja in dokazovanje starim sindikalnim voditeljem, da je treba imeti skrb tudi za mladino in njene zahteve, čeprav so ji takratni zakoni odrekli vsako pravico.

Razprave v univerzitetnih društvih, organizacijah, klubih in drugod so se včasih vlekle v nedogled, toda uspeh ni izostal, saj je Slovenski klub (napredna organizacija študentov) prevzel pobudo, ko je šlo za obrambo domovine in za organiziranje prostovoljcev. Pred tem pa je tudi sodeloval pri demonstracijah ob priključitvi Avstrije, pozneje Češkoslovaške k Nemčiji, sodeloval pri protidraginjskih in drugih akcijah in podobno.

Navodilo, da se morajo vključiti komunisti v obstoječe organizacije in društva, je omogočilo mladim komunistom, da so dajali smer dela tem organizacijam in so prišli tudi v njihova vodstva. Lep primer dela mladih komunistov je bil, da je ob okupaciji celotna organizacija Kmečkih fantov in deklet, razen redkih izjem iz vodstva, stopila v Zvezo komunistične mladine. Enako se je zgodilo s Sokolom, čeprav so ga hoteli nekateri nacionalistično-buržoazni politiki fašizirati po zgledu nacistične mladine. Ob tem je treba upoštevati, da so mnogi poštene, napredni in svobodoljubni ljudje, ki so bili med vojnama člani te ali one režimske stranke, v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno zapuščali te svoje organizacije, ker so se razočarali nad programom in vodstvom buržoazno-meščanskih politikov.

Omenil sem nekaj velikih akcij, na katere smo lahko zelo ponosni. Poudaril pa bi, da se je komunistična mladina vzgajala in kovala pri drobnih vsakodnevnih nalogah. Ni nam bilo vseeno, kdo je bil mladinski zaupnik v tovarni, kdo v odboru Kmečkih fantov in deklet, kdo vaditelj v organizaciji Sokola, kdo v upravnem odboru študentovskih domov, kdo vodi srednješolske krožke, kdo fantovske odseke itd. itd. Vedno in povsod smo se borili in propagirali najbolj poštenega, zavednega in naprednega človeka, pa čeprav ni bil organiziran komunist.

Do leta 1937 pri nas niso obstajali nacionalni komiteji, temveč pokrajinski komiteji Komunistične partije in Zveze komunistične mladine. S tem letom so na nacionalnih kongresih Komunistične partije ustanavljali centralne komiteje. Za Zvezo komunistične mladine pa so organizirali komisije pri centralnih komitejih in okrožnih komitejih Partije, medtem ko je bil v celici po en tovariš zadolžen za delo mladinske organizacije. Taka organizacija pa ni mogla dati mladini pollegalne organizacijske oblike, kakor so predvidevala navodila za delo mladine. Zato je centralni komite Partije imenoval pokrajinski komite Zveze komunistične mladine Jugoslavije pri vseh nacionalnih komitejih. Zakaj pokrajinski komite in ne centralni komite? Verjetno za to ni prave razlage. Logično bi bilo, da bi po ustanovitvi nacionalnih centralnih komitejev Partije leta 1937 tudi za mladino ustanovili centralni komite. Vse naše akcije po letu 1929 so močno poudarjale, da obstajajo v Jugoslaviji razni narodi, ne samo Srbi, Hrvati in Slovenci, temveč tudi Črnogorci, Makedonci in manjšine. To vprašanje takrat ni bilo bistveno, imelo pa je verjetno odtenek stare miselnosti, kjer naj se nacionalnosti odpravijo v socialistični družbi (v Sovjetski zvezi so govorili o vodilnem, močnem, naprednem ruskem narodu).

V Sloveniji se je novo vodstvo Zveze komunistične mladine takoj lotilo dela. Glavno je bilo, da se utrdijo in razširijo organizacije Zveze komunistične mladine, ki so toliko let pešale in skoraj zamrle. Po imenovanju pokrajinskega komiteja so se začela organizirati okrožna vodstva; teh pa nista imenovala pokrajinski komite Zveze komunistične mladine ali okrožni komite Komunistične partije Slovenije, temveč so se povsod, kjer so obstajali partijski komiteji, celice ali posamezni komunisti, organizirale okrožne konference, nanje pa so prišli delegati mladine ter tam izvolili svoje vodstvo. Na vsaki konferenci je bilo dvajset do trideset delegatov (zaradi preganjanja policije nismo mogli organizirati širših konferenc). Spominjam se, da je bilo leta 1940 dvanajst okrožnih konferenc. Na njih smo zajeli vse najvažnejše kraje Slovenije (Maribor, Celje, Krško, Notranjska, Novo mesto, Kočevje, Bela krajina, Kranj, Jesenice, Trbovlje, Prekmurje, Kamnik). Za nekatere tovariše je sporna slovenska (pokrajinska) konferenca. Po mojem je konfe-

renca Zveze komunistične mladine za Slovenijo od ponovnega formiranja pokrajinskega vodstva pa do začetka vojne samo ena. Na njej je bilo dvaindvajset delegatov, pokrajinsko vodstvo in tov. Boris Kidrič. Bila je v Novakovi hiši pod Šmarno goro, in to v februarju 1941. leta. Nekateri menijo, da je bila prva konferenca nad Zalogom konec junija 1940. leta; te sta se udeležila tudi tov. Tone Tomšič in Boris Kraigher, delegatov pa je bilo okrog trideset. Menim, da je bila ta konferenca za področje okrožja Ljubljane. (Druge konference za ljubljansko okrožje se ne spominjam, bile pa so tega leta že v rajonih Ljubljane — Šiški, Bežigradu, Mostah, Zalogu, Trnovem, Viču, Rakovniku, Šentvidu-Tacnu, Ježici-Črnučah in Medvodah.)

V organizacijskem smislu je bila največja novost v tem, da smo dali Zvezi komunistične mladine veliko širši okvir in nismo organizirali celic po partijskem vzoru. Forumi so imeli naziv komiteja (rajonski, okrožni, pokrajinski), osnovne organizacije niso bile »celice«, temveč »organizacija Zveze komunistične mladine«. Tudi kriteriji za sprejem niso bili tako ostri kakor poprej. Dokaz temu je, da je število organiziranih mladincev v enem letu daleč preraslo število članov Komunistične partije in je konec leta 1940 na enega člana Partije prišlo štiri do pet komunističnih mladincev. Množični porast članov Komunistične partije v letu 1940 in dalje je bil rezultat široke organizacije Zveze komunistične mladine, saj je postala normalen rezervoar prihodnjih članov Partije. Mladinci so se rekrutirali po delavnicah, tovarnah, šolah, društvih in organizacijah. Z aktivnim delom so pridobivali med mladino ugled in postajali funkcionarji ter idejni vodje organizacij in društev. Ni bilo organizacije, kjer bi komunistični mladinci ne imeli vpliva. To se je kazalo v srednješolskih krožkih, njihovih časopisih in akcijah. To je bilo vidno na univerzi, kjer so komunistični mladinci s težavo delovali, ker so tam obstajale režimske »nacionalne, klerikalne ali fašistične« organizacije. Vajensko in delavsko mladino smo pritegovali v sindikate ali društva, kmečko mladino pa smo povezovali v glavnem prek društva Kmečkih fantov in deklet ter Fantovskih odsekov. Delavsko društvo Vzajemnost, v katerem je bilo mnogo mladine, pa je tako bilo pod vplivom komunistov. Na tej široki organizacijski ravni je bilo možno zajeti širok krog mladine in ni bil redek primer, da so obstajale organizacije komunistične mladine v delavnicah ali vaseh, kjer v takratnih razmerah nismo mogli organizirati celice ali pridobiti vsaj posameznikov za člane Partije.

Smernice za delo med mladino so bile sedaj jasne, problemi mladine tako očitni, da je Zveza komunistične mladine rasla iz dneva v dan in da med mladino ni bilo takih odstopanj kakor med komunisti do leta 1937. Tudi aretacij ni bilo, ker so mladinci delali v legalnih organizacijah in organizacijsko tako povezani, da delo ni imelo oblike »celice«, temveč obliko sestankov prijateljev, ki skupaj delajo, študirajo in podobno. Pač pa se je zaradi pomanjkanja čuta za osnovno konspiracijo zgodilo tole: na Jesenicah je širok krog ljudi vedel, da se bo veliko mladine sestalo v okolici. Zandarmerija je tudi prišla na ta sestanek, na katerem je bil tudi Boris Kraigher, in ga aretirala. Tudi se je zgodilo, da je manjša skupina mladine imela Zvezo komunistične mladine in Partijo za premalo revolucionarni, njuno delo za preveč mlačno in je propagirala geslo: Za dosego cilja so vsa sredstva dovoljena. Ta skupina mladincev je izdajala letake s podpisom Centralni komite revolucionarne mladine, a sredstva je hotela pridobivati z izsiljevalnimi pismi, vamljanjem v izložbe in celo s krajo na pokopališčih. O tej skupini je razpravljal pokrajinski komite. Kakor hitro pa smo z njimi več delali, se je

razkrojila in mladinci so se vključili v delo ter pozneje tudi v narodnoosvobodilno vojno.

V vrste Zveze komunistične mladine je prihajalo vedno več mladine. Uporabljam izraz je prihajalo, ker je revolucionarno razpoloženje začelo preraščati okvir organizacije. Mladinci so prihajali do komunistov, za katere so menili, da so organizirani, in zahtevali, da bi tudi nje organizirali. Seveda je bil sem pa tja tudi avanturističen nagib, ki pa sploh ni prišel do veljave, saj smo imeli take pojave tudi med narodnoosvobodilno vojno.

Velika skrb je bila posvečena mladini za marksistično izobraževanje. Vsak sestanek je poleg akcij, ki so bile v tem razdobju na dnevnem redu, vseboval pojasnjevanje osnovnih načel marksizma in bodoče brezrazredne ureditve po zmagi proletarske revolucije. Čeprav je bilo na voljo malo gradiva, sta vendarle naša tehnika in tudi mednarodne zveze omogočale, da je ta material prihajal v prave roke. Najboljša šola pa so bile akcije, kjer so mladi komunisti povsod sodelovali, pa če je bilo še tako drobno vprašanje. Za mladega komunista je bilo važno drobno vprašanje, kadar je šlo za praviilen nastop v društvih, organizacijah, krožkih, sekcijah, kakor tudi velika vprašanja, ko se je odločalo o štrajkih, demonstracijah, volitvah in drugem.

Delo zadnjih let pred vojno je prineslo obilo uspehov; to se je pokazalo še posebno v obdobju narodnoosvobodilne vojne. Mladina se je pod vodstvom Zveze komunistične mladine popolnoma enotno vključila v Mlado osvobodilno fronto. Poizkusi meščanskih strank, da bi razbijali enotnost mladine in vzgajali mladino v medsebojni mržnji, (Sokol — Orel) niso nikdar uspeli. Razni politiki so hoteli organizirati fašistične pol vojaške organizacije, jih narediti za svoje orodje proti proletariatu in naprednim demokratičnim ljudem, toda vse to jim je popolnoma spodletelo. Pri nas ni uspela niti Orjuna niti poznejši ljotičevci, ki so si izbrali za vzor Hitlerjeve rjave srajce, niti Stojadinovičevi zelenosrajčniki, ki so bili organizirani po vzoru Mussolinijevih črnih srajc. Vsi so klavrno propadli, ker so se tudi v meščanskih političnih strankah pojavljali napredni in demokratični ljudje, sama mladina pa ni bila dovzetna za stvari, ki niso budile k napredku, demokraciji in svobodi.

Dokaz, da mladina hoče iti po poti napredka za mir in Jugoslavijo, so ogromne demonstracije, katerih se je mladina polno udeleževala. Ne glede na petokolonaško politiko režimskih strank se je odzvala pozivu komunistov, da brani Jugoslavijo pred sovražniki in da pozneje stopi v vrste borcev narodnoosvobodilne vojne. Tja je odhajala dobro organizirana.

Nemir

MEŠA SELIMOVIC

Pri mariborski založbi »Obzorja« bo izšel roman Meše Selimoviča »Tišine« s tematiko iz NOB. Iz tega dela vam predstavljamo odlomek.

Ravnodušno naselje mrtvih, neskončno v deževni meglici, ki ne dovoljuje, da bi ugotovili njegove meje. Sam v sebi omejujem ta mrtvi prostor, brez moči sem, da bi ga ogradil, odstranjujem ga, da me ne bi premagal, bežim pred žalostjo zaradi gledanja, vidim gozd križev in mravljišča gomil, sesedlih in svežih, mokre porcelanaste fotografije, lončke s cvetjem, oveneke divje vrtnice, dolgočasne svečane ciprese; grobove bi bilo treba spremeniti v igrišča, kot smo to počenjali, ko smo bili še otroci, nikoli ne bi smeli prihajati semkaj, kadar dežuje.

Bojim se, da me ne bo prevzela moja puščoba, vse to bi bil lahko njen okras in njeno podnebje, upam, da se bo zgodil čudež, čakam pa strahoto, postajam nestrpen in izsiljujem tisto strahoto, izzivam jo, da bi prišla čimprej, da bi skrajšal tegobno pričakovanje. Kje si? Kličem jo, kje si? — Že to, da lahko kličem, je najbolj zanesljivo znamenje, da njega ni. Pogumneje dvignem pogled v motno nizko nebo, takoj nad temi mokrimi črnimi vejami, krožim z očmi okrog sebe, ne bojim se, vem, kaj je kje in kje je namen. Naj bom žalosten, samo da me izgubljenost ne vsrka, tako kakor v blato, v živi pesek, v vodo.

Obdan sem z neznanimi ljudmi v plaščih, molčimo, poslušamo govor o njem, ko je bil še živ, o bivšem, ne o tem, ki leži v krsti poleg odprtega groba. Bil je dober komandir, pogumen, neutrujen, zvest revoluciji. Jaz ga poznam še bolje, vidim ga še čisto mladega, vedno živahnega, nemirnih oči, s prezgodnjo gubo surovosti na obrazu, čudno vpleteno v izraz zamaknenosti. Pogosto sem razmišljal o njem, molče sem se z njim pogovarjal, nisem si drznil, da bi ga na glas ogovoril, ne zato, ker mi morda ne bi odgovoril, temveč zato, ker nisem hotel odkrivati sebe samega. Ni bil moj vzornik, pa tudi ne moja slaba strah, kajti bil je čisto drugačen, bil je iz plemenitejše kovine, njegova strašna volja ga je varovala pred rjo, ki je nas včasih napadala, prekalil se je v ognju, ki bi mene sežgal, živel je za eno samo misel, izključil je sebe, odložil je slabost. Jaz sem bil tisto, kar sem lahko bil, on je bil tisto, kar je hotel. Pogovarjal se je z nami, se smejal, bil zadržan, vendar vedno z jasnim namenom, ne da bi pozabil na čas ali cilj, ki mu je bil vdan. Ne vem, nisem povsem prepričan, to je vedno ostala skrivnost zame, vendar ne verjamem, da je kadarkoli občutil strah, da ni poznal dvomov in kolebanj, da se ni spoprijel z bojaznijo, ki včasih človeka prevzame, tudi kadar tega noče, da končno ni mislil na sebe, na takšnega, kakršen je bil, ko ne bi postal plemenito in surovo orodje revolucije. Mi tega nismo videli, uspevalo mu je, da tega ni pokazal, to je bila njegova moč in vrednota, ki ga je povzdigovala.

Glejte, tudi zdaj se pogovarjam z njim, vendar ne morem verjeti, da je to zadnjič. Vem, kdo si bil, pravim tiho, zaupno, ko ga sam sebi kdo ve kolikokrat že pojasnujem, vem, kaj si bil za nas, vem, kaj si bil sposoben storiti za svojo veliko vizijo svobodnega življenja, zaradi nje nisi mislil nase. Vendar pa bi te hotel vseeno vprašati: ali si kdaj mislil nase, vsaj malo, vsaj včasih? Med odmori, ko je bila tvoja previdnost kaj lahko manjša? Ob mirnem zatonu, kadar sem te spomnil na življenje brez ubijanja in umiranja? Ali si mislil na dekle, ki si jo imel rad? O nerojenem sinu, ki mu boš pripovedoval čudne bojevniške zgodbe, ki jim bodo otroci komaj verjeli? O življenju, ki te čaka po vsem tem, ali o neki

veliki nežnosti, ki jo boš nekje srečal, da bi v trenutku poravnal račune z življenjem, ki si se ga odrekel, v nekem trenutku, v nekem dihu, skoro v jezi, skrivajoč pred seboj, kot da je pravica do svojega življenja nevarna strast? Morda včasih tudi je, vendar ne vedno. Pa še nekaj bi te rad vprašal. Spominjam se, kako si dejal: — junaštvo ni človeški poklic, temveč tegoba. Vendar nam včasih ne ostane nič drugega, če hočemo ostati pošteni... Kako pa bi živel potem? Spominjajoč se, prizadevajoč si, da bi bil še naprej tisto, kar si bil, samopozaba? Tvoj spomin bi se ohranjeval sam, ne bi ga bilo treba ločevati iz tistega, kar bi želel pozabiti, ne bi reševal drobcev in trenutkov, vendar pa spet ne vem, kako bi bilo, ko bi ostal živ in ko bi se naglo ustavil, bil bi morda bivši junak, pripovedovalec spominov. Morda pa bi našel neko novo navdušenje, saj ti se ne moreš ustavljati. Za nas je to težko, za nas, ki čakamo, da nas bo kdo podprl, spodbudil. Ti si roka, ki izstreljuje, jaz pa sem puščica, ki sama ne more leteti. Morda je v tem vsa razlika med menoj in teboj, toda tudi jaz ne pozabljam, da sem nekoč bil puščica, ki je letela, puščica, ki je izstrelila celo sama sebe.

Za njim žalujejo morda tudi drugi, toda jaz najbolj, drugače kot drugi. Vedel je za moj veliki trenutek, razvrstil je bataljon in mi izrekel priznanje, dal me je za vzgled, mislil sem na tisti trenutek in nanj, kadar sem se spomnil razvrščenega bataljona, ponosen sem bil, ker je on vse to vedel.

Zdaj je mrtev, zato je to moja osebna izguba. So še živi, toda z njim je bilo nekako varnejše, lepše, videti je bilo pomembnejše. Odslej bom sam varoval spomine.

Nato pa je godba zaigrala posmrtno koračnico, po bleščečih instrumentih so polzele deževne kaplje, zelo žalostno je bilo, stali smo zravnani, da bi premagali tesnobo in mislim, da je bila med bitkami tudi smrt preprostejša.

Na glavni stezi pokopališča je stala drobna mlada ženska v črnem dežnem plašču. Olga. Stala je brez moči kot zalotena, poslušala je posmrtno koračnico in si z lepo zloženim robcem, ki ga je potegnila iz torbice, otirala solzne oči. Joka zaradi godbe ali pa zaradi smrti, morda zaradi nečesa, kar samo ona ve, kar je žalostno kot smrt. Morda pa samo zato, ker je treba jokati, vedno je mogoče najti razlog za solze, čeprav si jo je laže zamišljati vso otroško nasmejeno.

Toda ne, to ni Olga. Ta ima ostrejši obraz.

Vendar, ne da bi se obrnil, mislim, da stoji na pokopališki stezi in da joka zaradi neznanega mrtvega fanta. Blížja mi je zaradi tega in presenetljivejša zaradi srečanja na tem nenavadnem kraju. Ne spustim je iz misli, da bi se obranil pogrebne godbe, ki vznemirja žive. Pa tudi zamolklo udarjanje kep prsti ob deske bi rad preslišal.

Potem sem hodil po ulicah z žalostjo, ki je nisem mogel niti pojasniti niti odgnati, in se spet živo spominjal vsega okrog sebe, kot da imajo stvari in ljudje nov videz, vsi so mi enako tuji in dragi. Nimam rad smrti. Željno gledam: vse ima kričečo barvo in izrazito plastiko, vsakdanji prizori na ulici, potem pa čudni tank, ki silovito pritiska svoje jeklene stopinje v asfalt, tramvaj zbledele rumene barve, ki drvi kot v paniki, se maje in razpada, starka s klobukom na belih laseh in nahrbtnikom, fant in dekle, neobjeta, vendar željna bližine.

Vse to je nekdanj bilo in zdaj je spet, brez mene, jaz sem še vedno ob strani, vse gre mimo mene, ni moje, kot da je to tuja dežela, kot da je to drug planet, kot da sem jaz sam drugi, ne pa tisti, ki sem bil, ne poznamo se, vse gre mimo, jaz pa ne ujamem koraka. Nikar tako, ustavi se, počakaj me, živ sem, vključi me prečudna reka v sebe, vključil se bom sam, vsrkaj me močno. Ljudje, pogledajte me. Stvari, prepoznavajte me, pomagajte mi, da se bom navadil na vas in na preprostost, storite vse, kar morete, da ne bom sam.

Umaknil sem se pred dežjem, pred mrazom, pred osamljenostjo. To kavarno sem poznal že prej, zdaj je grda. Nekaj ljudi, osamljenih in molčečih, sedi za mizami. Tla so umazana, stene okrušene, mize so brez prtov, okna brez zaves. Vojna je šla tudi tu skozi in zapustila revščino. Poleg peči, ki ne greje, sedi dekle od-sotnega pogleda v plašču z oguljenim krznenim ovratnikom. Puščoba in dolgčas. Za prazno točilno mizo je starejši suh moški, zaspan, siv, ves nekako bolan, čisto nepotreben na tem kraju, od nekod je ostal pozabljen. Ne bi prišel, ko ga ne bi poklical. Dolgo in počasi je prihajal, ves zlovesč.

- Hladno je. Ali ne kurite?
- Ne.
- Ali ni dela.
- Ni ga.
- Pred vojno je bilo drugače.
- Da.
- Ali imate kavo?
- Ne.
- Kaj pa imate? Žganje?
- Da.
- Potem pa mi prinesite žganje.

Kot da ni imel več potrebe govoriti in se premikati, pa tudi ne želeti, ostala je samo še mrtva navada, skoraj podobna življenju. Nekoliko strahotno je.

Duši me zadah kislega vonja, ki se je nabral v letih, v poltemi sedijo ljudje vsi skrčeni (brez življenja, smrt pa jih ni hotela vzeti), nič ne govorimo. Podobno je zadušnici, spominu na vse mrtve tega mesta, tega sveta, podobno je spominu na mladega komandirja, ki ne bi prišel sem, ko bi bil še živ. Strašno je to spominsko molčanje, ta negibnost, brezupnost, ta odmrlost, ki jo je povzročila vojna. Rad bi zakričal in jih prebudil, rad bi se prepiral, se stepel, zgodilo naj bi se kar-koli. Toda nič se ne dogaja, novih gostov ni, stari so tu od vekomaj in umrli bodo, ne da bi se premaknili.

Molčeči človek je prinesel žganje.

— Pred vojno ste imeli tukaj dober orkester, sem dejal, samo da bi slišal govorico.

— Da.

Pristopilo je suho dekle, iz bližine je bilo njeno ceneno krzno videti še bolj ubogo. Kot da je sama sebe obsodila na to strahoto, ki jo označuje.

— Naročite mi žganja.

— Prinesite ji.

Odšla je s starim moškim do točilne mize in se vrnila s kozarcem v roki. Pri-zadeval sem si, da ne bi gledal njene hoje, majave, zlomljene, menda naj bi bila izzivalna.

— Ali lahko prisedem?

— Rad bi delal.

— Dajte mi cigareto.

Ni mnogo starejša od mene, oči pa ima starodavne. Domača je z moškimi na tisti obupni način, ko je že vseeno.

— Kaj pa boste delali?

— Nekaj svojega.

— Hvala za žganje.

Odšla je za svojo mizo, že navajena, da jo zavračajo.

Potegnil sem blok, že zaradi nje, pa tudi zaradi sebe. Da bi opravičil zavrnitev ponudbe in da bi zapisal pogovor z mrtvim komandirjem na pokopališču. Zdelo se mi je, da je njegova smrt čudovito lep simbol veličine neke generacije, ki sem ji dolžan vsaj iskren zapis. Kasneje, ko bo vse izgubilo toplino neposrednega doživetja, ko bo postalo spomin, ko me ne bo tako bolelo in vznemirjalo, bom napisal delo o nas. Trpljenje, razsekani spomini, ki me pretresajo, vse to bom spremenil v podobe, v katerih bo vse povedano: kako smo rešili čast nekemu črnemu času, kako smo pozabili na vse, kar je last mladosti, kako smo premagovali strah, kako smo pozabili preprosto živeti, kako so preživeli panično oživljali svoje preproste občutke, dolga leta odlagane in nakopičene, kot se spomladi kopiči led pred jezovi. Toda, zaman sem držal pero nad praznim listom bloka. Nisem se tedaj zadnjič prepričal, da je lahko občutenost brezplodna. Led v meni je pokal in se lomil, a ostajal je nakopičen. Sam sem največja ovira, kaže, da sem hotel pisati o drugih, mislil pa sem o svoji zmedenosti.

Molčeč človek za točilno mizo je vključil gramofon z nekim predvojnim šlagerjem, plošča je škripala in cvilila, prav gotovo meni na čast, kajti starec je gledal proti meni z grimaso, ki je bila morda nasmeh. Res je bilo mučno in žalostno.

Počakal sem, da je plošča odcvilila do konca, da ne bi užalil starca, če je to znamenje pozornosti, in da mu ne izkažem zadovoljstva naslade, če je to hudobija. Stopil sem k mizi.

— Ali lahko telefoniram?

Starec je prikimal.

Poklical sem Miro.

— Odkod kličeš?

— S pokopališča. Ali lahko prideš ven?

— Zakaj pa?

— Rad bi te videl, ta trenutek, takoj.

— Ali se je kaj zgodilo?

— Nič se ni zgodilo. Počutim se osamljenega, to je vse. Prosim te, pridi, sedla bova nekam, sprehajala se bova, karkoli.

— Našla se bova popoldne, zdaj res ne morem. Pridi v muzej.

— Naj gre k vragu tisti tvoj muzej.

— Kaj pa ti je?

— Nič mi ni.

— Potem popoldne.

— Da.

— Ali mi ne boš ničesar povedal?

— Nisem sam.

Kot da ni čutila, da jo kličem na pomoč.

Drago Vidmar: Sirote, 1927, linorez

Ustvarjalni humanizem NOB

Kadar sodobnik razmišlja o domovinskem boju v letih 1941 do 1945, se mu odkriva bistvo tega dogajanja zlasti v dosledni vsenarodni težnji, doseči osvoboditev človeka izpod fašizma in izpod vseh jarmov preteklosti. Kdor vidi stvari tako, vidi prav, vendar bo ostal njegov pogled, če se s spoznanjem prehitro zadovolji, osiromašen in prikrajšan za tretjo dimenzijo. Kakorkoli je že veličasten zgodovinski fakt naše osvoboditve, mu poglobitveno mero veličine dajejo idejne vrednosti, ki jih je revolucija sprejela kot bojna sredstva, hkrati pa jih formirala kot osnovo za duhovno fiziognomijo nastajajoče nove družbe.

Revolucija jugoslovanskih narodov je bila marsikdaj nečloveško krvava in grozovita. Ta njena lastnost je izvirala iz nepomirljivih nasprotnosti sil, ki so si stale iz oči v oči ter se borile za prevlado. Na eni strani je stala vladajoča preteklost z vsemi lastnostmi konservativizma, birokratizma in kontrarevolucionarnosti, na drugi strani sam narod z ideali svobode, enakosti in samoodločbe. V boju teh dveh sil ni bilo usmiljenja in prizanašanja, saj je šlo za življenje in smrt.

Vendar je bil globok razloček med naravo boja obeh strani. Medtem ko je protirevolucijo vodil nagon destruktivnosti in jo je obvladovalo zgolj slepo sovraštvo, ta čas je akcija Osvobodilne fronte nosila v sebi pečat gradnje. Rušila je z neprestano pričujočo idejo ustvariti na razvalinah starega nov svet, ki bo poln človečnosti in človeške lepote.

Dokazov za takšno idejno usmerjenost narodnoosvobodilnega boja ne manjka in zgodovinsko nujno je, da si to podobo naše revolucije pogosto pokličemo v spomin, če jo hočemo posredovati sedanjim in prihodnjim generacijam polnokrvno in neizmaličeno.

NOB ni bil samo rušenje mostov, sklenjen venec jurišev na bunkerje, ubijanje sovražnika v zasedi, treskanje bomb, ogenj strojnic in minometov. Prav toliko kot to je bil ta boj šola tovarišva in človečnosti, požrtvovalna skrb za ranjence in bolnike, odpoved, premagovanje telesne in duševne lakote, misel na svetel jutrišnji dan in neprekinjena gradnja velikega miru sredi krvave vojne. Ta čas, ko partizan strelja in ubija, niti za trenutek ne izpušča iz zavesti, da to počne v prid ustvarjalne prihodnosti. Vsako priložnost izkoristi, da že sredi samega boja konstruira ta ali oni delček zamišljene prihodnosti in da vsak trenutek oddiha med bojem posvete ustvarjalni človečnosti.

Neprekinjena pričujočnost ustvarjalnega humanizma — to je tista karakterna črta, ki jo je mogoče videti kot tretjo, globinsko dimenzijo osvobodilnega boja.

Da bi to misel dokumentarno ilustriralo, je uredništvo revije Borec zaprosilo za sodelovanje štiri slovite partizane. Ti bodo misel razvili, izhajajoč iz svojih poklicnih področij, ki že sama po sebi predstavljajo humanistične regije.

O delu in življenju partizanske sanitete zastavlja pero dr. Rudolf Obračunč-Cedrik, šef zdravstva pri Glavnem štabu slovenskih partizanskih čet v letu 1943 in poznejši komandant baze 80. Njegovo pisanje nima značaja spominov, marveč se opredeljuje kot neka osebna meditacija, kot razglabljanje o človečnosti parti-

zanskega zdravniškega osebja, ki je v štirih vojnih letih rušilo vse norme običajnih zdravniških kodeksov.

Pesnik revolucije Matej Bor opisuje, kako je rasla njegova partizanska poezija in kako je v najtežavnejših časih ter v pogojih najgloblje ilegale organizacija OF našla sredstva in moč, da je v lepi obliki izdajala pesniške zbirke. Prav v tej grozljivi doslednosti OF je mogoče najti prepričljiv dokaz, kako do skrajnosti sta osvobodilno gibanje in slovenski narod osvojila maksimum ustvarjalnega humanizma.

Dragocen prispevek nam je poslal dr. Makso Snuderl, profesor za ustavno pravo ter bivši dekan in rektor ljubljanske univerze. Kot član Vrhovnega plenuma OF v letu 1941, član SNOS in AVNOJ, član IOOF v letu 1944 in kasnejši predsednik komisije za vojne zločine zelo natančno razčlenjuje prvine in pobude osvobodilnega boja. Njegovi argumenti, ki izvirajo iz vidikov revolucionarnega prava, z nepobitno silo potrjujejo vse tisto, o čemer pričata malo prej partizanski zdravnik in poet.

Pisanje dopolnjuje partizanski slikar Ive Šubic. S človeško neposrednostjo pripoveduje poslednji iz generacije umetnikov, ki so izšli Slovincem iz Divjakovega mlina v Poljanski dolini, o likovni ustvarjalnosti partizanskega časa. Akcija, gradnja v dobro človeka, ustvarjanje velikih reči z majhnimi sredstvi. Partizanska akcija, ki jo žene motor vseljidske volje, odpovedi in požrtvovalnosti. Težnja množic po svetlem, enotnem cilju... Vse to zveni iz slikarjevih vrstic, čeprav opisujejo čase pred četrto stoletja. Dolga leta niso pregnala partizanskega občutja iz njih.

Mislimo, da je v sodobnem času in svetu aktualno razmišljati o ustvarjalnem humanizmu, kakršen je obvladoval osvobodilni boj naših narodov. Saj živimo v dobi, ki jo označujeta brezupna materializacija vsega bivanja ter splošen odmik od duhovnosti in od humanistične etike. Izročilo NOB pomeni in bo pomenilo našemu ljudstvu branik pred temi modernimi evangeliji. Nadaljevanje revolucionarnih kvalitiet NOB bo bolj kot vse drugo pripomoglo našim narodom, da se bodo izogibali slepih smeri, ki se izgublajo vanje v dvajsetem stoletju mnoge civilizacije.

Kako je delala partizanska saniteta

DR. RUDOLF OBRAČUNČ-CEDRIK

Kadarkoli se zagledam nazaj v čase partizanskega boja in partizanske sanitete, se mi potoži po tem času in ljudeh, ki so bili takrat povezani z enotno voljo in akcijo. Ta akcija naj bi omogočila doseči postavljeni cilj ne glede na kakršno koli osebno stimulacijo. Pri tem nista nikogar hromila niti nevarnost niti napor, ki sta bila potrebna v tedanjih delovnih pogojih.

Še več, v težkih pogojih je bilo potrebno mobilizirati požrtvovalnost in iznajdljivost slehernega člana v zdravstvenih kolektivih, da bi kljub velikim težavam dosegli čim boljše uspehe za tiste, ki so bili tedaj najbolj potrebni pomoči, to je za ranjence in bolnike.

Iznajdljivost v partizanih nasploh, posebno pa še v saniteti, je bila nujna in znana stvar, samo da morda na to kdaj pa kdaj radi pozabimo. Brez iznajdljivosti

sanitete ne bi bilo mogoče uspešno organizirati, čeprav smo dobili instrumentarij in sanitetni material v precejšnji količini iz okupirane Ljubljane, pa tudi iz drugih krajev Slovenije. Za uspešno delo je bilo treba zagotoviti še vse ostalo, kar je nujno potrebno za zdravljenje ranjencev in bolnikov.

Naše bolnišnice so tedaj dobile zavetje v gozdovih, kjer ni bilo v bližini najosnovnejšega materiala za gradnjo — razen seveda lesa. Postaviti in urediti barako za ranjence, včasih brez enega žebila in vijaka, vgraditi okna, preskrbeti postelje in peči, postaviti streho, ki bo kljubovala dežju in snegu — vse to ne bi bilo mogoče brez zagrizenega dela in ostroumne iznajdljivosti, ki je premagala vse ovire.

In potem, ko je bolnišnica že stala in začela redno delati, je bilo treba vsak dan reševati težavne probleme. Ti problemi so zajemali takó samo strokovno delo, kakor tudi hkratne dejavnosti in napore, ki so nujno potrebni za uspešno življenje in delo take ustanove.

Tu mislim opremo operacijskih prostorov in bolniških sob, mislim na prehrano bolnikov, delovanje ekonomata, na razvedrilo bolnikov in osebja, na varnost ustanove. Kaj vse se skriva za takim suhoparnim naštevanjem!

Kdo od tistih, ki so to doživljali, bo pozabil, kaj je pomenilo, ko je iz lesa izdelana operacijska miza položila izpit o svoji uporabnosti. Ali pa, ko je bilo rešeno vprašanje, kako prati perilo, da ne bi sušenje pomenilo nevarnost za bolnišnico, predvsem zaradi letal, ki so iskala partizanske bolnišnice. Kdo bo pozabil tisti dan, ko je uspelo postaviti krušno peč in je ta peč zagotovila kruh ranjencem in osebju, kruh, ki je o njem maršikdo dolge mesece samo sanjal.

Nikoli ne bom pozabil iznajdljivosti in naporov, ki naj bi zagotovili bolnišnici varnost. Kaj vse je bilo treba storiti, da sovražnik ni odkril, kje zdravimo ranjene partizane. Kaj je pomenila za vse osebje naloga, da do bolnišnice ne sme biti nikakršnih sledov, pa čeprav je dnevno odhajalo in prihajalo vanjo toliko osebja in ranjencev. Koliko vestnosti in potrpljenja je bilo treba, da smo izbrisali in zakamufilirali vse sledove, odstranili pohojene bilke in pozimi prekrili sledove v snegu! Koliko tisoč korakov je bilo treba narediti takrat, ko je osebje nosilo vodo v postojanko, ne po najbližji poti, marveč vijugavo in po ovinkih samo po tistem terenu, kjer potem ni bilo opaziti sledov. Vsak izkoriščen kamen ali star hlod, mah ali stara veja na tej poti, vsak predmet je moral ležati »naravno«, ne v pravi črti, ki bi dala slutiti, kam pelje pot.

Vsi tisti, ki so videli in slišali prireditve v bolnišnicah, danes lahko ocenijo, koliko prizadevnosti in nabora je terjalo delo, ki naj bi razvedrilo bolnike in osebje. Globoko jim je ostalo v spominu tudi to, kaj je doseglo in pomenilo to delo za ranjence in bolnike čisto v zdravstvenem smislu. S prireditvijo sta prihajala med bolnike vedrina in pogum, ki sta včasih pomenila več kot zdravila.

Tovrstno delo je bilo še važnejše v tistih bolnišnicah, ki pozimi niso več imele stika z zunanjim svetom.

V teh enotah je bilo veliko lažje rešiti vprašanje živilskih zalog, zdravil in drugega, kar bi omogočilo normalno delo in življenje v dolgih zimskih dneh. Toda zelo veliko naporov je bilo potrebnih, da smo v osamljenosti obdržali primerno vzdušje, ki ne bi grizlo živcev bolnikov in osebja, posebno takrat, kadar so vedeli, da grozi neposredna nevarnost sovražnega vdora. V takih časih so pomankljiva prehrana, mraz in slabi čevlji veliko manj vznemirjali duhove, če smo s prireditvijo ustvarili občutek varnosti in domačnosti. Nemir in zaskrbljenost, predvsem pa občutek osamljenosti bolnikov je bilo mogoče popraviti samo s tovariškim odnosom, s toplo ali odločno besedo, pa s primerno šalo in z razvedrilom, ki je zaposlilo nemirne misli ter pričaralo drug svet — svet brez nevarnosti in tegob.

Kaj je pomenil radijski aparat v takih okoliščinah! Držal je zvezo ne samo z bližnjo okolico, ampak tudi z daljnim svetom. Pomembnost radijskega sprejemnika v tistih časih je težko oceniti z besedami. To ni bil samo izdelek tehnike, ki naj zagotovi razvedrilo in potrebne informacije, ampak je bil živ most v življenje in lepšo prihodnost. Če pa je bil aparat še izdelan v partizanskih delavnicah, je samo ta zavest dvignila njegovo vrednost, obenem pa vzbujala ponos in občutek sposobnosti in moči. V nemirnih in težkih trenutkih je tako spoznanje delovalo pomirjevalno in je tedaj zelo veliko pomenilo.

Če pomislim danes na odnose ljudi v takratnih razmerah, bi lahko rekel prav na kratko: Bili smo ljudje. Ljudje, ki so čvrsto verovali v prihodnost, ljudje, ki so zavestno vzeli na svoj hrbet vse napore in nevarnosti, ki brez njih ni zmage in boljšega življenja. Vse, kar smo počeli, je bilo podrejeno svetlemu cilju, prav tistemu, ki ga imamo tudi danes pred očmi, samo da smo takrat morda pot v prihodnost ocenjevali še nezrelo, morda naivno, vendar z odločnostjo, ki se nam je zdela dovolj močna, da bomo obvladali, odstranjevali in odstranili vse ovire na bodoči življenjski poti. Takrat ni bilo o tem nobenih dvomov. Zato je tem bolj boleče, če danes udarijo na uho pritajeni dvomi o naši poti. Začutim v sebi neki nemir, ker se mi zdi, da vsak tak dvom podira vse tisto, kar smo doživeli in zgradili v tistih težkih dneh, zmanjšuje in zastrinja pa tudi vrednost vseh žrtev in hotenj, ki so nas spremljala takrat ob težkih urah.

Verjamem v prihodnost, samo če bomo ostali zares ljudje.

Osvobodilna fronta je tiskala pesniške zbirke

VLADIMIR PAVŠIČ-MATEJ BOR

Ko se je začela okupacija naše dežele, sem bil suplent na kočevski gimnaziji. Pred menoj je bilo vprašanje, ali naj nadaljujem delo v Kočevju in se tako podvržem vsem šikanam in neprijetnostim poklica v šoli ali naj kratkomalo tvegam in gimnazijo zapustim. Glede na to, da je bila takrat v Kočevju nemška manjšina v celoti hitlerjanska in da so po ulicah korakali moji bivši dijaki v nemških uniformah, skratka, glede na to, da je bila v Kočevju situacija za naprednega slovenskega intelektualca zelo napeta in neprimerna, sem se odločil za drugo rešitev. Zapustil sem Kočevje in odšel v Ljubljano.

Čeprav so bili Italijani tudi tu, je bila Ljubljana vendarle matica slovenske dežele in zdelo se mi je primerneje, da preživim prvi šok okupacije tam.

V sebi sem čutil veliko potrebo, izkričati, kar se je nabralo v meni in v nas vseh. Morda sem dobil prvo vnanjo pobudo nekega dne, ko sem stal na bivšem bežigrajškem železniškem prehodu in gledal, kako so vlaki vozili naše ljudi iz Gorénjske v pregnanstvo. Dejal sem si — Hitler seli slovenski narod z njegove zemlje. Kaj lahko se zgodi, da zmagamo, in verjetno bomo zmagali — vendar navzlic temu ne bomo zmagali. Ta vojna lahko nas Slovence fizično ugonobi.

Iz tega razpoloženja so nastali moji prvi verzji. Eden teh verzov je bil takrat pravzaprav že napisan, čeprav sem ga napisal zgolj kot sentenco ob anketi, ki jo je priredil neki ljubljanski list nekaj mesecev pred začetkom vojne. Takrat sem rekel: Kadar čez gozdove rjovejo viharji, drevesa se svojih korenin zavedo.

Ta sentenca je postala sestavni del ene mojih prvih pesmi, ki so bile kasneje objavljene v zbirki Previharimo viharje.

Kako je prišlo do tega, da sem lahko pesmi tudi objavil?

Okupacija nam je vzela vse možnosti objavljanja takih stvari, ki niso služile direktno ali vsaj indirektno okupatorju. Povabljen sem bil na sestanek plenuma OF v Slovenski matici. Na tem sestanku sem srečal vrsto starejših in mlajših znancev. Med njimi sem zagledal tudi Borisa Kidriča, ki ga osebno nisem poznal, to se pravi, poznal sem ga samo na videz iz časov, ki sem jih preživel na univerzi. Na plenumu je Kidrič poudaril in mi smo se s tem strinjali, da napovemo kulturni molk, se pravi, da ne bomo objavljali svojih stvari ves čas vojne. Obenem pa je Kidrič poudaril, da bo slovenski pisatelj navzlic temu imel možnost svoje stvari objavljati in da bo za to možnost poskrbela organizacija Osvobodilne fronte.

Kmalu se je izkazalo, da je Kidrič govoril resnico. Organizacija OF je bila že v prvem letu tako močna, da si je lahko dovolila ne samo manjše publikacije v ciklostirani izdaji, pač pa že tudi kaj več.

Takrat me je povabil Juš Kozak, naj mu prinesem kakšen prispevek za slovenski zbornik, ki bo izšel ilegalno kot ena prvih kulturnih publikacij OF. Kozaku sem odnesel pesem »Kri v plamenih«, torej prav tisto pesem, ki so bili v njej citirani verzi.

Do objave mojih drugih partizanskih pesmi pa je prišlo takole:

Nekega lepega dne sem dobil povabilo od mojega dobrega prijatelja Dolfa Jakla — bil je komandir ene izmed prvih partizanskih čet — naj ga obiščem v njegovem taborišču in naj prinesem s seboj svoje pesmi. Z Dolfom Jaklom sva bila tovariša in dobra prijatelja, tudi literarna, še iz gimnazijskih let. Povabila sem bil zelo vesel. Bila je to zame priložnost, da se tudi osebno seznanim z življenjem partizanov in prvič stopim z njimi v stik.

Odpeljal sem se z vlakom iz Ljubljane v Grosuplje. Napotil sem se proti Turjaku po cesti, ki se vije prek temnih dolenskih gozdov. Bila je trda zima v decembru 1941. Ko sem hodil po cesti, sem moral po dogovoru mahati z roko in tako dajati znak, da sem to jaz. Nenadoma se je izza grmov, ki so obdajali cesto, prikazal v bivšo jugoslovansko uniformo oblečen vojak s puško in bombami. Spoznal sem Dolfa Jakla, komandirja grosupeljske čete. Šla sva v njegovo taborišče, ki je bilo zakopano v zemlji in snegu in v tistem taborišču sem imel svoj prvi recitacijski nastop v partizanih. Prebral sem vrsto svojih pesmi. Medtem ko sem bral, sem ugibal, kako jih bodo partizani sprejeli. Bila je popolna tišina. Molk me je od začetka nekoliko zbehal, kasneje pa sem videl, da je ta tišina posledica velikega vtisa, ki so ga moji verzi napravili na Dolfove partizane.

Tako so torej moje pesmi prvič prišle v partizane in med njimi tudi ostale. Spremljale so na zadnji poti tudi Dolfa Jakla, ki je nekaj dni po mojem odhodu padel ob napadu na Turjak. Posvetil sem mu uvodne verze v svojo zbirko »Previharimo viharje«:

*Le bori molče v mesečino;
tovariši šli naprej v napad.
Tu našel si zadnjo globino,
moj brat.*

Po vrnitvi v Ljubljano sem pisal pesmi naprej in ko sem zbirko končal, sem jo uredil in jo po svojem prijatelju prof. Lovru Kumpu poslal OF v vpogled. Moram reči, da odgovor ni prišel kmalu in da sem se že bal, da bodo moje pesmi ostale v predalu. No, po raznih razgovorih in diskusijah med kulturnimi delavci,

ki so odločali o usodi moje zbirke, pa so pesmi prišle v roke Glavnemu štabu slovenskih partizanskih čet. Ta je takoj poslal sporočilo, da ne sme zbirka ostati niti en dan več v predalu in naj nemudoma izberem psevdonim. S prof. Kumpom sva hodila potem, se še spominjam, za Ljubljano gor in dol. Iskala sva psevdonim in ga končno tudi našla. Tako sem postal iz Vladimirja Pavšiča Matej Bor.

Za zbirko in njeno obliko ima največ zaslug ing. Dore Mihevc, ki je zbirko tudi opremil. Od njega sem dobil deset dolžnostnih izvodov, vezanih v usnje, po vseh dobrih založniških tradicijah, ko je zbirka izšla. S tiskanjem seveda ni bilo malo težav. Tiskarji so delali pod najtežjimi okoliščinami v neposredni bližini policije. Prav v času med tiskanjem so okrog Ljubljane potegnili bodočo žico, tako da je ostal del tiskarne tokraj, del pa onkraj žice. Papir je bilo treba v najhujši nevarnosti prenašati iz enega v drugi del Ljubljane.

Kar zadeva zbirko samo, se zavedam, da je njena vsebina odigrala pomembno vlogo v osvobodilnem gibanju, saj je pomagala mobilizirati naše ljudi v tej nečloveški borbi. Mislim pa, da je tudi oblika, v kateri je zbirka izšla, že sama po sebi pričala o veliki organiziranosti, sposobnosti in moči podzemne organizacije, ki ji je bilo ime OF. Sredi pomanjkanja in vojnih naporov se je namreč posrečilo izdati lepo miniaturno izdajo z zlato obrezo in vezano v usnje.

Po zbirki »Previharimo viharje« sem seveda napisal še vrsto partizanskih pesmi, ki pa so nastajale v drugih okoliščinah.

Prvo zbirko sem v glavnem pisal v Ljubljani v sorazmerno dobrih razmerah, v toplo zakurjeni sobi za Bežigradom. Ob meni so ležala polena, ki so bila navrtana. Če bi prišlo do nenadnega vdora, bi lahko rokopise skrili v luknje. Imel pa sem še drugo skrivališče — zeljne glave, ki so ležale v shrambi.

Kasneje, kot rečeno, sem delal v popolnoma drugačnih okoliščinah. Delal sem med partizanskimi pohodi in v raznih taboriščih. V najlepšem spominu mi je ostal čas, ko smo bili 1942. leta pred roško ofenzivo na Kamenjaku. Ta čas je ostal vsem v spominu kot nekakšna idila sredi strahot druge svetovne vojne. Ko sem prišel tja, so bili že zbrani na Kamenjaku slovenski pisatelji Jože Vidmar, Edvard Kocbek, Miran Jarc in drugi in vsak je po svoje pisal, kakor je vedel in znal. S Kamenjaka nas je pozneje prepodila ofenziva in ko smo tavalili po roških gozdovih, sem napisal pesem:

*V vetru nocoj homo spali,
v vetru, ki divje se smeje,
morda nam bodo oblaki
rjuhe edine, odeje...*

Te pesmi, ki so nastale po prvi zbirki, sem zbral v novo celoto. Še danes mi ni popolnoma jasno, kako so pesmi zašle na Gorenjsko. Tu je potem zbirko, ne da bi jaz vedel za to, tiskal Oblastni komite za Gorenjsko. Kot so mi kasneje pripovedovali, je imela ta zbirka žalostno usodo. Ko je bila že natisnjena, je okupator vdrl v tiskarno in uničil vse izvode razen štirih, ki so jih medtem že poslali na pot. Eden je bil menda naslovljen meni. Zgubili so se vsi izvodi razen enega, ki ga ima sedaj v zbirki tovariš Lojze Gostiša.

Pesmi so se širile seveda tudi drugače, od ust do ust, na raznih partizanskih mitingih, ob tabornih ognjih, pa po kmečkih hišah in drugod. V svojih glasilih so jih tiskali tudi nemški in italijanski okupatorji in kolaborantje, seveda s primernimi komentarji in v potvorjeni obliki.

Če danes z odmaknjene perspektive ocenjujem svojo partizansko pesem, moram reči, da nisem v celoti z njo zadovoljen. Zavedam se vseh pomanjkljivosti, ki jih

je imela. Hkrati pa se tudi zavedam, da je bila ta poezija po svoji človeški vsebini, po silovitosti izraza in tudi sicer resnično pomembna, ker je bila v času prisotna in ker je čas ne samo izražala, ampak ga je po svoje tudi pomagala oblikovati.

Kadar premišlujem o poeziji med vojno in o poeziji danes, z žalostjo v srcu ugotavljam kot mi vsi, da je sodobna poezija v življenju neprimerno manj prisotna in pomembna, kot je bila nekoč. Postala je izolirana. In če je izolirana morda bolj kot kadarkoli prej, tega najbrž niso krivi ljudje, ki so še vedno željni lepote, temveč so največ krivi poetje sami, ker svojih doživetij in misli, kolikor jih imajo, ne izražajo v pesniškem jeziku, ki bi ga ljudje še razumeli. Najbrž ga poetje tudi sami ne razumejo. Vendar sem prepričan, da bo sodobni pesnik spet našel samega sebe. Ko bo prej ali slej našel sebe, bo s tem našel tudi novo pesniško govorico.

Osvobodilni boj in njegovo ustvarjalno pravo

PROF. DR. MAKSO ŠNUDERL

Kadar razmišljamo o ustvarjalnosti in človečnosti narodnoosvobodilnega boja, moramo imeti pred očmi obe poglavitni nalogi tega boja, namreč osvoboditev slovenskega in vsega jugoslovanskega ozemlja in izgon okupatorja ter odstranitev starega družbenega reda in postavitve novega, z novim nosilcem družbenega dogajanja in z novimi oblikami družbene skupnosti.

Že prva naloga obsega globoke etične prvine. Vrniti narodom njihovo svobodo, uničevati fašistično nasilje v veliki vojni in iztrebiti iz organizma skupnosti vseh ljudi največje zlo, ki ga je zadelo, odkar svet stoji, zlo uničevanja ljudi in narodov ter teptanja vseh najosnovnejših pridobitev civilizacije in kulture. Vojna fašističnih sil proti našim narodom pa je bila vrhu tega še nepravična, ker ni bila izzvana, temveč napadalna. Bila je tudi nepravna, ker se je začela brez vojne napovedi v zahrbtnem napadu. Tako je ta prvina našega osvobodilnega boja prispevala k boju za človečnost v odnosih med narodi in državami.

Še posebno tehten pa je bil pomen tega boja v drugi poglavitni nalogi, ki je imela značaj notranje revolucije, prispevala pa je tudi bistvene prvine za uresničevanje socialistične človečnosti sploh. Delovni človek je bil v tisočletnem razvoju človeške civilizacije bolj in bolj razlaščen, bolj in bolj so bile od človeka odsojevane sestavine njegove svobodne in avtonomne osebnosti, postal je suženj, v fevdalizmu podložnik, v kapitalizmu mezdni delavec, vedno izroččen v roke posameznemu razlaščevalcu, vedno hlapec za tuja proizvodna sredstva, vedno pod tujim proizvodnim vodstvom in večni ustvarjalec dobrin za drugega človeka, ki mu je nudil samo majhen del tega, kar je ustvaril. V takem stanju človeku ni nobena liberalna politična svoboda mogla vrniti tega, kar sestavlja bistvo njegove osebnosti: da je delovni človek sam nosilec proizvodne lastnine, da on sam določa delovni postopek, da sam razpolaga s proizvodom svojega dela in da si sam odmerja svoj delež dohodka. To nalogo si je zastavilo narodnoosvobodilno gibanje in ustvarilo s svojo revolucijo prve neogibno potrebne temelje, na katerih so mogla poznejša leta razviti našo socialistično demokracijo: osvojilo je oblast delovnega

Drago Vidmar: Preprosto dekle, 1935, olje

ljudstva, odstranilo izkoriščevalske razrede od oblasti in od lastnine proizvodjalnih sredstev ter zgradilo tako obliko države, ki je ustrezala uresničenju omenjene revolucionarne naloge in odprla pot do osvoboditve človeka.

Mar ni to delovanje narodnoosvobodilne vojne v svojem najglobljem bistvu ustvarjalno ter posvečeno človeku in človečnosti?

Posebej moramo v tem prizadevanju naglasiti neko posebno prvino, namreč boj za svobodo in obstanek naroda kot posebne skupnosti ljudi. V NOB ni bilo samo oglašeno kot smoter boja, temveč je bilo tudi uresničeno: načelo samoodločbe vsakega naroda terja njegovo samostojno, svobodno in neodvisno odločitev o tem, ali hoče živeti pod tujo državo skupaj in enakopravno z drugimi narodi ali pa si hoče sam krojiti svojo usodo v svoji državi. V boju za to splošno občečloveško načelo so se jugoslovanski narodi odločili, da se bodo sami upravljali v svojih federalnih enotah v skupni zvezni državi ter si to svoje načelo tudi uresničili. Kar pomeni narodnoosvobodilni boj z revolucijo za svobodo in celovitost osebnosti človeka, to pomeni uresničenje samoodločbe za svobodo in celovitost naroda kot skupnosti ljudi.

Revolucija, ki odpravlja obstoječo oblast, je ostra in neusmiljena. Tako oster in neusmiljen je tudi odpor zoper revolucijo. Revolucija sprva zanika sleherni pravni red, nosilec revolucije je zakon to, kar narekuje revolucionarna korist. Ni nikakršne postave ne zakonodajalca. Šele ko se revolucionarno dogajanje ustali, tedaj začne razvijati nov, svoj revolucionarni red, svoje pravo in svoje oblike skupnosti. To je bila v zgodovini dolga pot. Za naš boj pa je značilno, da se je nenavadno zgodaj pojavil revolucionarni odlok, ki naj pokaže idejno vsebino in smer boja ter naj hkrati omeji samovoljo, revolucionarna dejanja pa pričvrsti na red, temelje in načela. Revolucija, sprva kruta in groba, postaja človečna in ustvarja svojo zakonitost. Po pičlih dveh mesecih je bil v Sloveniji že uveljavljen odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. Odlok je ukazal, katero dejanje se kaznuje in kako, določil je kazni, sodišče in postopek. Komaj leto dni kasneje imamo že urejeno vojaško sodstvo. In v revoluciji, ko je človeško življenje tako poceni, je bila ta ureditev izredno človeška.

Hudo kaznivo dejanje je npr. dezertacija, vojaški pobeg. Nekateri se skrivajo doma in nočejo v vojsko. Ali pa gre partizan s svojo četo skozi domačo vas. Ne more premagati želje, da bi spet videl svoj dom in domače. Skrivaj se loči od svoje enote in gre domov. Čez nekaj dni se vrne v četo. Vendar — bil je dezertar. Kmalu so iznašli novo, seveda veliko milejše kaznivo dejanje — skrivaštvo in izmikaštvo. Kako človeško je vendar bilo, da so take primere obravnavali drugače kakor dezertarstvo!

Ali pa drug primer. V svoj dnevnik sem zapisal vtis, ki smo ga bili dobili, ko smo videli septembra 1943, kako so se dolge vrste italijanskih vojakov brez orožja valile mimo nas proti Italiji. Nihče jim ni storil ničesar, ostali so svobodni, saj so bili sami orodje politike, ki je nam dušila našo svobodo. Kakšna veličina našega boja, kakšna človečnost v tisti dobi, ki je kotila zverstva in vse drugo prej kot človečnost!

Temeljne točke OF so že 1941 določile, da se bije boj za narodne in človeške pravice, za ljudsko demokracijo, za samoodločbo. Znana izjava AVNOJ in Vrhovnega štaba iz februarja 1943 sporoča svetu, da se narodnoosvobodilno gibanje bojuje za ljudsko svobodo, za družbene in demokratične pravice. Sporoča, da je osvobodilnemu boju tuje vsako nasilje in nezakonitost in da se bori za narodne pravice jugoslovanskih narodov. Slovenski narodnoosvobodilni svet je sprejel februarja 1944 izjavo, da je osvobodilni boj po svoji vsebini demokratičen in pristno člove-

čanski. Na svoj prapor si je zapisal človekovo in narodno svobodo, zakonitost, enakopravnost, svobodo vesti in vere, zboru in društva, nedotakljivost osebnosti in stanovanja, pravico do dela, oddiha in starostne preskrbe.

To je nekaj slovesno oglašanih listin iz osvobodilne vojne. Vsa ta načela so bila uresničevana, v stvarnosti razvijana in so bila v svoji medsebojni povezanosti poročila za človečnost v NOB in za ustvarjalnost socialistične prihodnosti.

Partizanski čas in boj sta razvijala likovno umetnost

I V E S U B I C

Vsak oddih, vsak prosti čas med borbami ali na pohodu in ob počitku po poljskih in selških hlevih sem nenehno risal in skiciral. Delal sem iz neke notranje potrebe. Že kot otrok sem bil vajen, da sem vsako urico prostega časa porabil za risanje. Tako sploh nisem premišljeval, kakšno dokumentarno vrednost bi lahko imele risbe prvih partizanov, če bi se ohranile.

Tudi leta 1942 v Tomšičevi brigadi ni bilo drugače. Kljub dolgim in napornim pohodom v času roške ofenzive je nastala cela vrsta risb posameznih partizanov, njihovih portretov in skupin pri raznih opravilih v taborišču, ob ognju, pri lupljenju krompirja, pri čiščenju orožja, ob počitku itd. Risal sem tudi ranjence. Portrete sem običajno poklonil portretirancem in ker je veliko teh borcev padlo, se je ohranilo samo nekaj primerov skromnih risbic s svinčnikom. Narisal sem jih na liste črtastega zvezka, ki mi ga je intendant bataljona podaril po neki rekviziciji v Suhi krajini. S kakšnim veseljem in ponosom so partizani sprejemali te skromne risbice. Obljubljali so, da jih bodo hranili in da jim bodo po osvoboditvi svetel spomin na lepe in težke čase, prebite v partizanih.

Spominjam se dogodka, ko smo jeseni 1942 tiskali brigadno glasilo »Tomšičev glas«. K nekemu članku bi moral narisati Leninov portret. Nikjer nisem mogel dobiti predloge zanj. Sicer sem prej že nekajkrat videl Leninovo sliko, vendar se ga na pamet nisem upal napraviti. Toda nalogo je bilo treba izpolniti in začel sem risati po spominu. Pri tem mi je pomagal ves agitprop in brigadna komanda. Toliko časa sem risbo po raznih pripombah popravljal, da se je zdel Lenin vsem dokaj podoben. Zavest kolektivne odgovornosti je bila v tistih časih zelo razvita in če je nekomu nekaj uspelo, smo bili ponosni vsi, kakor smo se ob neuspehi akciji ali na pol izvršeni nalogi čutili krivi in odgovorni vsi, ki smo pri tem sodelovali.

Prav tako odgovornost, zavzetost in požrtvovalnost sem kasneje občudoval pri kolektivni tehniki »Urška 14«.

Spomladi 1943. leta sem bil dodeljen stiški tehniki. Ta se je v aprilu istega leta preselila na Kočevski Rog, se preimenovala v Urško 14 ter s preselitvijo političnega vodstva OF in partije na to področje postala osrednja tehnika.

Sprva je bil to majhen kolektiv, ki so ga sestavljali predvsem mladi, v bojih in ilegalnem delu preizkušeni kadri, med njimi delavci in intelektualci iz Ljubljane ter preprosti kmečki sinovi Dolenjske, Gorenjske in Suhe krajine.

Najprej smo postavili velik šotor ter začeli precej stran graditi veliko leseno barako.

Obenem s prihodom na Rog smo dobili tudi tekste za tiskanje prvomajske številke Ljudske pravice, Slovenskega poročevalca, Naše žene in še nekaj drugih brošur. Ker so brošure morale iziti za 1. maj, mi bi pa čimprej radi imeli pošteno streho nad glavo in boljše delovne pogoje, smo tiskali v šotoru ponoči ob svitu karbidovk, podnevi pa gradili novo barako.

Pri tej gradnji smo sodelovali vsi, tudi tovarišice. Razni gradbeni material, ki smo ga nabrali v opuščenih in redkih nepožganih kočevskih vaseh ob vnožju Roga, smo morali zaradi kamuflaže in konspiracije nositi precej daleč in po strmem gozdu. Tekmovali smo med seboj, kdo bo nesel več strešne opeke, kdo si bo naložil na pleča več desak ali drugega gradiva in kdo bo prej na gradbišču. Nikdar ne bom pozabil Petra, ki je naložil najtežji plošč in ga po bližnjici prvi prinesel na cilj.

V prav kratkem času je bila baraka gotova in tiskarskega dela smo se v boljših pogojih lotili še z večjo vnemo. Preprosti in neuki kmečki in delavski fantje so neverjetno hitro obvladali razne tiskarske umetnije in tiskali kakor stari tiskarji. Od prvega do zadnjega smo si prizadevali, da bi bili tiskarski izdelki čim lepši, da bi bil tisk čist in jasen, lepo ilustriran ter dotiskan v najkrajšem času, da bi prišel čimprej med ljudi in tako pravočasno ter uspešno opravil svojo nalogo.

Tu ni bilo vprašanje, koliko časa bo posameznik delal. Če je bilo potrebno, smo delali noč in dan in tudi tedne brez prestanka. Nekatere tovarišice so med delom omedlevale, ta ali ona je za trenutek zadremala — toda popustile niso.

Tiskali smo na najrazličnejše materiale. Na vreče od cementa, na ovojni papir, vendar vedno z enako ljubeznijo in prizadevnostjo. Te brošure in pesmarice ter druga literatura so bili med borci sprejeti z največjim spoštovanjem in ljubeznijo, saj so videli, koliko skrbi in truda so vložili vanje partizanski tiskarji. Borci so shranjevali posamezne izvode, mnogi tudi vse gradivo. Najbolj vztrajen je bil Miško iz Suhe krajine. V posebnem bunkerju je shranil po en izvod vsega, kar smo natiskali in tudi nekaj originalnih ilustracij. Vse to hrani še zdaj.

Tudi vsa druga dela, ki so se tikala delovanja tiskarne, npr. prinašanje vode, napravljanje drv, prinašanje papirja in drugega tiskarskega gradiva, odnašanje literature na kurirsko postajo — vsa ta dela smo opravljali z enakim veseljem vsi. Moja posebna naloga je seveda bila, ker sem bil pač edini ilustrator v tiskarni, da sem časopise, brošure in ostalo literaturo ilustriral. Razen tega sem pripravljal mapo, ki naj bi prikazala okupatorjevo nasilje in oboroženi boj slovenskega naroda. S temi linorezi sem kot slikar hotel dati svoj osebni prispevek v boju proti nasilju. Žal sem utegnil izdelati samo štiri od predvidenih dvajsetih linorezov, ki naj bi tvorili smotrno celoto.

Med nami skoraj ni bilo nesporazumov. Vsak je vedel za svoje delo in ga skušal opraviti po najboljših močeh. Vsi smo prispevali, da je literatura pravočasno izhajala. V enoten kolektiv nas je družilo iskreno tovarštvo, vzpodbujala nas je neomajna vera v zmago in lepšo prihodnost.

Delo v partizanski tiskarni »Urška 14« je zvezano z mojimi najlepšimi spomini na narodnoosvobodilni boj.

Široka zasnova reorganizacije Zveze komunistov

Spremljevalec razprav v vrstah komunistov in drugih delovnih ljudi po brionskem plenumu, od delovnih organizacij in občin pa navzgor do najvišjih partijskih organov, mora ugotoviti, da po vojni ljudje niso še nikoli tako odkrito spregovorili o pomanjkljivosti in o tem, kaj je treba izboljšati. Zdaj pa se vse močneje kaže drugo dejstvo: da v zadnjih tednih ob prizadevanjih za reorganizacijo in iskanje ustreznosti področja dela državne varnosti kot opore etatističnih zamisli in ob razkrinkavanju političnih zlorab posameznikov postaja vse bolj pomembna naloga reorganizacija ZK. Ta sodi v okvir prizadevanj za uresničitev sklepov brionskega plenuma, ki je ugotovil, da je treba ZK postaviti na novo osnovo in izoblikovati ustrežnejši in učinkovitejši mehanizem za njeno delovanje.

Vzrok živim in širokim razpravam v zvezi s spremembami v organizacijski strukturi ZK so vsekakor slabosti in pomanjkljivosti, ki jih v dosedanjem delovanju partije ni malo. Nekatere imajo korenine vsajene zelo globoko, desetletja nazaj. Sekretar CK ZKJ Mijalko Todorović je v razpravi na IV. plenumu CK ZKJ to nazorno in prepričljivo povedal: »Naj povem, da moramo zastaviti zdaj vprašanje osnovne koncepcije ZK, popraviti stvari, ki se vlečejo še iz davnih časov, ko je partija delala kot ilegalna organizacija pred vojno, med vojno in leta po osvoboditvi. Ko se je partija pripravljala, da na čelu delavskega razreda juriša na trdnjavo buržoazije, je morala imeti močno centralizirano organizacijo s štabi, ki so zelo pogosto tudi hierarhično bili od člana partije osnovne organizacije do CK kot generalštaba v pripravljanju tega juriša. Taka organizacija z elementi vojaške strukture se je obdržala vse do današnjega dne, ko je razmerje sil drugačno, ko delavski razred in delovni človek s samoupravljanjem neposredno prevzema osnovne položaje v naši družbi, ko uresničujemo vodilno vlogo delavskega razreda. To so zdaj druge naloge in zato je potrebna drugačna organizacija. Iz takega sistema podrejanja in hierarhičnih štabov je nastalo razvrščanje članov ZK od kaplarja do generala, pa je postalo nemogoče zamenjati ljudi s položajev. Ta zamenjava se vedno razume kot degradacija. To pa so stari koncepti, ki so nastali v drugih razmerah, vendar so se v naši zavesti še vedno nekoliko obdržali.«

Vse razprave, ki tečejo okrog predlogov in zamisli ter okrog snovanja le-teh, se znova in znova srečajo na skupni točki — kakšna naj bo danes vloga ZK v naši družbi? Odgovoru na to vprašanje mora biti prilagojen preoblikovani mehanizem delovanja partije. V današnjih dneh morajo komunisti predvsem idejno in teoretično voditi razvoj in biti na prvem mestu pri iskanju, spoznavanju in osvetljevanju nadaljnjih poti razvoja naše skupnosti. Zveza komunistov mora odkrivati smeri in oblike prihodnjih družbenih in ekonomskih odnosov, prizadevati si mora za vedno večjo demokratičnost na osnovi samoupravljanja in se obenem odločno povsod upreti vsem etatističnim birokratskim in buržoaznim liberalističnim težnjam. Za uspešno opravljanje te vodstvene vloge pa mora biti ZK idejno in organizacijsko usposobljena, seveda ne da bi posegla po kakršnihkoli oblastnih instrumentih. Ti so se pojavljali v minulem obdobju kot slabost dela partije.

Prve konkretnije zamisli in predlogi o reorganizaciji ZK glede sprememb v najvišjih partijskih vodstvih kažejo, da bodo oblastni prijemi v prihodnje dosledno onemogočeni. Komisija CK ZKJ je v obrazložitvi svojega predloga o preoblikovanju vodilnih partijskih organov poudarila: »Izhajajoč iz tega, mora biti CK bolj odprt za članstvo in za vse ustvarjalne sile naše družbe. Tako se mora organizirati, da se bo lahko kontinuirano, ne pa samo na svojih plenarnih sejah sestajal, spremljal in izboljševal razvoj ZK ter učinkovito izvajal smer, ki jo določajo kongresi. Centralni komite mora imeti razen izvršnega organa tudi takšne organe in oblike dela, ki bodo njegovim članom in vsem drugim komunistom, ki lahko prispevajo k proučevanju raznih vprašanj, omogočili, da sodelujejo v njihovem obravnavanju, predlaganju ustreznih rešitev in njihovem izvajanju. To še toliko prej, ker izkušnje kažejo, da na plenarnih sejah CK ni mogoče brez takšnega uvodnega dela vsestransko proučevati in reševati problemov, ki so pred Zvezo komunistov. S pestrimi in elastičnimi oblikami dela — v komisijah, skupinah, na posvetovanjih in v podobnih oblikah — ob angažiranju širših krogov ljudi, ki lahko prispevajo k takšnemu delu, mora CK omogočiti potrebno konfrontacijo idej in svobodno razpravo o aktualnih in pomembnih vprašanih socialističnega družbenega razvoja ter teoretičnega in praktičnega delovanja ZK. Člani CK morajo biti nenehno vključeni v proces pripravljavanja in razčlenjevanja sklepov, ki jih bo CK spremljal na svojih sejah. To je pot k povečanju odgovornosti vsakega posameznega člana CK.«

Tako bo najvišji partijski organ od zdaj naprej deloval precej spremenjen. Komisije CK, do zdaj organizirane po resorskem načelu, bodo imele vidnejšo vlogo in bodo bolj samostojno delale. Nadalje je značilna dekoncentracija pristojnosti izvršnega komiteja in stroga ločitev opravljanja funkcij v njem od oblastnih položajev in visokih položajev v drugih družbenih in političnih organizacijah. Glede na naravo nalog se bo sestava izvršnega komiteja lahko tudi spreminjala, tako da bodo v njem vedno ljudje, ki za odrejeno delo po svojih sposobnostih najbolj ustrezajo. Tako bo tudi odgovornost izvršnega komiteja do CK okrepljena. Kot najpomembnejšo spremembo pa velja omeniti osnovanje novega organa CK — predsedstva. To bo skrbelo za redno delo CK, vodilo in sklicevalo seje ter na svojo ali drugo pobudo predlagalo CK v obravnavo vprašanja, ne da bi imelo izvršilne ali operativne naloge. V skladu s to spremembo je namesto sedanje najvišje funkcije ZK — generalnega sekretarja — najvišji partijski funkcionar predsednik ZKJ. Ob vsem tem bodo morali tudi centralni komiteji republik delati bolj samostojno, zato pa lahko od njih pričakujemo več pobud.

Reorganizacija ZK seveda poteka od zgoraj navzdol, do temeljnih organizacijskih enot. O njihovem mehanizmu delovanja še niso oblikovane določnejše zamisli, vendar bodo morale biti res dobro pretehtane in proučene. »Po mojem mnenju je zdaj najbitvenejše, da se ZK pravilno organizira spodaj, v podjetjih,« je med enim svojih zadnjih obiskov v Sloveniji naglasil tovariš Tito.

Komunisti v delovnih kolektivih že razpravljajo o tem, kako bodo delovali v prihodnje. Natančnejše predloge in izdelane oblike organizacij ZK so zdaj pripravili le v redkih podjetjih. Večinoma predvsem proučujejo dosedanje hibe in na temelju zbranih ugotovitev oblikujejo in načrtujejo nov mehanizem delovanja. Te ugotovitve pa kažejo, da je bilo do zdaj delo komunistov v kolektivih preveč prakticistično in zato je propadla marsikatera dobra ideja. Pogosto so se člani ZK lotili povsem strokovnih vprašanj, čeprav gotovo ni neposredna stvar partije v podjetju ali občini, kje bo zgrajen nov tovarniški obrat, koliko novih strojev bodo kupili, kam izvažati blago itd. Da bodo komunisti sposobni politično bolj delati, bodo morali poskrbeti predvsem za okrepitev svoje idejne usposobljenosti,

splošne družbene in ekonomske razgledanosti. Dosedanja hierarhična organizacija pa taki vlogi temeljnih enot ZK gotovo ne ustreza. Zato v nekaterih delovnih organizacijah že predlagajo konferenco ZK kot najvišji in obenem najširši organ, interesne skupine in aktivne komunistov pa kot ustrežnejše in učinkovitejše oblike delovanja. Take oblike naj bi omogočile tudi tesnejšo in bolj koristno povezavo s komunisti zunaj delovnih kolektivov. Prav tako je slišati mnenja, da tovarniški komiteji ZK niso več tako nujno potrebni. Sicer pa se bodo komunisti sami odločili za najbolj prikladen mehanizem v delovnih organizacijah in občinah. Za takega, ki jim bo omogočil učinkovito izpolnjevanje nalog in ob ustreznih spremembah v višjih partijskih organih tudi uspešno povezavo z republiškimi in zveznim vodstvom ZK.

Prav je, da že zdaj poudarimo, da s sedanjo reorganizacijo komunisti ne bodo enkrat za vselej postavili uspešnega mehanizma za dobro delo partije. Preobrazba, organizacija in proučevanje vloge ZK v določenem obdobju in na določeni ravni družbenega razvoja so stalne, zahtevne in življenjsko pomembne naloge slehernega njenega člana. Ne bo se jim mogoče izogniti. Posebno ne zato, ker nastajajo z odstranjevanjem nosilcev etastičnih in birokratskih teženj pogoji in možnosti za še bolj radikalen razvoj.

T. K.

Samoupravljanje

Letos mineva šestnajst let od ustanovitve delavskih svetov oziroma od predaje podjetij v upravljanje delovnim kolektivom. Junija 1950. leta smo sprejeli zakon, s katerim se je začelo novo zgodovinsko obdobje v razvijanju jugoslovanskega družbenoekonomskega sistema.

Po razdobju administrativno centralističnega upravljanja z gospodarskimi zadevami, po razdobju čvrstega gospodarskega planiranja, administrativnega urejanja pogojev gospodarjenja, cen, razdeljevanja surovin in gotovih proizvodov se je začelo razdobje delavskega in družbenega samoupravljanja, razdobje delavskih svetov, občinskih skupščin, zborov delovnih skupnosti, družbenih planov, svobodnejše delovanje ekonomskih zakonitosti, samostojnosti kolektivov in neposrednega odločanja proizvajalcev-upravljalcev o proizvodnji in delitvi dohodka.

Delavski sveti so omogočili, da stotisoči delavcev in uslužbencev neposredno upravljajo podjetja, dejstvo, da okrog dvesto petdeset tisoč neposrednih proizvajalcev vsako leto sklepa o proizvodnih načrtih, usmeritvi proizvodnje, delitvi dohodka, investicijski politiki, zaključnih računih itd., predstavlja eno od najpomembnejših odločitev družbenega upravljanja v Jugoslaviji. V tem dejstvu je združeno načelo deprofesionalizacije upravljanja, spreminjanje funkcije upravljanja v funkcijo proizvajalca, ali izročitev upravljanja v roke tistih, ki so najbolj zainteresirani za uspešno delovanje vsake službe in vsake proizvodne enote.

Šestnajst let delavskega samoupravljanja predstavlja razdobje postopnega povečevanja njihovih pravic in razvijanja njihovega pomena. Če bi najbolj grobo ocenili posamezna razdobja, potem zlahka ugotovimo, da gre za tri večja razdobja:

— Od 1950 do 1953, ko so delavski sveti obstajali v okviru predhodno oblikovanega ekonomskega sistema tako, da so bile njihove pravice večje na področju proizvodnje kot v oblikovanju ekonomskih odnosov.

— Drugo razdobje od 1953 do 1958. To razdobje pomeni nadaljnjo decentralizacijo v ekonomskem sistemu, postopno predajo osnovnih in obratnih sredstev v upravljanje proizvajalcem.

— Od leta 1958 dalje pa so delavski sveti svobodno razpolagali z ustvarjenim dohodkom, prosto so oblikovali sklade in razmerja med skladi in osebnimi dohodki, kar vse pomeni vrsto novih kvalitativnih in njihovih pravicah, odgovornosti, kot tudi v njihovi družbeni vlogi.

Leta 1957 smo imeli prvi kongres delavskih svetov Jugoslavije, takrat so se pojavile tudi ideje in zahteva, da bi taki kongresi postali redna praksa, vendar so te ideje stalno odlagali, med drugim tudi zaradi velikega števila raznih kongresov. Sicer so kongresi Zveze sindikatov in strokovnih sindikatov do neke mere izpopolnili to praznino, vendar pa niso mogli in tudi ne morejo popolnoma nadomestiti kongresov upravljalcev delovnih organizacij. Sedaj je družbena situacija toliko dozorela, da se beseda samih delovnih organizacij more bolj slišati kot doslej. Nihče namreč ne more tako neposredno ali življenjsko oceniti aktualnih problemov samoupravljanja in dati predloge za njihovo reševanje kot ljudje iz delovnih organizacij. Prav zato je predsedstvo Centralnega sveta zveze sindikatov Jugoslavije podprlo iniciativo, da bi se drugi zbor organov samoupravljanja sklical v prihodnjem letu.

Za to govori več činiteljev. Že v začetku članka smo razčlenili delo delavskih svetov v tri velika razdobja, in prav v tretjem razdobju od prvega kongresa delavskih svetov sem, je prišlo do velikih sprememb. Danes imamo novo ekonomsko strukturo, ki jo bomo morali še naprej razvijati, treba pa je analizirati tudi nove probleme v uresničevanju naših koncepcij samoupravljanja in razvoja družbeno-ekonomskega sistema. To je zlasti aktualno zaradi odločnega izvajanja sklepov tretjega in četrtega plenuma Centralnega komiteja zveze komunistov Jugoslavije. Gre nedvomno za pomembno politično manifestacijo, ki naj čim neposredneje prikaže vse probleme, ki otežujejo uresničevanje samoupravljanja na sedanji stopnji razvoja in še bolj določno pomaga premagovati etatične ostanke v sistemu in praksi ter čim hitreje zlomiti razne birokratske odpore. S tega stališča naj bi analizirali vse tiste činitelje, ki bodo pospešili naravni proces družbenega organiziranja samoupravnih enot v asociacijo proizvajalcev in združitve delavskega razreda v celoti. Konferenca bi mogla dati odgovore na sporna in nejasna vprašanja naše prakse in razvoja, morala bi vzeti za izhodišče praktične izkušnje, probleme, nejasnosti in dileme neposrednih proizvajalcev v delovnih enotah in delovnih organizacijah. Le tako bo moč uresničiti vpliv neposrednega samoupravljanja na celoten nadaljnji razvoj, v katerega prihajamo.

Ta politična manifestacija, s takim obsegom dela in s takimi aktualnimi vprašanji bo nedvomno ustrezala tudi potrebam delavskih gibanj v svetu, ki se vedno bolj zanimajo za naše izkušnje v dosedanjem razvoju delavskega samoupravljanja.

Prav zato se bomo tudi mi ustavili danes ob nekaterih vprašanjih, zlasti pa pri vprašanjih s področja gospodarjenja, s področja družbenoekonomskih odnosov med ljudmi v proizvodnji in delitvi. Mnenje, da je možno racionalno gospodariti brez zainteresiranosti proizvajalcev, brez njihovega sodelovanja, skratka, brez samoupravljanja, je zgrešeno. Zgrešene so bile trditve vodilnih uslužbencev v minulih letih, ko so dejali, če ne bi bilo samoupravljanja, bi v »mojem« podjetju dosegli že večje gospodarske uspehe, ali še tradicionalnejše geslo posameznih organizatorjev proizvodnje: »Potrebna nam je politika čvrste roke«. Taka in podobna mnenja so bila in so še izraz popolnega nerazumevanja družbenoekonomskih odnosov pri nas in tudi po svetu, na katere se ti ljudje radi sklicujejo. Celo v za-

hodnem svetu uvajajo sodelovanje proizvajalcev v proizvodnih odnosih, razumljivo iz določenih nagibov in tudi nuje, vendar je zadnja posledica, ki je njim v prid, tudi racionalnejša proizvodnja. Kot je dejal tov. Edvard Kardelj, je tako mnenje isto, kot če bi dejali, da socializem sploh ni primeren za racionalno gospodarjenje, in dalje: »...Naloga je pravzaprav v intenzivnem vsestranskem prizadevanju za takšne odnose, ki bodo ohranili vse potrebne materialne in moralne stimulanse za racionalno gospodarjenje delovnega kolektiva, vse potrebne ukrepe in instrumente družbenega usmerjanja in usklajevanja, ki bodo omogočili delovnim skupnostim, da spoznajo svoj položaj v okviru družbenega gospodarstva, ter vse tiste strokovne vire in službe, ki bodo dali delovnim skupnostim potrebno znanje, da bi lahko sprejemale kvalificirane sklepe.«

Želimo poudariti, da racionalnejše in bolj intenzivno gospodarjenje, katerega cilj je v končni fazi doseči ekonomsko stabilizacijo, terja že neprimerno bolj zavzeto vključevanje delovnih ljudi v samoupravljanje, kot je to narekovalo ekstenzivno gospodarjenje. Potemtakem prav nasprotno od tistega, o čemer bi nas hoteli nekateri prepričati. Tako vključevanje delovnih ljudi mora upoštevati, da je samoupravljanje najprej ekonomski odnos med proizvajalci, in šele potem tudi določena oblika, to je organizacija, v kateri delovni ljudje sami in z vso odgovornostjo sklepajo o nalogah. V praksi smo vsebino teh odnosov dostikrat zanemarjali in potencirali oblike, kot da oblike razrešujejo vse, v mnogih kolektivih merijo stopnjo samoupravnosti s tem, koliko je bilo ljudi v samoupravnih organih, in če jih je bilo več, ki so imeli možnost odločanja, potem zadovoljni pravijo, da imajo samoupravljanje poglobljeno, saj se je z leti izmenjalo toliko in toliko članov kolektiva v samoupravnih organih.

Toda samoupravljanje je bistvena vsebina socialističnih odnosov. V minulih letih so se morale tem družbenim odnosom prilagoditi vse druge oblike družbenega življenja — ekonomski sistem, ureditev državne uprave in administracije, pravni sistem itd. Zlasti ekonomski sistem smo morali doslej uspešno prilagajati novim družbenim odnosom, čeprav moramo hkrati čestokrat ugotoviti, da so v tem sistemu vrzeli, ki lahko zavirajo uveljavljanje samoupravnih odnosov. Če govorimo o aktualnih in akutnih gospodarskih problemih, je povsem razumljivo, da je kriv za nekatere teh vrzeli samoupravni sistem, ljudje s takimi pojmovanji pa so v preteklosti videli rešitev v omejevanju samoupravljanja, v nadomeščanju samoupravljanja z ekonomiko »čvrste roke«, namesto da bi iskali napredek v razvijanju ekonomskega sistema. Nič manj vzpodbudno tudi ni to, da mnogi predlagatelji zakonov pravijo: »O tem predlogu so že razpravljali v samoupravnih organih, o njih so že razpravljali delavci-proizvajalci.« Toda ti potem izvedo o njih šele po njihovem sprejetju iz uradnih listin.

Toda povrnimo se še na eno vrzel: kreditni sistem. Kreditni sistem je bil na primer tisti, ki je dovoljeval, če že ne narekoval usmerjenost delovnih organizacij na ekstenzivno investiranje. Zanemarjena skrb za formiranje lastnih obratnih sredstev se je izražala v kreditni politiki, ki je v letu 1963 samo v naši republici primaknila nad 100 milijard starih dinarjev lastnih sredstev in še skoraj 300 milijard starih dinarjev kreditov, leto kasneje pa na 107 milijard starih dinarjev še 300 milijard starih dinarjev kreditov; skratka, v tako politiko glede obratnih sredstev je delovne organizacije usmeril sistem, ne pa družbenoekonomski odnos — samoupravljanje. Še bi lahko naštevali podobne primere, ki niso krepili odgovornosti in samoupravljanja. Ne bomo se ustavljali na teh predreformskih pokazateljih, saj so se odnosi v lanskem in letošnjem letu temeljito spremenili, perspektivni razvojni načrt pa jih bo še bolj spremenil. Toda ekonomski sistem ni

edini, ki lahko vpliva na avtomatično razvijanje samoupravljanja, to bi bilo veliko poenostavljanje teh odnosov, večja materialna osnova, na primer ne nudi sama po sebi tudi samoupravno urejenih odnosov v delitvi in še posebej ne v delitvi in nagrajevanju po delu. Še vedno lahko ugotavljamo, da v mnogih organizacijah upoštevajo kot osnovo za nagrajevanje čas, prebit na delovnem mestu, ali pa imajo za osnovo le količino dela, da ne omenjamo očitnih razlik med nagrajevanjem umskega in fizičnega dela.

Precej pravnikov ne vsebuje nobenih osnov za stimuliranje kakovosti, ne povezuje delovnih rezultatov z realizacijo proizvodnje. V gradbeništvu imajo na primer za osnovo za nagrajevanje v precej podjetjih še osebno ocenjevanje itd. Ti primeri kažejo, da še tako velika udeležba v družbenem proizvodu ne zagotavlja ustreznih sistemov delitve po delu, čeprav je delitev eden od bistvenih odnosov v samoupravnem sistemu. Nič manj bistveni odnos pa ni dejansko oblikovanje delovnih enot, ki bi imele ekonomske in sociološke osnove za uveljavljanje v samoupravnih odnosih v posamezni delovni organizaciji. Materialna osnova sama po sebi ne zagotavlja zadovoljive udeležbe proizvajalcev v proizvodnji, menjavi in potrošnji, niti zadovoljiv odnos do izobraževanja. Skratka, samoupravljanje je relativno samostojno in močno odvisno od prizadevanj subjektivnih sil.

Usklajevanje samoupravnih odnosov z ekonomskim sistemom torej v določenem smislu ni le stvar odnosov med družbo in delovno organizacijo, marveč je to tudi vprašanje, ki velja za vsako delovno organizacijo posebej. Tudi delovne organizacije morajo pri uveljavljanju svojih sistemov delitve in zlasti odnosov v proizvodnji, upoštevati samoupravljanje in te sisteme nenehno usklajevati s samoupravnimi odnosi. V tem smo še prej napisali nekaj praktičnih primerov. V delovni organizaciji, kot samostojni samoupravni celici, bi morali še celo realizirati samoupravne odnose, ne le zaradi nujnega usklajevanja teh odnosov z materialno osnovo, marveč tudi zaradi povsem aktualnih gospodarskih vprašanj. Hitrejša premostitve ekonomskih razlik so možne ob večjem vezanju interesa proizvajalcev z njegovim sodelovanjem v prizadevanjih za bolj intenzivno gospodarjenje. Vsako drugačno stališče bi pomenilo »očitno negacijo vloge človeka, njegove vneme in interesa za večji družbeno gospodarski napredek« (Miha Marinko). Kot je visoka ekonomska razvitost pogoj za polno samoupravljanje, tako je ekonomska stabilnost sedaj pogoj nadaljnje afirmacije samoupravljanja.

To je bilo le nekaj vprašanj o odnosu med samoupravljanjem in gospodarjenjem, torej o največjem odnosu, v katerem ne vidimo le možnosti za hitrejši napredek gospodarstva, ampak tudi možnost za uspešnejšo in hitrejšo premostitev ekonomskih težav.

Poglejmo še nekatera druga, nič manj aktualna vprašanja. Na primer decentralizacija. Že prej smo poudarili, da poglobljanja in razvijanja samoupravljanja ne moremo predpisati z nekim univerzalnim receptom. Ni ga, ki se ne bi strinjal z vsebino 10. člena ustave, ki opredeljuje mesto in vlogo delovne enote v sistemu samoupravljanja, toda to je načelo, praksa pa kaže drugače. Veliko gospodarskih organizacij je že oblikovalo delovne enote, vendar so se marsikje vse preradi zadovoljili z zgolj formalno obliko samoupravljanja brez vsebine, ki bi nudila dejanske možnosti proizvajalcem, da bi odločali o svojem delu. Delovne enote so organizirali pač zato, da bi imeli mir pred sindikati in drugimi političnimi forumi, ki po njihovem mnenju o teh stvareh nenehno govore. Toda take formalne delovne enote ne morejo koristiti, zlasti še, če v teh enotah ne bo organizacija dela takšna, da bi delovna organizacija vedela, kakšen je ekonomski položaj posamezne delovne

enote. Ne samo ugotavljanje stroškov proizvodnje za posamezno delovno enoto, marveč ugotavljanje stroškov po vrstah in mestih nastanka, za vsako delovno mesto in za vsak proizvod je osnova gospodarjenja in ne le samoupravljanja. Prav tega pa marsikje ni. Zdi se, da je vzrok v tem iskati v odporu organizatorjev proizvodnje. Kajti, če bi imeli vpeljan dosleden sistem organizacije dela, bi se kaj hitro pokazale tudi vse pomanjkljivosti v proizvodnji in poslovanju. Delovne enote bi tako imele pregled nad svojim poslovanjem in pokazalo bi se, kje so vzroki za dobro ali slabo gospodarjenje, in organizatorji proizvodnega procesa in poslovanja bi bili prisiljeni dokazati, ali so dejansko usposobljeni za delo, za katerega prejemajo nagrado.

Nič manj pomemben element samoupravnega mehanizma pa je obveščanje proizvajalcev. Obveščanje in obveščenost sta eden od bistvenih pogojev za sodelovanje v samoupravljanju. Razvoj neposrednega samoupravljanja terja, da delavci-proizvajalci poznajo čim večje število informacij, ker je vedno več problemov, področij, vprašanj, o katerih neposredno odločajo. Prav zato ne moremo razumeti, niti se ne moremo strinjati z izgovori, da obveščanje delavcev komplicira delitev, organizacijo in odnose. Ni namreč dovolj, če vsem delavcem posredujemo nekaj splošnih podatkov, kaj več pa samo članom samoupravnih organov. Prav tako je nerazumljiv izgovor, da je dovolj, če vsem delavcem posredujemo samo nekaj splošnih podatkov, ker ostalih tako ne razumejo, da so nezainteresirani itd. Večkrat je prav neobveščenost neposreden povod za protestno ustavitev dela. Stvari pa se kljub temu le počasi premikajo naprej. V statutih je lepo napisano: vsak proizvajalec ima pravico, da je informiran; to pa je marsikje tudi vse. Prav gotovo je obveščanje tisto, ki bo spodbudilo aktiven odnos do samoupravljanja, do iskanja dodatnih informacij, skratka, do aktivnega terjanja samoupravnih pravic.

Že v začetku smo citirali mnenja nekaterih, da bi bil gospodarski napredek še večji, če ne bi bilo samoupravljanja, vendar so take teorije zgrešene. Samoupravljanje ni tisto, ki vnaša nered v proizvodni proces. Nered vnašajo tisti, ki so nasprotniki samoupravljanja. Proizvodna disciplina, kot važen faktor gospodarjenja, mora biti zasnovana na avtoriteti samoupravljanja, ali točneje na avtoriteti samoupravnega dogovora. Samo to je pot do prostovoljnega in zato tudi do učinkovitega podrejanja proizvodni disciplini.

Primer: Proizvajalci se dogovore o delovnem času in organizaciji dela, potem pa se morajo brezpogojno podrediti temu dogovoru in prevzeti tudi vso odgovornost, če ga kršijo.

Prav zato bi bila vsa naša prizadevanja zaman, če delovni ljudje ne bi razumeli, da samoupravljanje ni samo pravica, temveč tudi dolžnost. Gre zlasti za dolžnost, da z osnovnimi sredstvi tako gospodarimo, da bomo koristili. Mimo drugega pomeni to, da delovna organizacija ne more mimo interesov skupnosti; socializem in samoupravljanje namreč ne pomenita dezintegracije družbe ali njene ekonomike na samoupravno absolutno samostojne celice. Socializem namreč ni preprost seštevek delovnih organizacij in komun. Prizadevanja za racionalno gospodarjenje terjajo uveljavljeno samoupravljanje, toda tudi znanje, znanje terjata oba, samoupravljanje in gospodarjenje. Prav zato bo treba čimprej doseči, da postane popolna osnovnošolska izobrazba dosleden pogoj za sklepanje rednega delovnega razmerja. Razumljivo, da to ni uresničljivo, dokler take zahteve ne bo zapisala v svoje statute večina delovnih organizacij. Prav tako pa bi morali vztrajati, da delovne organizacije nudijo materialne možnosti, da dokončajo osnovno šolo vsi tisti, ki nimajo tovrstne ustrezne izobrazbe. Le tako bomo zagotovili tudi določeno znanje članov samoupravnih organov.

O teh razmišljanjih okrog nekaterih vprašanj samoupravljanja bo spregovorila tudi konferenca samoupravljavcev prihodnje leto. Skušali smo razčleniti tiste faktorje, s katerimi se srečujejo samoupravni organi. Vzporedno z razvojem neposrednega samoupravljanja pa dozoreva tudi potreba po hitrejšem razvoju raznih drugih oblik dela. Tako se nismo dotaknili vprašanja medsebojnega povezovanja oblik na osnovi skupnih interesov.

delovnih organizacij, to je, nismo se dotaknili področja razvoja samoupravnih

To je bilo le nekaj grobo navrženih misli, iz katerih pa se lahko izlušči vrsta aktualnih problemov in vprašanj s področja sedanjega stanja in nadaljnjega razvoja samoupravljanja — osnovnega nosilca našega družbeno-političnega sistema.

L. Z.

Svet in mi

TOŃE KRAŠEVEC

V zadnjih letih so se bistveno spremenile značilnosti našega gospodarjenja. Na vedno številnejših področjih z vse večjo močjo prevladujejo težnje po ekonomičnosti in rentabilnosti, čeravno jih do zdaj v gospodarstvu veljavni kriteriji še niso dovolj vzpodbujali. Reforma in predvsem njen letošnji odločilni korak, zabeležen v novih predpisih o deviznem in zunanjetrgovinskem poslovanju, pa sili veliko bolj odločno k večji produktivnosti, ekonomičnosti in na tej osnovi k vključevanju v mednarodno delitev dela.

Okrepiti mesto naše ekonomije v svetu je trajna naloga, s katero je tesno povezan ves proces notranje gospodarske rasti in približevanje k višjemu, kontinuirano naraščajočemu in zanesljivemu standardu delovnega človeka. Liberalizacija v ekonomskih odnosih s svetom bo že v začetku prihodnjega leta dokaj na široko odprla vrata med nami in svetovnim trgom. S tem tudi področje mednarodnih ekonomskih odnosov, vrsto let varovano in negovano pod skrbništvom osrednje državne administracije, prihaja v roke samoupravljanja in se usklajuje z reformnimi načeli.

Ob stalni navzočnosti deficita plačilne bilance v našem povojnem razvoju in ob stalni bojzani administracije, da bi ta sunkovito naraščal, kakor hitro bi spustila stvar iz rok, je bil devizni režim izrazito centraliziran in restriktiven. Tako tudi v zadnjih treh letih, ko smo zunanjo trgovino brez slehernega trajnejšega programa izrazito bilancirali s povezavo uvoza z izvozom. Ob nekaterih prednostih, ki jih je zagotovila odvisnost obsega blaga od izvoznih rezultatov gospodarstva, je bila vendar osnovna značilnost »prisilna« prodaja blaga na tujih tržiščih, pogosto za vsako ceno. S polnomočji bogato oborožena Jugobanka kot zastopnik državne administracije je vsako leto ob sklepanju »pogodb« pritisnila ob steno goloroko in nemočno podjetje ter izžela iz njega vse, kar je bilo le mogoče. Rezultat takih »pogodbenih odnosov« je sicer lanskoletna izravnava plačilne bilance, vendar trajnejše prakticiranje s takimi metodami vodi k drugim, manj zaželenim posledicam. Dosedanji sistem je namreč preveč drastično (predvsem to velja za našo republiko) izsiljeval devize od najboljših izvoznikov, namesto da bi razumno in ekonomsko vzpodbujal k večjim dosežkom na tujih tržiščih. V takih razmerah so bili pritiski

v korist popuščanj ali bonifikacij za posamezno podjetje in panogo (predvsem v drugih republikah) po administrativnih kanalih ter z intervencijami družbeno političnih skupnosti ali celo osebnosti pravzaprav sestavni del sistema. V bistvu pa je ta sistem zapiral in trenutno še zapira jugoslovanski trg pred tujim vplivom. V razmerah, ko je vsako podjetje ob močnejšem ali šibkejšem bančnem pritisku samostojno bilanciralo izvoz in uvoz, je popolnoma izostal pritisk tujega blaga in svetovnih cen na domačem trgu.

Z gospodarsko reformo smo ustvarili nove elemente, ki so silili, da se tudi devizni režim uskladi s celotnim gospodarskim sistemom in nadaljnjimi težnjami po njegovem izpopolnjevanju. Samo izvajanje reforme in boj za njen osnovni cilj — gospodarsko stabilnost in konvertibilnost dinarja — zahtevata najtesnejšo povezavo domačega trga in domače proizvodnje s tujino. Tretji plenum CK ZKJ je to posebej poudaril, ko je analiziral vzroke za prepočasno uresničevanje reformnih načel. Že ko se je v juliju naslednjč sestal, je razkrinkal sile, ki so ta proces zavirale. Tako rekoč nekaj dni kasneje so poslanci v zvezni skupščini že sprejeli temeljne predpise o liberalizaciji deviznega in zunanjetrgovinskega režima ter pooblastili vlado, da izda druge potrebne akte. To je v dosedanjih reformnih prizadevanjih začetna postaja na trdi, zahtevni poti k stabilnosti in konvertibilnosti domače valute.

V današnjih razmerah v svetovnem gospodarstvu ob veljavnih deviznih in monetarnih režimih konvertibilnost seveda ne pomeni neomejeno možnost menjave domače valute za zlato. Tega ni v nobeni državi. Anglija in ZDA, državi, katerih domača valuta (funt in dolar) veljata kot »svetovni denar«, imata kot konvertibilnost obveznost, da obdržita tečaj svoje valute v določenih mejah, pri čemer je dovoljeno 1 % odstopanje od uradnega tečaja, in obveznost, da po takem tečaju zagotovita menjavo vse svoje valute, ki je v rokah tujih nacionalnih bank, v zlato. Obenem imata obe državi sproščen uvoz in izvoz z nekaterimi omejitvami glede operacij s kapitalom, glede nakupa in porabe deviz pri svojih državljanih in podobno. Druga skupina pa so države, katerih valuta v mednarodnih odnosih nima avtomatične konvertibilnosti za zlato, velja pa kot konvertibilna zaradi liberaliziranega izvoza in uvoza, seveda tudi tu z nekaterimi restrikcijami. Sem sodi skoraj vsa Zahodna Evropa.

Torej imajo določene omejitve tudi dežele s konvertibilno valuto. Te jim omogočajo, da je devizni in zunanjetrgovinski režim učinkovito sredstvo ekonomske politike v prizadevanjih, da ohranijo gospodarsko stabilnost, vzpodbude lasten razvoj in ekspanzijo na mednarodnem trgu. V tej luči je povsem razumljivo, da je tudi pri nas predvideno, v kakšnih okvirih lahko za zdaj liberaliziramo ekonomske odnose s tujino. S 1. januarjem 1967 bo sproščena približno polovica vsega uvoza. Gospodarstvo bo predvidoma lahko povsem prosto uvažalo okrog 60 % potrebnega reprodukcijskega materiala in surovin, torej blaga, od katerega je najbolj odvisen nemoten in sinhroniziran tempo proizvodnje in izkoriščanje kapacitet. Prav tako bo liberaliziran izvoz za blizu petino izdelkov za široko potrošnjo. Pri uvozu opreme pa bodo imele največ možnosti tiste delovne organizacije, ki največ izvažajo. Za ta uvoz bodo namreč uporabljale svojo retencijsko kvoto in amortizacijo. Hkrati z ustreznimi kreditnimi ukrepi, da bo dinar pridobil v teži, torej že startamo h konvertibilnosti in obenem zadovoljujemo zahteve ustreznih mednarodnih organizacij — GATT in Mednarodnega monetarnega fonda.

Vse te spremembe so seveda proces, ki ga bo treba podpreti z vrsto ukrepov na drugih področjih, predvsem v kreditni politiki in s spremembami v sistemu razširjene reprodukcije. Že sedanji predpisi z uveljavitvijo izjemnega položaja za pretežne izvoznike napovedujejo, da bo šla ob uspešnem gospodarjenju liberalizacija

naprej, do razumnih meja, ko bomo tako kot razvite države z določenimi restrikcijami branili le gospodarsko stabilnost in domačo valuto, ne pa nizko produktivnost in nesposobnost. Torej je sprostitev določenega dela blagovne menjave s tujino začetni korak, ker se bo vsaka nadaljnja liberalizacija glede razpolaganja z devizami navezovala v prvi vrsti na blagovni promet. Razen tega bodo prihodnje leto deloma zrahljane tudi toge vezi glede gibanja kapitala (npr. glede zadolževanja naših podjetij v tujini), medtem ko se pretirano držimo zastarelih predpisov glede pravice naših državljanov do nakupa in razpolaganja z devizami. O tem bi kazalo čimprej razmisliti v okviru pooblastil vlade za izdajanje potrebnih predpisov v novem režimu, katerega register je dovolj širok. Vsekakor pa z liberalizacijo ne smemo odlašati. Gospodarstvo jo mora v prihodnjem letu občutiti. Napačno bi bilo s tem čakati, predvsem s sprostitvijo uvoza, češ da nimamo zadostne stabilnosti in deviznih rezerv.

Analize mednarodnih institucij kažejo, da potrebujejo dežele s podobno gospodarsko strukturo, kot jo imamo pri nas, minimalno devizno rezervo v obsegu, ki zagotavlja plačilo potrebnega uvoza za dva do tri mesece. Če računamo po naših dosedanjih uvoznih pokazateljih, bi morali za kritje dvo in pol mesečnega uvoza imeti v deviznih rezervah okrog 300 milijonov dolarjev. Vendar ne smemo prezreti, da so naši ekonomski odnosi s tujino nehomogeni, z dvema različnima področjema — klirinškimi in konvertibilnim. Ker nam saldo na našem klirinškem računu in s sporazumi določeni manipulativni krediti zagotavljajo redno plačevanje uvoženega blaga (letno za okrog 600 milijonov dolarjev) tudi ob eventualnih oscilacijah v menjavi s temi deželami, je nujen obseg naših deviznih rezerv lahko nekaj manjši — 200 do 220 milijonov dolarjev. Približno tako rezervo v zlatu in dolarjih pa predvidevajo proporcijalno letošnje plačilne bilance, medtem ko so možnosti za njeno okrepitev v prihodnje ob bolj sproščenih odnosih s tujim trgom veliko večje. V bistvu imamo tu dva vzporedna procesa: vzajemen vpliv širjenja liberalizacije na eni strani in krepitve stabilnosti in deviznih rezerv na drugi strani. Tega vpliva pa ne bo, dokler oba procesa ne stečeta.

Hkrati z razglabljanjem o sprostitvi gospodarskih odnosov s svetovnim trgom in o krepitvi našega mesta v njem se poraja vprašanje, kakšna je zdaj vaša vloga v svetu in kaj lahko v naslednjih letih dosežemo? V odgovor moramo precej na široko razgrniti prikaz teh odnosov.

V povojnem obdobju je v razvoju naše dežele mednarodna menjava postajala vse bolj pomembna. Samo v zadnjih desetih letih, ko smo podvojili vrednost družbenega proizvoda, se je izvoz počelveril. Smo pa iz leta v leto več uvažali kot izvažali in šele lani, ko je izvoz dosegel skupaj z neblagovnim deviznim prilivom 1465 milijonov dolarjev, uvoz pa 1461 milijonov dolarjev, smo prvič po vojni dosegli aktivno plačilno bilanco. Ti, prvi hip visoko doneči podatki, izgubijo svoj zven, ko ugotovimo, da močno zaostajamo za deželami, ki so približno enako velike kot Jugoslavija in nekako tako ali pa bolj razvite. Nekatere imamo kar pred nosom. V Jugoslaviji na primer znaša vrednost letnega izvoza 41 dolarjev na prebivalca, v sosednji Madžarski 120 dolarjev, v Avstriji 185 dolarjev in v nekaj bolj oddaljeni Belgiji že 521 dolarjev.* Suhoparne, vendar sila prepričljive številke. Pri tem naj dodamo, da nekaj več kot polovico mednarodne menjave opravljamo s konvertibilnim področjem, ostalo pa s klirinškim. Italija, ZDA, ZSSR, ZR Nemčija, Nemška demokratična republika, ČSSR, Velika Britanija, Poljska, Francija, Avstrija, Madžarska in Indija, predvsem pa prve tri, so bile v zadnjem obdobju vedno naši najmočnejši partnerji, s katerimi smo izmenjali kar okrog 80 % izvoza in

* Podatki veljajo za leto 1963, vendar v teh razmerjih ni do zdaj bistvenih premikov.

uvoza. Ne glede na to, da se je njihov vrstni red menjal, so vedno imele mesto v vrhu lestvice naših gospodarskih stikov s tujino. Italija pa je skozi vseh zadnjih pet let naš najmočnejši partner v zunanji trgovini. Pri pregledovanju držav, s katerimi imamo trgovinske stike (teh je nad 100)* moramo pripomniti, da trgovina s perspektivno izredno potencialnim tržiščem — z deželami v razvoju — stagnira. Lanskoletna pasiva v trgovini s temi državami (520 milijonov novih din) vsi trezni gospodarstveniki ocenjujejo kot dejstvo, ki mu gre v prihodnje posvetiti vso pozornost, posebno še, ker predvidevamo, da bo naša trgovina s svetom naraščala letno hitreje kot proizvodnja. Odnosi s temi deželami torej zdaj niso v skladu z možnostmi. Predvsem zaradi preskromnega kreditiranja izvoza, investicijske in druge opreme ostaja to vprašanje tudi v prihodnje odprto. Prav gotovo bodo morale naša podjetja s svojimi sredstvi kreditirati več tega izvoza in sklepati pogodbe dolgoročnejšega pomena. Zgrešeno bi bilo misliti, da bodo druge države kreditirale industrijsko izgradnjo teh dežel, nam pa potem dobrosrčno prepuščale ustrezen del možnosti na teh tržiščih za prodajo raznega industrijskega blaga. Mednarodna banka za obnovo in razvoj ocenjuje, da so dežele v razvoju že zdaj sposobne absorbirati na leto 3 do 4 milijone dolarjev več, kot jih imajo na razpolago. Izreden potencial teh tržišč je tudi vzrok, da je konkurenca na raznih natečajih vedno močnejša, saj nastopajo proizvajalci iz zahodnih držav z izredno ugodnimi kreditnimi pogoji, ker je učinek preračunan daleč v prihodnost.

Povrnimo se k ostalim karakteristikam naših mednarodnih ekonomskih odnosov. Pri nas ustvarja industrija približno tri četrtine izvoza, ostalo pa kmetijstvo in neblagovni devizni priliv. Precej drugačni so ti podatki za naši sosedi Italijo in Avstrijo, kjer odpade devet desetih izvoza na industrijsko blago, v Zahodni Nemčiji pa kar 97 %. Torej bo morala industrija pri nas v prihodnje prevzeti nase še večje breme prizadevanj pri nastopu na tujih tržiščih.

Poseben problem je turizem: komparativnih prednosti, ki jih imamo glede inozemskega turizma, še zdaleč dovolj ne izkoriščamo. Morali bomo izboljšati sam način ponudbe storitev in storitve v vrsti terciarnih dejavnosti, ki so vključene v kompleks turističnega gospodarstva. Obenem se moramo trdno zavedati, da brez novih hotelov, motelov, campov, restavracij, zabavišč in drugih objektov ne moremo daleč naprej. Posezimo spet po nekaterih primerjavah s tujino. Pravzaprav se lahko ustavimo kar pri sosedah, kjer se lahko glede turizma največ naučimo: Italija ima 2,3 milijona turističnih ležišč, lani pa jo je obiskalo 24 milijonov tujih turistov, ki so tam pustili nad 1,2 milijarde dolarjev. V Avstriji imajo 744 tisoč* ležišč, lani so imeli 7 milijonov tujih gostov in so zaslužili 562 milijonov dolarjev. Pri nas pa je le 355 tisoč** postelj za turiste, kar je le 1,7 % turističnih prenočitvenih zmogljivosti v Evropi, in še te niso dovolj izkoriščene. Lani nas je obiskalo 2,6 milijona tujih gostov, turistični devizni priliv pa ne došega niti desetine italijanskega. To dokazuje, da tujcem premalo nudimo in zato porabijo pri nas še premalo denarja. Obenem je to opozorilo, da bo treba v gospodarstvu najti sredstva za gradnjo novih zmogljivosti. Seveda v skladu z novimi razmerami v reformi. Brez centralističnih posegov, temveč na osnovi rentabilnosti. Potem bodo radi prispevali denar vsi, ki ga imajo. Tako bodo vlagali v turizem zainteresenti iz drugih gospodarskih področij in tudi iz tujine. Prve skromne poskuse takih, za nas kar »nenavadnih« poslovnih potez, smo v našem turizmu že storili. Opravičilo, ker smo se nekaj na-

* V letu 1964 smo imeli stike s 108 državami.

** Označene številke so podatki za leto 1964, vsi ostali podatki o turizmu pa veljajo za leto 1965.

drobneje zadržali pri tej gospodarski dejavnosti, je podatek, da želimo že v letu 1970 doseči 400 milijonov dolarjev deviznega priliva od turizma, kar pa bo šele tretjina današnjega deviznega zaslužka Italije od tujskega prometa. Možnosti pa so tako rekoč neomejene. V razvitih državah po svetu računajo, da ob koncu tega stoletja delovni teden ne bo daljši od 30 ur in da bodo imeli zaposleni okrog 12 tednov letnega dopusta. Možnosti za razvoj turizma ob vedno višjem standardu prebivalstva in ob obilici prostega časa, torej za nekaj desetletij naprej, niti ni mogoče zanesljivo oceniti. Glede na njegov pomen za zблиževanje med narodi pa so naše možnosti in naloge v skladu z zunanjo politiko še toliko večje.

Z vrsto podatkov smo skušali prikazati naše dosežke na svetovnem trgu in po vsem tem lahko rečemo, da so precej skromni, saj je le približno desetina našega gospodarstva vključenega v mednarodno delitev dela. Naloge pred nami so velike.

Današnja gibanja na svetovnem trgu pričajo o vse tesnejši povezanosti in medsebojni odvisnosti v okviru svetovnega gospodarstva, o široki delitvi dela, o doslednem izkoriščanju proizvodnih zmogljivosti, da pridejo čimbolj do veljave sposobnosti in vrednosti nacionalnih ekonomij. Vsestranska delitev dela je kljub raznim oviram najpomembnejša in obenem nujna značilnost ekonomskih dogajanj v sodobnem svetu. Zato tudi kažejo podatki, da je po vojni ob 7-odstotni stopnji letnega porasta proizvodnje svetovna trgovina napredovala po stopnji 12%. Pri tem so v zadnjem času zelo pridobile v pomenu regionalne ekonomske grupacije, čeprav je marsikatera med njimi vzkliła iz političnih, ne pa iz ekonomskih potreb. Zato ni le dolžnost, ampak neovrgljiv pogoj našega napredka, da se v svetovni trg čim močneje vključimo. Poiskati moramo tiste elemente, ki nas tu ovirajo, in jih prizadevno odstranjevati. Teh je veliko.

Sam dosedanji način oblikovanja izvoza pod administrativnim pritiskom je vzrok, da v kvaliteti in ceni na svetovnem trgu še zaostajamo. Iz tega dejstva se sam po sebi vsiljuje logičen zaključek, da moramo najprej znotraj države speljati specializacijo in delitev dela, ki nam bo šele omogočila povezavo s svetom. Liberalizacija uvoza pa mora ob prizadevanju gospodarstva privedi do boljšega izkoriščanja proizvodnih zmogljivosti, saj bodo tako bolj redno oskrbovane s proizvodnimi materiali. Predvsem pa je temeljni pogoj za napredek kakovosti in sprejemljiva cena. Ob nepopustljivih zahtevah tujih tržišč bomo šele spoznali svojo sposobnost in pravo vrednost. Do zdaj smo napredovali predvsem po obsegu mednarodne menjave, malo pa je bilo kvalitetnih sprememb. Te so na svetovnem trgu v zadnjem desetletju izredne: v tehnologiji, produktivnosti in strukturi stroškov. Proizvodnja gre na trg v velikih serijah, uveljavljajo se najmočnejši tehnični dosežki ter najsodobnejša tehnologija in s tem vzporedno se naglo izboljšuje struktura zaposlenih. Izvoz in uvoz izgubljata pomen trgovine s presežki in primanjkljaji in se spreminjata v trgovanje z zmeraj ožjim številom artiklov v ogromnih serijah. Tako je lažje dosegati uspehe na svetovnem trgu in kar je še važnejše — diktirati pogoje. Skoznje se vse teže prebijajo skromni, preveč raznoliki proizvodni presežki, ki ne morejo pokriti nobenih resnejših potreb, posebno še, če so nestalni. Razumljivo je, da se vedno večje število nacionalnih ekonomij, tudi manj razvitih, zgleduje po svetovni ceni za vedno večje število proizvodov tudi na domačem tržišču. V današnjih ekonomskih gibanjih v svetu je nemogoče napredovati z avtar-kistično ekonomsko usmeritvijo, ampak le s čimbolj pogumnim, sproščenim vključenjem v mednarodno delitev dela. To je danes ena temeljnih značilnosti ekonomij v srednje velikih in manjših državah, ki so konvertibilnost svoje valute že dosegle. In tudi drugih.

Torej moramo začeti z dolgoročnim, načrtnim in kvalitetnim, zato pa seveda zelo zahtevnim približevanjem svetovnemu trgu. Izpolnitev srednjeročnega načrta razvoja Jugoslavije, ki predvideva, da bo izvoz letno naraščal za 15 %, da bo uvoz napredoval nekoliko počasneje in da bomo kot temelj stabilnosti ustvarili do takrat okrog pol milijarde dolarjev deviznih rezerv, je težka, vendar neodložljiva naloga. Zdaj, ko teče šele prvo leto tega razvojnega obdobja in ko dejansko uveljavitev liberalizacije v deviznem in zunanjetrgovinskem režimu šele pričakujemo, smo se je pravzaprav šele lotili. Prihodnje leto bomo začeli z odločilnimi koraki h končnemu cilju — h konvertibilnosti dinarja. Najpomembnejše bo, da bomo res obdržali zastavljeno stopnjo liberalizacije in nikakor ne popustili pred kakršnimikoli nazadnjaškimi zahtevami, ki se bodo gotovo pojavile. Za vsako državo na poti h konvertibilnosti je posebej odločilen datum — pri nas 1. januar 1967 — ko se sprosti uvoz, ko domače tržišče to ostro začuti. To bo izpit, ki ga moramo prestati, četudi ne bo lahko. V vsaki delovni organizaciji je odvisno predvsem od njenih lastnih sil, kako bo to zmogla.

Jugoslavija enakopravni član GATT

EDO RASBERGER

Polnih petnajst let so trajala naša prizadevanja tako na gospodarskem kot na političnem področju, da smo končno lahko postali član Splošnega sporazuma o carinah in trgovini, za kar navadno uporabljamo angleško kratico GATT — General agreement on Trade and Tariffs. Leta 1950 smo namreč poslali prvič svoje opazovalce na zasedanje te organizacije in od takrat naprej smo delo GATT pozorno spremljali. V letu 1959 je naša država dobila status pridruženega člana, tri leta pozneje pa smo dobili že priznanje začasnega člana.

Tako je deklaracija z dne 13. novembra 1962 vsebovala naslednje točke:

1. Po klavzuli o največjih ugodnostih uživa Jugoslavija vse carinske olajšave, ki veljajo za podpisnice deklaracije.

2. Jugoslavija mora spoštovati vse predpise Splošnega sporazuma v odnosih z državami podpisnicami, in kot tretje, da mora opraviti posamična carinska pogajanja s članicami GATT, da si s tem pridobi status stalnega člana. Vsekakor so bili potrebni nekateri gospodarski ukrepi, ki so pripomogli, da smo postali člani te organizacije, katere namen je odstranjevati vse prepreke v mednarodni trgovini in poenostaviti dosedanje zapletene odnose v njej.

Tako je morala naša država v obdobju pridruženega in pozneje začasnega članstva izvesti naslednje ukrepe:

- občutno znižati carine,
- ublažiti vse ukrepe v zvezi z zaščito kmetijske proizvodnje — agrarni protekcionizem,

- olajšati in odpraviti vse druge izvencarinske ovire za mednarodno trgovino Jugoslavije,

- uveljavljati neregiprociteto v trgovini med razvitimi deželami in državami v razvoju ter pripraviti pozitivne akcije v trgovinski politiki razvitih držav v korist dežel v razvoju.

Vsekakor je bilo in je še uresničevanje teh nalog precej zapleteno, ker v nekaterih primerih država ne more odstopiti od svojih nacionalnih interesov, posebno glede popolne liberalizacije uvoza. Ustanovna listina GATT sicer to urejuje s klavzulo o ogrožanju nacionalnih interesov in dopušča nekatere izjeme v korist zaščite posameznih vej nacionalnih industrij, ki so življenjsko potrebne posameznim državam članicam, in ki bi jih popolna liberalizacija ali sprostitve uvoza lahko tako močno prizadela, da bi trpelo celotno gospodarstvo dežele.

Kako je nastal Splošni sporazum o trgovini in carinah? Lahko rečemo, da se je zametek tega sporazuma porajal hkrati z Organizacijo združenih narodov, ko so na enem izmed sestankov leta 1945 predlagali ustanovitev mednarodne trgovinske organizacije. Takrat je šlo predvsem za ureditev vojnih dolgov, ki so jih imele evropske države do Združenih držav Amerike in pa o novih posojilih zavezniškim državam. Na pobudo ZDA so vsa ta pogajanja prenesli pod okrilje Ekonomsko socialnega sveta ZN ECOSOC, ki je potem na svojem prvem zasedanju v Londonu leta 1946 sprejel resolucijo o ustanovitvi pripravljalne konference Združenih narodov o trgovini in zaposlitvi. Ta konferenca je dobila nalogo, izdelati statut bodoče mednarodne trgovinske organizacije. V to komisijo je ECOSOC določil 18 držav, in prvič so se sestali 30. oktobra leta 1946 v Londonu, nato pa so nadaljevali delo v Ženevi. Hkrati s pripravljanjem statuta pa so se sodelujoče delegacije začele pogovarjati tudi o carinskih stopnjah in razmerah ter prav tem pogajanjem o carinah gre zasluga za bližnjo ustanovitev GATT. Da bi vse dvostranske carinske dogovore med posameznimi državami na tem ženevskem zasedanju uskladili in jim dali enoten multilateralni značaj, so objavili skupni odlok. Ta deklaracija 18 držav je dobila ime GATT — splošni sporazum o trgovini in tarifah, ki so ga podpisali 30. oktobra 1947, kar je tudi, lahko bi rekli, rojstni dan GATT. Hkrati so podpisali tudi protokol o uresničevanju načel tega sporazuma, in sicer so bile to Avstralija, Belgija, Kanada, Francija, Luksemburg, Holandija, Velika Britanija in ZDA.

Samo dvajset dni pozneje, 21. novembra 1947 pa je začela zasedati v Havani na Kubi velika mednarodna trgovinska konferenca. Z delom so končali po dobrih 4 mesecih in tako so 24. marca 1948 podpisali tako imenovano Havansko listino. Ta dokument je podpisalo 53 držav, in tako veliko število držav podpisnic je vzbujalo upanje, da bodo nova načela o mednarodni trgovini, ki bi šla preko ozkih okvirov GATT, kmalu začeli tudi uresničevati. Žal pa do tega ni prišlo. Dobri dve leti je trajalo, da je ameriška delegacija na 5. zasedanju GATT v Tokiu, ki je bilo decembra 1950, izjavila, da je ameriški kongres odklonil obravnavo ratifikacije Havanskega sporazuma, tako da je ameriška vlada izjavila, da je do nadaljnjega ne bo predložila kongresu v razpravo. Kljub temu pa so člani ameriške delegacije izjavili, da njihova vlada podpira GATT. Havanska listina je hkrati zahtevala ustanovitev mednarodne trgovinske organizacije (International Trade Organization), ki pa jo je ameriški kongres zavrnil. Razlogi naj bi bili naslednji:

— Američani so menili, da so v Havanski listini tista načela, na katera so poprej že pristali, šla preveč v širino zaradi raznih kompromisnih predlogov, ki so vsebovani v listini,

— ameriški protekcionistični krogi so se bali, da bi ameriški kongres z ratifikacijo Havanske listine izgubil možnost svobodnega odločanja na področju zunanje trgovine in posebej še ameriškega uvoza. Kot je znano, obstajajo za različne države različne ugodnosti ali prepreke, kar posebej velja za trgovinske odnose ZDA z Vzhodom ali Zahodom.

Tako je prvi poskus širšega uvajanja liberalizacije in enakopravnih načel v mednarodni trgovini bil neuspešen, in ITO (International Trade Organization)

mednarodna trgovinska organizacija ni zaživela. Ta ideja pa je ponovno našla svoj odnos na prvi konferenci ZN za trgovino in razvoj leta 1964 v Ženevi.

S tem da je naša dežela postala enakopraven član Splošnega sporazuma o trgovini in carinah, je prevzela nase obveznosti, ki izvirajo iz tega sporazuma, kateri vsebuje naslednja osnovna načela:

Vse države podpisnice sporazuma morajo brezpogojno spoštovati klavzulo največjih ugodnosti. Ta klavzula določa, da morajo vse države podpisnice priznavati Jugoslaviji tiste najnižje carinske stopnje za naš izvoz, kot veljajo za vse ostale članice sporazuma. Seveda moramo pripomniti, da je treba pri tem upoštevati načelo reciprocitete, tako da tudi naša država prevzame iste obveznosti glede uvoza iz dežel članic GATT.

Po tej klavzuli je zagotovljeno enakopravno obravnavanje carinskih stopenj za vse proizvode članic GATT, pa tudi raznih dajatev na uvoženo blago. Klavzula največjih ugodnosti določa tudi metode za uvajanje carin in davkov, predpise glede uvoza in izvoza ter vprašanja notranjih taks in ostalih instrumentov, ki urejajo notranjo trgovino.

Drugi del Splošnega sporazuma obravnava vse druge zunanjetrgovinske predpise. Tako določa vprašanja subvencij, količinskih uvoznih omejitev in brezpogojno enako obravnavanje domačega kot tujega blaga na notranjem tržišču posameznih držav.

Tretji del sporazuma pa vsebuje razne splošne določbe in predpise o odnosu do carinskih zvez in področij svobodne trgovine. Carinski sporazumi segajo sicer že daleč nazaj, vendar pa so močno zaživeli šele po drugi svetovni vojni. Tako so se razvile nekatere gospodarske ozemeljske skupine med katerimi so najvažnejše naslednje:

Evropska gospodarska skupnost ali Evropski skupni trg, katerega članice so Francija, Zahodna Nemčija, Italija, Belgija, Nizozemska in Luxemburg, je izrazit primer premočno vase zaprte organizacije, ki predstavlja znatno oviro v mednarodnih trgovinskih odnosih. Kljub temu, da so te države članice splošnega sporazuma o trgovini in carinah (GATT), iščejo različne oblike, da se obveznostim, ki izvirajo iz tega sporazuma, izogibajo. Potem imamo EFTA ali Evropsko združenje za svobodno trgovino, ki mu pripadajo ostale zahodnoevropske države. Čeprav ta organizacija ni tako tesno zaprta, kot je to primer z EGS, kljub temu ovira svobodnejši razvoj svetovne trgovine, ker pač z različnimi carinskimi olajšavami daje prednost svojim članicam, ostalim pa je ta uvoz otežkočen.

Zato je bil ravno na prvi konferenci ZN za trgovino in razvoj dan močan podarek prav tem neenakopravnim odnosom, ki so ga izsilile razvite države, zaradi svojih prednosti, ki jih imajo predvsem na področju industrializacije, tako da so dežele v razvoju nujno navezane na izvoz surovin v zameno za industrijske izdelke, pri čemer za oboje diktirajo cene razvite države.

V Južni Ameriki so ustanovili ALALC, ali Latinskoameriško združenje za svobodno trgovino, kjer so se povezale države Južne Amerike in Mehike (Srednjeameriške države imajo spet svoj skupni trg), ki hočejo pospešiti razvoj svoje predelovalne industrije, s tem da kolikor je to mogoče, izključujejo konkurenco industrijskih izdelkov iz razvitih držav in tako zagotovijo tržišče za svojo, sorazmerno dražjo proizvodnjo.

Seveda ne smemo izpustiti pri tem še SEV, Zvezo za vzajemno sodelovanje in pomoč vzhodnoevropskih socialističnih držav, ki razen pridruženih članic Češkoslovaške in Poljske niso povezane z GATT.

Tako lahko rečemo, da GATT še vedno ni sporazum, ki bi dovolj odločno posegel v sedanje razmere na svetovnem trgu, pa čeprav je imel za posledico precej pozitivnih sprememb v mednarodni trgovini.

Poudariti moramo, da je cilj, h kateremu teži svetovno gospodarstvo, splošni svetovni gospodarski razvoj in je razvoj svobodne trgovine samo del kolesja tega gibanja, zato ga ne moremo obravnavati ločeno od splošnih gospodarskih razvojnih načrtov posameznih dežel. Splošni sporazum o trgovini v carinah ni samo vrsta omejitev in prepovedi, ki jih nekatere vlade precej nerade sprejemajo, temveč so to predpisi in pravila, ki bi jih morali vsi pozitivno sprejeti, ker je njihova korist lahko dolgotrajna, čeprav so prvi ukrepi lahko nekoliko boleči.

Morda bi sedaj na kratko omenili še dolžnosti Jugoslavije kot enakopravne članice sporazuma o trgovini in carinah.

Od 25. avgusta naprej smo začeli izpolnjevati vse obveznosti, ki jih ta sporazum nalaga, prav tako pa bodo vse druge države članice GATT od tega dne naprej v trgovinskih odnosih z nami morale uporabljati tako imenovano klavzulo največjih ugodnosti, s katero bo prenehala neenakopravnost našega izvoza v pogledu višjih carin za naše izdelke. Prav tako pa bodo naše dosedanje carinske stopnje ostale edina oblika zaščite jugoslovanske industrije.

V posebnih dvostranskih pogajanjih z 21 deželami, članicami GATT, ki so izmed 68 držav zahtevala posebne dogovore o carinah, smo uspeli doseči sporazume, pri katerih smo nekatere carinske stopnje utrdili in to v glavnem za industrijske izdelke, reprodukcijski material, opremo in blago za široko potrošnjo. Vse te države so sprejele naše dosedanje carinske tarife, pri čemer moramo omeniti, da Jugoslavija ni mogla ugoditi nekaterim zahtevam po znižanju carin zaradi tega, ker ima kot dežela v razvoju — ta status nam je GATT priznal — pravico zaščititi tisto industrijo, ki se nahaja v razvojni stopnji. To pomeni, da se naše dosedanje carine po 25. avgustu ne bodo bistveno spremenile, posebno, ker smo izvedli ustrezne spremembe carinskih stopenj in zunanjetrgovinskega režima na sploh že lani, v okviru gospodarske reforme. Kot članica GATT je sprejela Jugoslavija tudi obveznost, da ne bo menjala carinskih stopenj enostransko, temveč, kolikor bi do tega prišlo, samo v okviru Splošnega sporazuma o carinah in trgovini.

Vsekakor je enakopravno članstvo v GATT korak naprej za naše gospodarstvo, ki pa bo moralo tokrat res napeti vse sile, da prebrodi prve najhujše trenutke, ki bodo nastopili pri uveljavljanju tako na svetovnem trgu, ker bodo izvozne premije in razne subvencije odpadle, kakor tudi na domačem tržišču, kjer se bo pojavilo tuje blago, katerega nakup ne bodo ovirale visoke uvozne carine in druge datjavte. Vendar pa nas 25. avgust ni našel nepripravljen.

Enotni rezultati gospodarske reforme so kljub nekaterim negativnim pojavom v bistvu pozitivni in so pokazali, da ima naše gospodarstvo vse možnosti za uveljavljanje na domačem in na tujem trgu. Tiste gospodarske organizacije pa, ki so bile navajene, doslej svojo neproduktivnost pokrivati z zidanjem cen, bodo postavljene pred neizpodbitno dejstvo, da bodo morale izboljšati organizacijo dela, podrobno proučiti tržišče in napeti vse sile, da jih sprostitev trgovinskih odnosov ne bo našla nepripravljene in onemogočila njihov nadaljnji obstoj.

V Zahodni Nemčiji so Jugoslovani izven zakona?

Začelo se je v Mehlemu pri Bonnu, septembra leta 1962, ko je pri napadu ustaških teroristov izgubil življenje uslužbenec našega predstavništva v Zahodni Nemčiji, Momčilo Popović. Že zaradi obsežnosti napada, pri katerem je bilo poškodovano tudi poslopje predstavništva, so morali Nemci nekaj ukreniti in tako so celi dve leti pozneje obsodili ustaške zločince na kratke zaporne kazni, le morilec Perčić je dobil petnajst let zavora. Vsi ustaški teroristi razen Perčića, so že zdavnaj na prostosti, čeprav so bili obsojeni od dveh do štirih let zavora.

Dve leti pozneje, 8. junija 1965, da drugih manjših napadov ali poskusov atentatov niti ne omenjamo, je ustaški zločinec Stanko Kardum poizkusil ubiti našega takratnega konzula v Münchnu Andrijo Klarića. Le izredni požrtvovalnosti jugoslovanskih zdravnikov, ki so s posebnim letalom prileteli v Zahodno Nemčijo, se je bilo treba zahvaliti, da je konzul Klarić ostal pri življenju. Tudi proti morilcu Kardumu, znanemu ustaškemu klavcu med vojno, ki je dobil v Zahodni Nemčiji zatočišče, se je začel proces skoraj leto dni pozneje. Po veliki sodni farsii, kjer je celo predsednik sodišča Burger predlagal, da se zločin opiše kot telesna poškodba po nesreči in ne kot poskus uboja, je zločinec Kardum dobil le dve in pol leti navadnega zavora. To obliko obtožbe je obramba sprejela, kar naj nas ne čudi, huje pa je, da se je s tem strinjal tudi zahodnonemški javni tožilec, tako da je spremenil obtožnico.

Takrat se je jasno videlo, da je proces le slaba igra, saj je bilo lahko vsakemu laiku jasno, da je sodišče hotelo prikriti umazano zločinsko dejavnost terorističnih ustaških skupin nasploh. S takšno obsodbo in s samim načinom procesa je dalo zahodnonemško pravosodje ustaškim zločincem vzpodbudo in moralno podporo, da so svojo dejavnost začeli še bolj širiti.

Ob takratni obsodbi je generalni sekretar ZB NOV Ivan Božičević poslal vsem združenjem bivših borcev in odporniških gibanj v svetu pismo, v katerem je obsodil zahodnonemške oblasti, ki neovirano dopuščajo delovanje ustaških in drugih terorističnih skupin, nekdanjih nacističnih in fašističnih sodelavcev na ozemlju Zvezne republike Nemčije.

Na ta način je zahodnonemško pravosodje, je zapisal Božičević, namesto da prispeva k pozabi mračne nemške preteklosti, ki sta jo nemškemu ljudstvu zapustila nacizem in Hitler, s svojo sodbo, ki nasprotuje vsaki pravičnosti, človeški moralni in mednarodnim obveznostim ZR Nemčije, z nenavadno milimi kaznimi objektivno podprlo ustaške zločince, da še naprej pripravljajo atentate in protijugoslovanske izpade. Tudi ta primer nedvoumno priča, da v Zvezni republiki Nemčiji obstajajo in neovirano delujejo vplivne sile neonacizma in revanšizma, katerih dejavnost je naperjena proti miru in varnosti evropskih narodov, in hkrati tudi proti miru in varnosti v svetu.

Zaradi tega vse dotlej, dokler v Zahodni Nemčiji obstaja ugodno ozračje za delovanje teh sil, za atentate in zločine, in dokler jih bodo vplivni zahodnonemški krogi mirno gledali in podpirali dejavnost, ki je uperjena proti suverenosti Jugoslavije in proti varnosti njenih državljanov, bo lahko vsa jugoslovanska javnost zaskrbljena zaradi takšnega razvoja razmer v Zvezni republiki Nemčiji.

Tudi zaradi tega zločina je jugoslovanska vlada poslala Bonnu ostro protestno noto, tako kot po prvem napadu na naše predstavništvo v Mehlemu, vendar zahodnonemška vlada ni ukrepala.

Zločinska dejavnost v Zahodni Nemčiji je neovirano naraščala in marsikateri jugoslovanski sezonski delavec, ki ni hotel izdati domovine in pristati na nago-

varjanja ustaških in četniških izdajalcev, je končal svoje življenje na ta način, da so ga našli mrtvega na železniškem tiru, utopljenega v vodi ali pa ga je povozil avtomobil. Zahodnonemška policija ni mogla pojasniti niti enega takšnega primera, čeprav so svojci »ponesrečenih«⁹ jugoslovanskih državljanov to uradno zahtevali. In pravijo, da imajo eno najboljših policij na svetu, vendar pa že ne more biti drugače, če so prav v zahodnonemškem sodstvu in policiji bivši nacisti in gestapovci, in vrana vrani ne izključe oči, posebno še, če uživa pomoč pri onih zgoraj, ki blagohotno gledajo nanje.

Tako je bilo do tretjega zločina nad jugoslovanskim diplomatskim uslužbenecem v Zahodni Nemčiji. Sredi polne kavarne, lahko bi rekli, da se je Divji zahod preselil iz Amerike v Zahodno Nemčijo, je član ustaške teroristične organizacije Goreta z desetimi strelji iz pištole ubil vodjo našega konzularnega predstavištva v Stuttgartu, Savo Milovanovića. Tudi tokrat zahodnonemška policija molči, čeprav so izjavili, da bodo sporočili rezultate preiskave najpozneje v treh tednih.

Samo pičle štiri dni pozneje pa je na železniški postaji v Frankfurtu v čakalnici, pred očmi drugih potnikov, ustaški, doslej neznan zločinec z nožem zabodel jugoslovanskega delavca, Stevo Medvidovića, ki je na kraju samem izdihnil. Zahodnonemška policija tudi tokrat ne ve nič več kot to, da je morilcu baje ime Grgo in da je star okrog 35 do 40 let.

Le kakšen dan potem so poskušali ubiti drugega jugoslovanskega delavca v Düsseldorfu in le srečnemu naključju, da je zdravniška pomoč bila blizu, gre zahvala, da je Dragutin Pljakić kljub napadu z nožem, ki je bil že med vojno priljubljeno orožje ustaških klavcev, ostal pri življenju. Zločincem tudi tokrat niso prišli na sled, in tako ne more biti govora o nesposobnosti zahodnonemške policije, temveč o popolnoma načrtnem brisanju sledov za ustaškimi morilci, ki jih baje ne morejo najti.

Naša vlada je ob teh zadnjih umorih ponovno poslala prek švedskega veleposlaništva v Zahodni Nemčiji Erhardovi vladi ostro noto, na katero pa je prejela za zdaj le precej medel odgovor na tiskovni konferenci, ki jo je imel bonnski minister za notranje zadeve von Hase 13. septembra in kjer je hotel izpodbijati vsebino našega protesta. Kljub temu pa še Nemci sami niso bili zadovoljni in tako sta dva poslanca Bundestaga postavila bonnski vladi precej ostra vprašanja.

Poslanec Mendejeve svobodne demokratske stranke (FDP) Kubitza je postavil 14. septembra bonnski vladi naslednja tri vprašanja, ki se nanašajo na zločinsko ustaško dejavnost v Zahodni Nemčiji:

— Ali je zvezni vladi znano, katere begunske organizacije nenehno napadajo jugoslovanske predstavnike?

— Kaj so storile zahodnonemške oblasti, da bi onemogočile zločine teh organizacij?

— Koliko kaznovanih in sumljivih ljudi so doslej izgnali iz Zahodne Nemčije?

Do pisanja tega članka zahodnonemška vlada na vprašanja poslanca Kubitze še ni odgovorila.

Dan kasneje pa je tudi predsednik odbora za notranje zadeve zahodnonemškega parlamenta, socialni demokrat Schmitt-Vokenhausen poslal pismo predsedniku republike Lübkeju. V pismu opozarja na vrsto novih poskusov ubojev in groženj atentatorjev Jugoslovanom. Poslanec je zahteval od Lübkeja, naj odboru Bundestaga za notranje zadeve izčrpno poroča o dejavnosti desničarskih in levičarskih skrajnih skupin in emigrantskih organizacij. V istem pismu je Vockenhausen zapisal, da so hrvaške ustaške teroristične skupinice v zadnjem času dale večkrat povod za zaskrbljenost, pa tudi za posredovanje oblasti, ki pa niso storile tega, kar so dolžne storiti. Bundestag je z zakonom o tujcih omogočil

zvezni vladi in pokrajinskim vladam, da ustrezno ukrepajo zoper tiste, ki ne spoštujejo gostoljubja. Hkrati je Schmitt-Vockenhausen vprašal Lübkeja tudi to, če teroristi na Južnem Tirolskem dobivajo podporo ZR Nemčije. Ali Zahodna Nemčija ne more zagotoviti neoviranega dela uradnih predstavnikov tuje dežele kot je Jugoslavija in zavarovati življenja jugoslovanskih delavcev, ki delajo v nemških podjetjih? To je milo rečeno, a umestno vprašanje, ki so ga te dni naslovili bonnski vladi tudi številni ugledni časopisi v Franciji, Italiji, Belgiji in celo v ZDA.

To reagiranje svetovne javnosti izhaja iz dejstva, da zahodnonemške policijske in sodne oblasti še naprej ne kažejo nobene pripravljenosti, da bi do konca pojasnile nedavni uboj treh jugoslovanskih državljanov, ki so postali žrtve neovirane teroristične dejavnosti emigrantskih ustaških elementov. Ko so postavljali takšno vprašanje Bonnu, so številni časniki tudi sami dali odgovor nanj: nesposobnost ali izmikanje bonnske vlade, da zadosti takšni normalni zahtevi, ki se postavlja pred vsako civilizirano deželo, ni v čast njeni politiki in krepi dvome v zahodnonemška tako imenovana miroljubna prizadevanja v Evropi.

Posebno pozornost so posvetili tem zločinom tudi časopisi v Italiji. Ugotavljajo, da je Zahodna Nemčija, ki je dala zatočišče raznim vojnim zločincem iz druge svetovne vojne in zaveznikom Hitlerjevega Reicha, tudi sama postala njihov zaščitnik in zaveznik. Ta ugotovitev pa ne velja samo za emigrante-teroriste iz Jugoslavije, ker so italijanski časniki ugotovili, da imajo južnotirolski teroristi prav tako svoja oporišča med desničarskimi in nacističnimi političnimi krogi na Južnem Bavarskem.

Vladi naklonjeni rimski dnevnik Messagero pa je svoje bralce spomnil na smrt šestih milijonov Židov v Hitlerjevih nacističnih taboriščih in opozoril na dejstvo, da imajo prav ti ljudje, ki so organizirali takšne strahote, danes v Zahodni Nemčiji povsem proste roke.

Giornale d'Italia pa v zvezi s tako imenovano generalsko krizo v Bonnu piše, da ponovno oživlja zahodnonemški militarizem. Zato se ni čuditi, da raste v Evropi in to ne samo v vzhodni, temveč tudi na Zahodu, čedalje večje nezaupanje do zahodnonemške uradne politike.

Morda s tem lahko razlagamo tudi sklep ameriške vlade, da Bonnu noče odobriti prostega razpolaganja z atomskim orožjem. Tudi tokrat je Zvezni odbor ZZB NOV podprl noto jugoslovanske vlade s pismom vsem bojevnikiškimi organizacijam v svetu. »Dragi tovariši in prijatelji,« pravi pismo, »večkrat smo že opozorili na to, da fašistične organizacije jugoslovanskih quislingov v ZR Nemčiji delujejo v najtesnejši povezavi z organizacijami zahodnonemškega revanšizma, militarizma in neonacizma, da so vse to grožnje miru in evropski varnosti ter da je za njihovo likvidacijo nujno potrebna dejavnost nacionalnih in mednarodnih bojevnikiških organizacij.

V tej zvezi vas obveščamo (pravi pismo dalje), da Zveza Združenj borcev NOV Jugoslavije tudi v prihodnje ne bo varčevala s prizadevanji, da bi s svoje strani, v sodelovanju z vsemi bojevnikiškimi organizacijami na svetu prispevala k likvidaciji neonacistične nevarnosti.

Ob vseh teh umorih in atentatih se je Zveza borcev zaman obračala na vlado ZR Nemčije in zahtevala od nje, da prepove delo terorističnim organizacijam jugoslovanskih quislingov na svojem ozemlju (kot je znano, je precej podobnih emigrantov tudi v Franciji in v Argentini, vendar sta tamkajšnji vladi uspeli preprečiti vsakršno teroristično dejavnost in zakaj tega v Zahodni Nemčiji ne bi bilo mogoče storiti. Op. pisca) in da v skladu s svojimi mednarodnimi obveznostmi stori odločne in učinkovite ukrepe, da prepreči atentate in diverzije, naperjene

proti suverenosti SFRJ ter zaščiti življenja njenih uradnih predstavnikov in drugih jugoslovanskih državljanov ter zagotovi delo jugoslovanskih predstavništev. Očitno je, da je ubijanje jugoslovanskih državljanov v ZR Nemčiji najtesneje povezano s stališčem zahodnonemških oblasti, ki kljub protestom jugoslovanske vlade ter jugoslovanske in svetovne demokratične javnosti ne zavarujejo življenj teh ljudi in njihovega neoviranega dela. Namesto da bi z ostrimi kaznimi odvrnili te zločince od podobnih zločinov, jim zahodnonemška sodišča izrekajo najmilejše kazni in jih s tem spodbujajo k novim zločinom. S tem zahodnonemško pravosodje, opozarja Zveza jugoslovanskih borcev, ne le da ničesar ne stori za odpravo temne preteklosti, ki sta jo nemškemu narodu pustila kot dediščino nacizem in Hitler, temveč nasprotno pomaga, da je ta preteklost še nadalje navzoča v ZR Nemčiji.

Vse to navaja k ugotovitvi, da so umori, grožnje, izsiljevanja državljanov in razna zapostavljanja jugoslovanskih državljanov del premišljene politike pritiska ter sredstvo te politike, ki jo vlada Zahodne Nemčije že več let izvaja do Jugoslavije.

Za vso to teroristično dejavnost, ki ne izpričuje pobud bonnske vlade, nosi vlada ZR Nemčije vso odgovornost. To še toliko prej, ker je vsakomur jasno, da bi lahko zahodnonemške oblasti, če bi le hotele, v zelo kratkem roku obračunale s terorističnimi organizacijami in njihovo protijugoslovansko dejavnostjo,« končuje pismo, ki ga je ZZB NOV Jugoslavije poslala 16. septembra vsem bojovniškim organizacijam v svetu.

Dodajmo še to, da je moral zapustiti zaradi groženj ustaških teroristov in zaradi nezadostne zaščite, ki mu jo za neovirano delo nudi bonnska vlada (dali so mu samokres in rekli, naj se sam brani), Zahodno Nemčijo dopisnik zagrebškega Vjesnika in ljubljanskega Dela, Krešo Kukulja.

Morda bi lahko vse te zapiske združili v enem stavku: Nekdaj so v Nemčiji nemški nacisti pobijali naše ljudi v koncentracijskih taboriščih, danes pa jih njihovi nekdanji (in sedanji) sodelavci pobijajo kar na ulicah zahodnonemških mest!

E. R.

Drago Vidmar: Med ruševinami, 1946, olje

Pesem ob kolu

IVO LIPAR-IZTOK

Zelene čelade z nacistično kulturo so pridrvele v deželo. Ljudje si niso več upali govoriti na glas, začeli so šušljati v dvoje in troje. Nad vasmi in mesti je ležala meglena negotovost. Nekje v daljavi je sililo v napeto ozračje upanje, a ni prodrlo skozi obzorje, nasičeno s strahom in žveplom, z grenkobo in upanjem, s srdom in omahovanjem, z občutkom ujetega ptiča, ki se zaman zaletava v mrežo...

Bič je hromil tenkočutnost. Srca je preraščal srd. Pleča so na videz mirno prenašala udarec za udarcem. In koža je postajala podplat, in prav na tem podplatu je bič koval svojo usodo...

Solza, ki ni bila solza, niti suha kaplja, je padala na razgreta tla... in z razbeljenih tal se je začel dvigati lahen odmev, ki je naraščal v udar kladiva, da je kovalo in dvigalo iskre.

Parole in napisi OF!... Kaj naj to pomeni?

Zadnja vroča julijska nedelja leta 1941 — brez piha in oblačkov.

Ljudje so hodili kot marsikdaj ob nedeljah. Eni k maši, drugi v gostilno, tretji na sprehode...

Toda ta dan so na Kamniškem prenekateri mislili na bolj važne in nevsakdanje stvari. Mnogo organiziranih partijcev in zavednih ljudi, nešteto mladih športnikov in drugih, še vedno ponosnih, v najlepših letih moči in zdravja, ki je kar kipelo iz njih, je med seboj nekaj šušljalo.

Kakšen čas je to, ki je prinesel s seboj toliko sadizma, krvoločnosti in nenasitnosti, želje po krvi, mučenju, ubijanju?

Bo Gorenjska spregovorila? Se bo vojno-revolucionarni komite za kamniško okrožje, ki so ga sestavljali dr. Marjan Dermastja, Tone Šturm in Stane Žerovnik, predstavil?

Bo konec okupacije že avgusta, kakor so organizatorji govorili?

Zaškripale so škarje sredi svetle noči, omahnila je žica in utihnil je njen tenki glas. Drogovi so padali drug za drugim. Zagoreli so mostovi, zaškripale tračnice... Ognjeni zublji so švignili kvišku, noč je spregovorila in oznanila dan upora.

»Halt!« Zelene uniforme, samokresi, brzostrelke, vohuni...

Sovražni streli...

In ob velikem rojstvu sta sredi poti na prvo zbirno mesto pri Kratni onstran brvi omahnila Kamničana Miklavčič in Mlakar.

Izdaja?! Tudi sovražnik je bil na nogah...

Kolarič je imel določeno nalogo. Bil je na sestanku v Kamniku, kjer je govoril dr. Marjan Dermastja.

S seboj na pot je vzel dolg mesarski nož. Napravil se je, kakor da gre na kakšno slovesnost. Ni se bal, bil je skojevец. Mlad ponos in kri, taka, da je kar vrelo v njem. Skoraj ni mogel čakati, kdaj se bo začelo.

Bila je zvezdnata noč kot mnoge poprej in pozneje, a vendar ni bila taka kot druge. Srce ni utripalo, kot je utripalo dotlej.

Srce mladega Kolariča je utripalo, kakor utripa ob dotiku nežne in ljube roke mladega dekleta. Toda misel je bila daleč od tega. Pa vendar je bila lju-

bezen, najsvetlejša ljubezen, ljubezen do rodne grude, do ljudi, ki so tu bivali, živeli in so še hoteli živeti!

Ljubezen, ki se je prelivala v zrelo opojnost duha in telesa, ljubezen do vsakega koščka zemlje, do kamenčka, v katerega je to noč zdaj tu, zdaj tam zadel z nogo, ki je neslišno tipala po peščenih poti navkreber.

Korak je zastajal, utrip srca se je oglašal kakor še nikoli. Čutil se je in prisluhnil — do tedaj sploh ni vedel, da srce bije in celo močno tolče. Obstal je, se naslonil ob srednje debelo drevo in vdihnil čist zrak.

Pogledal je predse. Vse mirno in tiho. V njem pa buta in kipi, vre in kriči, vse telo se napenja, ušesa lovijo in iščejo najmanjši šum. Toda vse okrog je mirno in spokojno.

Ta mir ga vznemirja. Noče miru, saj ne sme biti več miru. To ni navadna noč! Zakričal bi in zavriskal: Vstanite, dvignite pesti, zapojte in udarite, kaj še čakate! Čas upora je prišel! Ali ste z nami? Boste udarili na sovraga, da ga poženemo z naše rodne zemlje? Kaj čakate, kaj spite? Z menoj zakričite: Upor! Upor!

Mislil je in se zamislil.

Začel je spoznavati, kako je majhen.

Ne, ne sme biti majhen, ne sme fantazirati; pa saj ne fantazira, le misli tako, kakor je prav...

Tedaj zagleda obris kamniške strani. Pogled mu splava po obronkih — ustavi se ob obrisih Starega gradu in se odpočije na Malem gradu.

Ura v zvoniku je zdavnaj udarila dvanajstkrat v tiho zvezdno polnoč.

Strese z glavo, kakor bi odbil zlo misel, in stopa počasi in previdno korak za korakom. Misli na dolžnost, ki jo mora izvršiti, kako bi najhitreje in najboljši preprosto ter jasno skupno z Viljemom Lekanom-Pavletom zažgal grad Zaprice in dal s tem znak za splošni upor na Kamniškem.

Zravna se in stopi hitreje.

Pssstttt!...

Ali ni nekaj slišal? Poslušaj in se ne gane. Stopi nekaj korakov naprej — nič...

Sam sebi se je zazdel smešen, saj ne more biti nič. Kdo naj bi ob tem času hodil tod okoli? No, morda zaljubljen par. Ampak — saj so Nemci tu. Kdo naj bi vedel, kaj je njegova nocojšnja dolžnost! Nihče, razen nekaterih.

Ob tej misli stopi dalje brez strahu.

»Stoj!« Rezko nemško povelje... in že navale s treh strani na mladega Kolariča...

Zamahne z nožem, a svetel rez obstane...

Roka mu omahne, rezilo pade na tla in za njim se zgrudi tudi on od udarcev.

Iz lin odbije pol ene.

Švabske patrole križarijo in vohajo.

Tudi Lekana, ki se je bližal gradu z druge strani, so ranili in ujeli.

Stresa jih ob misli, kaj je bilo ponoči in kaj jih morda pravzaprav šele čaka.

»To niso bili otroci. Ti so bili zreli ljudje, ki so zgrabili za puške,« so modrovali švabski žandarji.

Ujetega Lekana so odpeljali v bolnico Golnik. Bil je težko ranjen.

Vse vre v nestrpnosti in negotovosti.

Popoldne jih v kamniške zapore navozijo 23, iz Radomelj, Mengša, Kamnik in okolice. Dodajo še enega. Priporniki se spogledujejo. Pravzaprav se skoro vsi med seboj poznajo, čeprav so iz raznih krajev. Zavedajo se, da so Nemci v glavnem prijeli »kar prave«.

Nemci si, čeprav še prestrašeni zaradi nočnih dogodkov, zadovoljno maneje roke. Že v nedeljo zvečer so bili obveščeni, da se nekaj pripravlja, pa v svoji oholosti niso verjeli. Vendar so podvojili budnost, patrole in zasede.

Toda noč je zarisala pot upora! Kaj takega si niti v sanjah niso mislili.

Telefoni so peli. Skakanja, prerivanja, ugibanja in prerekanja ni bilo ne konca ne kraja.

»Menda imamo oba kolovodja,« so se Nemci med seboj tolažili...

Kamnik z okolico je prisluhnil. Kaj je prinesla noč 27. julija. Tega ni, onega

ni... torej so v ilegali in v gozdovih, če jih ni med aretiranci?!

Srečni, ki so bili že sredi domačih, prijaznih smrekovih gozdov, pomešanih z borovci, jelkami in grmičevjem! Svoboden je postal tamkaj dih, dasi pre-mišljen in oprezen.

Tisti pa, ki so jim zvezali roke...

Neuklonljivi pogledi so srepo odgo-varjali predrznim pruskim pogledom. Srca so divje utripala, mišice so se na-penjale, a vse se je ustavljalo in razbi-jalo ob trdo zajedenih verigah na rokah.

Prva dva, Matka in Iztoka, so imeli za organizatorja. Iztoka so imeli za To-ma Brejca — nosila sta pač oba očala — Matka pa za dr. Marjana Dermastjo — ker so oba nazivali z doktorjem.

Če ne bi nenadoma prišlo novo švab-sko poročilo, bi še tisto popoldne Kam-nik doživel prvi strašni dan — sredi trga bi postrelili vse — razen enega.

V dva kamiona so natrpali 24 ljudi. Na vsak kamion po štiri Pruse z nape-timi petelini na puškah...

Kamiona drvita. Osemdeset, sto... Zdi se jim prepočasi, ker se bojijo goz-dov ob poti. Zvezani si tudi žele brzine. Morda pride v hitrosti rešitev, toda kako in od kod?!

Čela so znojna, misli se upirajo zli slutnji...

Ne smemo umreti, ko še sploh nismo začeli živeti!

Mar ima tujec pravico neusmiljeno gospodariti na naši rodni zemlji? Mar ima pravico ubijati naše ljudi, ker lju-bijo svoj rodni kraj, svoj jezik?

Kamion drvi za kamionom...

Mrak lega. Le skozi majhno odprtino jih spremlja že mračna svetloba, ki usi-ha in se zopet poraja skozi vrhove dre-ves ob poti in jim suši potna čela. Mrzlo šepeče nerazumljive besede.

Avto se nenadoma nagne. Razpotje pred Kranjem. A že zavije na desno in drvi z nezmanjšano hitrostjo naprej...

Kam jih peljejo? Zopet na desno — z glavne ceste. Menda ne preko Ljubelja v Avstrijo?

Kam vodi pot na desno?

Motorja utihneta. Kamiona sta med visokim zidovjem.

Oči topo zro v že mračno okolico...

Zelencev kar mrgoli med strojnica-mi. V rokah se jim svetijo naperjene pi-štole.

Bojijo se vklejenih!...

Izstopajo po dva in dva, v močnem spremstvu. Skozi vhodno avlo na dvo-rišče.

Izza zamreženih oken se vsujejo me-gleni pogledi...

»Kdo neki so ti in kaj so zagrešili?« govore sprašujoči in bledi obrazi izza oken.

Bejunje na Gorenjskem, 28. julija 1941 zvečer.

Štiriindvajset vklejenih napolni ce-lico številka 11, triindvajset banditov iz Kamnika in okolice ter en vohun. V knjigo so ta večer Nemci vpisali imena po naslednjem vrstnem redu:

Alojz Glavič, Bogomir Koželj, Matko Cerar, Ivan Lipar, Stanislav Jerman, Ignac Hren, Rudi Rožman, Anton Vid-mar, Franc Semeja, Albin Zabavnik, Mihael Kolarič, Alojz Vizjak, Anton Jeglič, Anton Exler, Andrej Blejec, Leo-pold Dremelj, Mihael Exler, Vladislav Exler, Ivan Kraner, Anton Podbevšek, Jože Per, Janez Koželj, Mihael Blejec, Edvin Jerman.

Okno je zastraženo iz skrivnega stroj-ničnega gnezda.

»Achtung!« Mirno stojijo in čakajo.

Prvi pozdrav — vzročenje. Vrtenje zdaj v levo, zdaj v desno in kmalu še butanje z glavami.

Novi zaporniki so obrnjeni k stenam, gestapovci stoje med vrati s samokresi v rokah... Rezka zlobna komanda od-meva med štirimi stenami...

Dolgo dolgo traja... Vzdržijo.

Prvo jutro — pobero jim vse, razen srajc in hlač.

Jedilni list: voda z neopaznim listi-čem solate ali celo majhen košček krom-pirja z vodo. Zajemanje kar z roko...

Zaslišanje — po redu in brez reda, po že znanih in preizkušenih švabskih me-todah.

Drago Vidmar: Obešanje talcev, 1945, monotipija

Sodišče za »Banditen von Stein« je — da bi bil ceremonial res v skladu z »zakonodajo« — postavljeno s posebno odločbo z Bleda kot izredno vojaško sodišče, kateremu predsedujejo izbrani nacistični krvoloki pod firmo s krvjo proslavljenega Kučere. Sodna dvorana ustrežna, obleke primerne. Besed in zagovora ne trpijo, ker oni sami »vse« vedo, za pravično izrečeno kazen po njihovih nadvse humanih in sila enostavnih izrekih pa veljajo: kol, vrv, salve v srce in po potrebi še strel v tilnik.

Spanje — trdo ležišče, premišljevanje in za nameček bolhe, ki jih spremljajo počasne uši.

V začetku šušljanje, nato tiho zagovarjanje, premetavanje, kletev, ki ni kletev, misel, ki ni misel in se odbija od vseh mogočih in nemogočih kotov štirih sivih sten, da tolče ob čelo in se plazi povsod in na vse strani, a ne najde luknjice, kjer bi se mogla otresti zlega. Oči se ne zapro, niti niso odprte, ampak slepo zro nekam v daljavo, ki je ni, da tava pogled utrujen ter poseda zdaj na enem, zdaj na drugem zleknjenem telesu celice št. 11. Roke se krčijo, a se ob spoznanju nemoči nehote odpirajo.

Toda to ni počitek, to ni mir, to je vihar, ki vre v slehernem telesu, žge, vpije in kliče, se vije, buta in grebe, hrepeni in pada, joče, a ne obupava, ne vidi izhoda, pa ne kloni...

Aretirani, ujeti, nato vklenjeni, sedaj zaprti med štiri stene — to gloda v možganih.

Sedaj šele veš, koliko je vredno življenje. Sedaj šele čutiš, da hrepenenje še ni stvarnost, želja še ni dejstvo in tudi moč še ne pomeni moči, saj niti misel ni misel, ker zvodeni ob štirih stehnah celice št. 11.

Zoprni ključji zopet rožljajo... Težka vrata zaškripljejo in se odpro.

***

Kolarič je bil približno iste starosti kakor Božo Koželj in Leopold Dremelj, ki so bili vsi mladi in iz Kamnika.

Ta fant ni nikdar mislil na smrt. Kakor da je sredi svobodne domovine, je govoril in govoril, ne meneč se za pripombe nekaterih, češ da je med njimi vohun. Ni bil preveč velike postave. Nosil je rdečo majico, imel je malo brade. Bil je bister in silno pošten. Govoril je in govoril, navduševal in bodril tovariše, o katerih je mislil, da so potrebni moralne pomoči.

Ko je vohun V. A. dovolj izvohal, so ga odgnali.

V celici 11 jih je ostalo 23, ki so prav tako kakor Kolarič čakali na sodbo izrednega sodišča.

Toda čudno — Kolarič ni prišel na vrsto pri prvi ustrelitvi. Prvi so bili na vrsti dne 2. avgusta 1941, in sicer trije iz Kamnika in eden iz Mengša. To so bili: brivec Polde Dremelj iz Kamnika, rojen 1921. leta, trgovski pomočnik Mirko Exler, pečar iz Mengša, ki je bil rojen 1914. leta in se je pisal Lojze Glavič, in Nace Hren, strojar iz Kamnika, ki je bil na zasliševanju prav na dan svojega godu.

Tiho so jih odvedli skozi vrata po stopnicah na kraj groze. Odpeljali so jih v Slatnik pri Begunjah, kjer so dva ustrelili pri vojaških barakah, druga dva pa so — ker jim je šlo streljanje na živce, da ne bi okolica slišala — obesili pri Vrbančevi cegunci. Tako sta obviseli dve postavi ob kolu, dve pa sta nemo zakričali, obešeni na vrvi.

Samotni streli so še nekajkrat odjeknili med hribovjem in se končno porazgubili v daljavi.

Krvoloki so zvozili prve žrtve v Begunje, kjer so trupla hitro zmetali v krste in jih odpeljali v Gradec.

Kakor marsikod drugje so se po tem dogodku tudi v Kamniku in Mengšu pojavili plakati. Bili so rdeči in ljudje so nemo gledali, kaj oznanjajo.

»Bekanntmachung« — Obvestilo.

Vsak je samo pogledal, prebral in nemo odšel, kakor je prišel.

V celico št. 11 so pripeljali tudi Finžgarja, rojenega 1909, doma iz Javornika.

Ta se je največ pogovarjal s Kolaričem, Iztokom in Matkom.

Takoj ko je prišel, je rekel, da ga bodo kmalu ustrelili.

Štiri glave, štiri misli so v nekaki predsobi ob mali mizi silile skupaj in modrovale ter sklepale o tistem, kar je bilo že prekasno.

Vsi v celici 11 so mislili, da ni drugega izhoda kakor strel. Čakali so in čakali, kdaj bodo zvedeli za čas.

Pogovor je tekel, kakor so potekali trenutki. Toda čedalje močnejša je bila misel na beg.

Kolarič je venomer ponavljal, da jim bo zagodel še ob kolu. »Pravijo, da Slovenci nismo vojaki. Nacisti bodo že videli, kaj smo in kaj zmoremo!«

Tudi ponoči, ko je že skoraj vsak pogovor ponehal, se je Kolarič vadil in nenehno ponavljal pesem, ki mu je bila vse.

»To bodo najbolj neradi slišali,« se je šalil in včasih stopil tako, kakor da stoji privezan ob kolu, in zapel...

»Kar je bilo, je bilo. Še zadnji trenutek je treba izbojevati in dokazati, kaj smo Slovenci, pokazati tem švabskim čeladam, da niso poklicane, da bi vladale svetu.«

Čez nekaj dni...

Pripravljeni napad na zapore v Begunjah, kjer je sodelovala kranjska četa, se je izjalovil.

Zaporniki so ostali še v celicah.

Takoj so podvojili stražarska mesta in opazovalnico.

Ključki so siloma zaropotali.

Mrki gestapovci z rdečelascem na čelu stopajo do vrat celice 11...

V grlih tišči, prek oči lega meglena koprena, roke so omahnile. Zaporniki čakajo.

V gluho tišino zadonita dve imeni: Černe Kazimir iz Kamnika in Kališnik Stanislav, prav tako iz Kamnika!

In še dva:

Ivan Finžgar z Javornika in Miha Kolarič iz Kamnika!

Prvi komunist, drugi skojevec. Oba ponosno zravnana, s prezirljivim nasmehom. Odvedejo jih.

Štiri stene. Štirih že ni več. Štirih kmalu ne bo več.

V celici 11 je moreče tiho.

Kdaj pridejo na vrsto? To dolgo čakanje!... Pogledi se ustavljajo v kotih. Besede ne gredo s suhih ust.

Ženo trdno zvezane štiri žrtve... V avtomobil...

Štirje koli čakajo...

Okrog in okrog same zelene postave s strojnicami in nemirnimi pogledi proti obronkom hribovja v Dragi...

Čakajo tudi v celici 11. Vse dni niso zatisnili oči. Svetle noči pa ubijajo živce...

Sleherna misel se ustavlja ob ključavnici, nemirno pronica od tam dalje na hodnik in tava po sivih, dolgih hodnikih, vse do velikih težkih vrat, za katerimi je svetel dan. Kot nebogljen ptič se vedno znova zaletava in zaletava, a se vedno vrača z novimi in večjimi bolečinami.

Štiri stene, štiri pregrade...

Nobenega glasu ni... Samo trpek odmev razburkanih in tavajočih misli, samo kup spoznanj in grenkobe.

Kje si zdaj, človek, sredi debelih zidov? Kje je kipeča sila telesa, ki bi gore predstavljala? Kje si, razum, da bi našel izhod iz teh težkih, zatohlih svin? Kje si, iznajdljivost, kje pogum, kje močno srce in spretne roke? Kje ste vsi?... Ste klonili pred zidovi, ki jih je zgradila človeška roka, a jih zdaj ne more razbiti?

Ključki rožljajo... vrata se odpirajo in zapirajo.

Minute so dan in dan je večnost. V tej neskončnosti se kopicijo spoznanja, hotenja in želje... Vsa življenjska pot se odvija pred očmi, se izgublja in zopet vrača... Rane se odpirajo in zapirajo. Misli hočejo in hitijo, a telo odpoveduje in hromi...

Potem spet jasno avgustovsko jutro, kot jih je bilo že mnogo.

Štiri srca bijejo ob kolih. Nehote poslušajo sovražna povelja... Trepetajo, a to ni strah... Pogledi jim uhajajo na okolico, na pašnike in se izgubljuje v nizkem borovju. Nekaj iščejo, a ne najdejo, iščejo, a zaman.

Roke otekajo in skelijo... Vrvi režejo v meso in kosti.

Morda še bežna misel na očeta in mater, misel na ženo, dekleta, brata, dom... misel, ki blede... Poljub trepetajočih ustnen na mrzlem rosnem čelu...

Najbolj vre v Kolariču...

Ali mu bo uspelo, kar je obljubil soborcem v celici 11? Ali bo zmožni pljuniti sovragu v obraz, njihovemu nasilju?

Telo se strese, zgrozi se ob resnici, to niso sanje, to je velika usoda še večjega časa zgodovine in upornega rodu.

Oči ne vidijo, ko se srepo upro v premikajoče se gestapovske hlapce...

Vrv zaškriplje, roke zabole, mišice se napno in... telo obvisi ob kolu...

Finžgarjevo telo hoče h Kolaričevemu... Vrvi zaškripljejo... ujameta se misli... pogum se dviga...

Tri cevi merijo v eno srce — in en samokres čaka na en tilnik.

Rdečelasec je pripravljen, da da znamenje z okrvavljeno roko.

Kolarič dviguje... in ponosno dvigne glavo...

To ni smeh, kar mu hoče zaigrati na zgrbančenih in izsušenih ustih. Prsi zadihajo, srce neslišno zadrgeta.

Iz mladega grla zaori **I n t e r n a c i o n a l a !**

Osupli pogledi se zdrznejo...

Rdečelasemu krvoloku se za droben hip strese roka, nato zbesni v divjem srdcu.

Streli, streli... Udarci, udarci, udarci... s škornji, s čimer koli po umirajočem...

Glasovi Kolaričeve pesmi so se razpršili v bližnje gozdove.

Požig Mošenj in selitev vaščanov

CIRIL ZUPAN

Bilo je lepega aprilskega popoldne 1944. leta. Sonce je bilo še toplo, vendar se je že pričelo dotikati Julijskih Alp. Vas je bila mirna kot še nikoli, le od časa do časa so pretrgali tišino udarci ure v zvoniku. Pravkar je odbila pol petih. Takoj za tem pa je v bližini cerkve odmevala močna eksplozija ročne bombe. V kuhinji župnišča so odjeknile zadnje besede nemškega priseljenca in zagrizenega Hitlerjevega sodelavca Hansa Warmutha: »Ihr, Hunden!«

Mnogo vasi je podivjani okupator tako upepelil, da se ponekod niti ni več poznalo, kje so stale hiše. Žalostna usoda je zadela tudi vas Mošnjje, ki je bila do nesreče pravzaprav res skoraj ena najmanj prizadetih vasi v tistih

vojnih letih. Le družine, ki so imele svojce v partizanih ali drugod po svetu, so po svoje že občutile grozo.

Leta 1943 pa se je naselil v Mošnjje v župnišče nemški kmet iz Celovca z družino in z namenom, da bo nadzoroval nič hudega sluteče Mošnjjane, kako so le-ti predani nemškemu rajhu. Ta nepriljubljeni gost se je v Mošnjjah tako udomačil, da se je štel že za sovaščanā. Obdeloval je župnijsko zemljo in je mislil, da je to posestvo za vedno njegova last.

Dne 3. aprila 1944 ob pol petih popoldne, sta se dva mlada, pogumna partizana vtihotapila v njegovo stanovanje. Odprla sta vrata kuhinje in zagledala Warmutha, ki je sedel pri mizi in jedel.

Pozvala sta ga, naj dvigne roke. Partizan Dane in njegov brat sta ga namreč hotela razorožiti in posvariti, naj spremeni svoje odnose do sovaščanov. Presenečeni Warmuth je sicer eno roko dvignil, v drugi pa je že držal samokres in večkrat ustrelil partizana Daneta v nogo. To njegovo dejanje pa je bilo seveda usodno le zanj. Medtem ko je ležal Warmuth že s prestreljeno glavo, so oddelki nemške žandarmerije že pričeli zasledovati partizana, a sta se spretno izmikala. Umik je bil težaven, ker je ranjeni Dane puščal za seboj krvavo sled. Vendar pa so to sled kmalu zgrešili. Nevede so se jima približali že na dvajset metrov, kljub temu pa ju niso našli. V Mošnje so medtem prihajale vedno nove in nove enote nemške policije iz Brezij, Poljč in Bleda. V nekaj minutah je bilo v vasi vse polno najrazličnejših nemških uniform. Med njimi so pijani nemški oficirji s samokresi v rokah grozili vaščanom in jih silili, naj jim povedo, kje imajo skrite »bandite«. Pretaknili so vse hiše, skednje, presuvali z bajoneti steljo, toda vse zaman. Pred hišo Frančiške Peternelj so opazili nekaj krvi, zato so njenega sina Jožefa, ki je imel tedaj šele 13 let, naložili na motor s prikolico, ga vozili od Brezij — kjer je bil štab policije — pa nazaj v Mošnje. Spotoma so ga topli, ga spraševali in mu grozili ter hoteli od njega zvedeti za vsako ceno, kje se partizana skrivata. Toda Jože je pogumno prenašal udarce.

Kljub vsemu prizadevanju pretkanih rjavosrajčnikov se jim ni posrečilo zvedeti ničesar in medtem sta bila partizana že na varnem na Črnivcu, kjer je ranjeni Dane dobil prvo pomoč.

V tem času so nemški policisti skovali nove nečloveške načrte, naperjene proti Mošnjanom. V nočnih urah se je zasllišalo močno lajanje psov, bučanje avtomobilskih motorjev in udarjanje po zaprtih hišnih vratih. Povsod so še gorele luči. V posameznih hišah so policisti vdiral v stanovanja in vodili ljudi na zborna mesta v šolo. S seboj so smeli vzeti le nekaj malenkosti. Ob tretji uri

po polnoči so bili že vsi Mošnjani od najstarejšega do najmlajšega zbrani v razredu osnovne šole. Nekatere moške so ločili od družin in odpeljali v posebno sobo, kjer so jih zasliševali in topli. Pripravljali so jih, da jih bodo peljali pred župnišče, kjer je bil ustreljen Warmuth, in jih tam za talce ustrelili. Prav tako pa so imeli namen, da vse hiše upepelijo in razrušijo, kot se je zgodilo z Dražgošami. Načrta na srečo niso v celoti uresničili. Proti jutru je prišlo iz glavnega štaba gestapovcev z Bleda naročilo, naj prvotnega načrta ne izvedejo, pač pa vse prebivalstvo izselijo. Hkrati so zabrnili motorji črnih gestapovskih avtobusov in kamionov. Ustavili so se drug za drugim pred šolo. Nanje so naložili ljudi in prtljago. To je bil najhujši trenutek: zapustiti dom in imetje. Avtobusi so se pričeli pomikati drug za drugim iz vasi, za njimi pa so žalostno gledali tisti, ki so nekaj časa še smeli ostati doma.

Žalosten je bil pogled na vas, kjer so ostale hiše brez gospodarjev, dvorišča brez veselih otrok. Lačna živina je mukala, ker ni bilo nikogar, ki bi ji položil v jasli sena ali detelje. Nemci so potem pričeli ropati po praznih hišah in odnašati najdragocenejše reči. Čez nekaj dni so bile hiše prazne, okna in vrata pa razbita. Po desetih dneh so se zločinci vrnili v vas z novim načrtom. Bilo je v nedeljo, 15. aprila zvečer, ko so ognjeni zublji zajeli hiše in gospodarska splotja.

Izseljeni vaščani so v taborišču Starenberg na Bavarskem zvedeli, da so nekateri njihovi domovi porušeni in požgani, vendar so z zaupanjem čakali čas, ko se bodo vrnili in spet vse pozidali.

Vrnili so se prekaljeni in v močni veri, da se z vso vnemo poprimejo dela ter obnove uničeno vas. Da pa jim je bilo ta načrt laže uresničiti, so ustanovili »obnovitveno zadrugo«; ta jim je pomagala, da so dobili gradbeni material. Po nekaj letih neutrudnega dela so zrasle nove Mošnje z večjimi in lepšimi hišami, kot so bile poprej.

Obsojen na smrt

JANEZ ROPRET

Bila je pomlad leta 1942. Tista noč se je bližala jutru. V zvoniku je pravkar odbila tretja ura, ko sem zaslišal težke korake, hip nato pa že močno razbijanje po vratih. Vznemirjeno sem stopil k oknu, odgrnil zaveso in prisluhnil. Medtem se je predramila tudi vsa družina, najmlajši otrok pa je celo zajokal. Po vsem telesu me je obilil mrzel pot. V hipu sem pomislil: »Nemci! Pome so prišli!« Prešinila me je misel, da bi se pognal skozi okno, toda mimogrede sem ugotovil, da je bila hiša že obkoljena. Zato sem si pomagal drugače: smuknil sem v peč, trenutek zatem pa je oboroženim nemškim žandarjem žena odprla vrata. Žandarjev je bilo šest. Vprašali so po meni, žena jim je zatrjevala, da me ni doma, oni pa ji očitno niso verjeli. Surovo so jo odrinili od vrat in se z namerjenimi puškami razšli po hiši. Temeljito so preiskali vsak kotiček, a brez uspeha. Že so se pripravljali na odhod, ko je vodji žandarjev nekaj šinilo v glavo. Obrnil se je in bližjemu nekaj šepetal na uho. Takrat sta stopila k peči in odrinila zaslon. Ko je žepna svetilka osvetlila temo v peči, sta se zakrohotala, kajti opazila sta me, kako se stiskam v tesni luknji. Ostro sta me pozvala, naj pridem ven. Kaj mi je preostalo drugega kot to. Tako so me zgrabili in me odpeljali na žandarmerijsko postajo v Cerklje. Med potjo mi je po glavi rojila ena sama misel: »Kaj bo zdaj? Ali me je kdo izdal? Nekdo me je moral?!«

Odkar sem se na Krvavcu sestal s partizani, je minilo že več mesecev. Tedaj so mi zaupali zbiranje hrane. Ker je bil v partizanih tudi moj bratranec, sem to zaupno nalogo sprejel brez obotavljanja. Poslej so partizani prihajali k meni skoraj vsako drugo noč. Pri tem delu sem bil tako zelo previden, da niti žena ni vedela za vse moje akcije.

Misli so mi begale sem in tja. Ali so Nemci udarili kar na slepo? Očital sem

si, zakaj me je prav to noč zadržalo doma, ko sem se pa vse prejšnje skrival. Pač smola in nekaj preveč tveganja. Še tistega dne so me odpeljali na gestapo v Kamnik. Trdili so, da natanko vedo, kako sem za partizane zbiral hrano. Zato so hoteli izvedeti, kje sem jo dobival in kdo vse jo je prinašal. Lepo so mi nekaj časa prigovarjali, naj priznam vse po vrsti, da bo to hitro opravljeno, potem pa, da me bodo takoj izpustili in bom lahko odšel domov. Toda spregledal sem jih, zato sem jim še nadalje zatrjeval, da je to vse skupaj pomota.

Zasliševalo me je šest gestapovcev, ki so mi stavljali navzkrižna vprašanja z namenom, da bi me zmedli. Med zasliševanjem sem s presenečenjem ugotovil, da je res vse izdano! Sklenil sem, da bom dosledno tajil še nadalje, četudi me ubijejo. V kratkih presledkih sem lovil dragocen čas za premišljevanje o tem, kako se bom zagovarjal o vsem, česar so me dolžili. A to zasliševanje je bilo pravzaprav eno samo mučenje.

Med trpinčenjem so gestapovci preizkušali na meni vse svoje inkvizitorske sposobnosti. Poleg drugega so me položili tudi čez klop, ter me mlatili z gumijevkami. Bilo je neznosno, a govoriti nisem hotel. Od bolečin in gneva sem zgrizel vso vrhnjo ploščo lesene omarice. V naslednjih dneh so mi od izčrpanosti in bolečin odpovedali živci. Svojega početja se nisem več zavedal, dvoje mi je bilo vedno v možganih in pred očmi; molčati ali pa narediti konec ter tako zbežati mučenju...

Nenadoma in v presenečenje vseh sem ob neki taki priložnosti z vso silo udaril gestapovca, ki je stal pred vrati, in planil v drugo sobo z namenom, da bi skočil skozi okno. Gestapovci so me prehiteli in navalili name, me pobili na tla, vmes preklinjali in me suvali s škornji. V onemogli jezi sem segel po zadnjem obrambnem sredstvu: na zapestju

desne roke sem si pregriznil žilo, iz katere se je curkoma ulila kri. »Bo s tem končano to strašno mučenje?« sem pomislil. Toda takoj so me dvignili, obvezali ter odpeljali v bunker, kjer je bilo zaprtih še več sotrpinov. Med njimi je bil tudi neki tovariš iz Zaloga, ki je umrl kasneje v taborišču.

Trpinčenje me je duševno in telesno tako izčrpalo, da sem se molče zgrudil na lesen pograd. Tedaj so me tovariši slekli in mi na razbolele dele telesa pokladali mokre brisače.

Naslednje jutro so gestapovci prišli že navsezgodaj. Vklenili so mi roke, me sunili v avto in odpeljali na gestapo v Kranj. Znova so me začeli zasliševati. Kazali so mi fotografije s slikami partizanov, med njimi tudi komandirja krvavške čete Pečnika, ter mi hoteli izsiliti priznanje, da jih poznam. Spet sem vse zanikal. Ponovno so me pretepali in udarjali z gumijevkami tako močno, da so se utrudili drug za drugim. Pri tem pa sem bil vseskozi vklejen. Tudi to »izpraševanje« sem prestal, ne da bi črhnil kako besedico priznanja.

Vse to pa se mi je kmalu dokončno razjasnilo. Med zasliševanjem so privedli v sobo nekega partizana, ki so ga ujęli pod Storžičem in ga zaprli v Begunjah. Nisem ga poznal, čeprav je trdil, da je k nam hodil po hrano. Partizani so prihajali po hrano vselej ponoči, zato vseh ljudi, tudi če bi hotel, res nisem mogel poznati. Vse njegove izjave, ki so bile zelo natančne, sem trdovratno zanikal.

Ko so me zvečer odpeljali v zapor, sem prosil paznika, naj mi sname vsaj lisice. V možganih se mi je že med pretepanjem rodila misel na beg, ki je zdaj dozorela v trdno odločitev. Nameraval sem paznika podreti na tla, mu vzeti ključe in pobegniti skozi glavna vrata. Spone so mi res sneli, vendar svojega načrta nisem uresničil. Tovariši so mi odsvetovali kaj takega. Prejšnjo noč sta namreč dva zapornika ušla skozi luknjo, ki sta jo izkopal v zid, zato so bile stra-

že tedaj podvojene. Tako je misel na beg padla v vodo in poslej sem nemirno čakal, kaj bodo prinesli naslednji dnevi.

V soboto navsezgodaj so spet prišli pome. Vklenili so mi roke in me z avtom odpeljali v Begunje. »Mar bo to moja zadnja postaja?« sem pomislil. Zaprli so me v temačen, odvraten in hladen bunker, kjer so mi z verigami vklenili še noge in jih pritrdili na veliko železno spono. Odslej sem samo še čakal na dan, ko se bodo pred bunkerjem ustavili trdi koraki. Vmes so odprli le toliko, da so mi dali tisto malo hrane. Pome pa so prišli šele čez sedemnajst dni. Spet so me vodili na zasliševanje. Sprva sem vse tajil, potem pa priznal, da sem partizane res oskrboval s hrano. Pri tem sem si zamislil svojo zgodbo. Rekel sem, da so mi dajali karte, jaz pa sem jim kupoval kruh. Bratranec-partizan je imel pri meni spravljene poljske pridelke, partizani pa so mi grozili s smrtjo, če jim jih ne izročim. Ljudi pa, ki so hrano odnašali, nisem poznal, tako sem jim razlagal.

Nemci pa mi niso verjeli, zato so me pretepali še naprej, kajti računali so, da bom povedal kaj več, ko sem priznal že toliko. Po tem zasliševanju me niso odvedli nazaj v bunker, temveč v sobo št. 12, kjer je vsak dan čakalo na ustrelitev 30 moških. Z njimi sem do 10. januarja 1943 štel nepopisno dolge dneve tudi jaz. Tedaj so Nemci razobesili plakate z obsodbo in imeni desetih obsojenih na smrt, med katerimi je bilo tudi moje ime. Tako je prišel ta žalostni konec! Le zakaj sem jim toliko priznal?! Niti besedice ne bi smel! Potem so nas odpeljali vseh deset, toda ne še na ustrelitev, temveč v Celovec, kjer smo bili pet dni zaprti v nekem bunkerju, od tam pa so nas poslali naravnost v Mauthausen.

Še dolgo nismo mogli verjeti, da se je končalo vse drugače kot smo pričakovali; namesto v smrt, so nas peljali na prisilno delo, na počasno umiranje, kjer sem živel vse do konca vojne.

Prvi boji na Pokojišču

FRANC AVBELJ

V naše taborišče je prišel prekaljeni borec in organizator Miloš Zidanšek. Pregledal je našo notranjo ureditev, še posebno se je zanimal za orožje, municijo in drugo opremo borcev. Ko se je v drugi polovici januarja 1942 formirala še tretja četa, je bil le nekaj dni zatem formiran bataljon, ki je nosil ime Ljuba Šercerja, padlega junaka za svobodo. Za komandanta je bil imenovan Miloš Zidanšek. Pod njegovim vodstvom je v bataljonu vladalo pravo partizansko tovarištvo, ki je povezovalo vse borce v velik kolektiv medsebojnega razumevanja. Disciplina je bila na višku, poleg tega pa je bilo vedno dovolj gradiva za naše razgovore, iz katerih so nam naši komandirji posredovali svoje izkušnje iz prejšnjega dela, španske revolucije ali celo iz oktobrske revolucije. Te stvari pa so bile za nas, mlajše borce, pravo bogastvo. V tem času so bile ustanovljene še štiri čete, vse skupaj pa so bile tudi dobro oborožene. Patrulje so dostikrat morale tudi obračunavati z izdajalci. Posebno Lukova patrolja je imela vedno polne roke dela. Kontroliral je teren in delo naših nasprotnikov, ki so nam povzročali težave v organizacijskem delu, včasih pa tudi v naših vrstah. Bilo je očitno, da moramo imeti stalne stike v zaledju, da smo tako preprečili sovražne napade ali morebitne druge nevšečnosti. Ta vez ljudstva s partizani pa je bistveno vplivala na hitrejši razvoj partizanskih čet in bataljonov. Vez tovarištva in bratstva se je kovala v najtežavnejših dneh naših narodov in spominjam se, kako smo se resnično trudili, da ja ne bi umazali imena tovarištvo. Če pa smo le kdaj nehote napravili kakšno manjšo napako, smo si tudi prizadevali, da smo jo takoj popravili. Predvsem smo si prizadevali, da bi se izkazali v bojih kot hrabri borci.

Huda zima, ki nas je trla v tem letu, ni in ni hotela popustiti, vodstvo bataljona pa je že imelo polno novih načrtov

glede postavljanja javk in zvez. Iz Ljubljane smo dobili prek naših zvez dvajset parov smučī. Tisti, ki smo se že prej ukvarjali s tem športom, smo se pošiljke resnično razveselili. S smučmi smo hitreje dosegali cilje pa tudi tak pohod ni tako utrujajoč. V mraku me je potrepiljal dežurni po ramenu in dejal: »Pripravi se!« Izza vogala se je pojavil Daki in mi velel, naj si izberem dobre smučī, kajti pohiteti morava, ker je pred nama še dolga pot. Nisem povpraševal naprej, kajti to je bila naša navada. Oborožila sva se s pištolama in se spustila v grapo.

Po skritih stezah sva hitela v temno noč. Lunita nama je svetila. Govorila nisva mnogo, le kadar je bilo treba dati kakšen nasvet, se je oglasil Daki. Nekaj časa sva tako ubirala skrite poti, nato pa se je Daki ujezil in dejal, da greva kar po cesti — in sva krenila proti Mramorovemu. Kdo ve, kaj sva vsak zase premišljevala. Vem le, da so me misli zanesle v prihodnost in da sem si zamišljal, kako lahkotno drsim na smučeh po svobodni domovini. Iz teh misli me je predramil Dakijev znak za nevarnost. Prišla sva namreč do križišča, na katerem so Lahi ponavadi postavljali zasede. Opazila nisva nič sumljivega, zato sva pohitela, da bi prišla na cilj še pravočasno. Ker pa sva bila močno utrujena, sva končno le obstala pred majhno kmečko hišo, v kateri je bil dogovor za zvezo. Imela pa sva smolo, ker sva prišla kar dva dni prezgodaj in je bilo treba čakati. Ker sva oba poznala ljudi v tem kraju, sva sklenila, da greva malo k Pirmanovim. Tam so naju sprejeli kot stara znanca. Na kratko sva se dogovorila z njimi, da bi se rada zadržala pri njih vsaj dva dni.

Odkazali so nama posebno sobo, iz katere se je videlo vsenaokrog. Starejši sin Žan je bil zadolžen za stražo, da bi naju o nevarnosti obvestil ob pravem

Drago Vidmar: Počitek, linorez

času. Ker pa je bil tudi terenski aktivist, je menil, da je treba pogledati po vasi, v katero so se večkrat pritepli Italijani. Kupovali so jajčka — gledali pa dekleta.

Najino bivanje se je zavleklo čez nedeljo in v mirnem nedeljskem popoldnevu sva naenkrat zaslišala bučen pogovor v oddaljeni sobi. Postala sva pozorna in res sva zaslišala italijanske besede. Že sva pomislila na izdajstvo. Bila pa sta le dva polentarja, ki sta prišla nakupovat jajčka in jih je domača hči Fani tudi odpravila. Še celo hvalila ju je, kako sta korajžna, ko si upata sama

hoditi tod okoli, onadva pa nista mogla prehvaliti lepe »sinjorine«.

Daki je že nejevoljno robantil in dejal, da bi kar udarila po njiju, vendar je vedel za posledice, roka pa, kot je bilo videti, ga je že močno srbela. Tedaj pa sta se le začela poslavljati in se končno odpravila proti bloškimi kasarnam.

Ta dogodek je spet pokazal, kako koristno je biti povezan z ljudmi.

Proti jutru sva po dogovoru zapustila Pirmanovo hišo in krenila na zvezo.

Komaj pa sva opravila to nalogo, že naju je čakala tretja, še težavnejša. Za-

htevala je pogum in previdnost; štab bataljona je dobil podatke o izdajalcih. Proti tem ničvrednejšem smo morali ukrepati hitro in energično. Patrulja je zdrsel na smučeh proti Loškemu potoku. Mrzla in jasna noč je neusmiljeno grizla v kosti. Patrulja je potrkala na vrata izdajalca, ki pa je že prej utekel v italijansko postojanko po zaščito. Kot prvo kazen smo izvedli rekvizicijo, poleg tega pa smo njegovo družino opozorili na njegovo početje.

Po tej akciji smo odšli kar po cesti mimo karabinjerske postojanke v Loškem potoku. Karabinjerji še slutili niso, da gre mimo njih po cesti petorka, ki se jih ne boji. Po vaseh pa so zavijali psi. Pot patrolje se je končala sredi vasi Bele vode. Tam je namreč živel izdaja-

lec Janez, ta je izdal ranjene partizane, ki so se v prvi hudi zimi zatekli v to vas.

Ko smo prišli do izdajalčeve hiše, ga je Smeli poklical, vendar se v hiši ni nič zganilo. Trkanje se je ponavljalo in že vznemirjalo bližnje sosedo, vendar je v hiši vladala tišina. No, končno se je le oglasila Janezova žena in rekla, da Janez ne pozna, moža pa da ni doma. Takrat pa je iz hleva skočil velik možakar srednjih let in smuknil poleg nas skozi vežna vrata in zaklical ženi na pomoč. Žena je verjetno slutila, kaj se dogaja in zaklicala: »O, moj Janez!« Vedeli smo, da se je Judež mislil skriti roki pravice, vendar je takrat že odjeknil strel iz Smelega pištole in izdajalec je bil kaznovan.

Oktobrška ofenziva

MAKS CERAR-VITEZ

Kolona se po strmem bregu med vinogradi pomika proti Cirkniku, k vasi, ki je od Mokronoga oddaljena kakih 15 km. Toplo nam je postajalo od sonca, ki se je pred kako dobro uro prikazalo izza Krmelja. Z negotovostjo smo se spraševali: »Kam in zakaj?« Med tovariši je bilo slišati, da so v Šentjanžu Nemci, da se je začela ofenziva. Prevzemala nas je nekakšna zaskrbljenost, saj vse od kapitulacije Italije nismo bili v bojih. Zdaj je bilo konec naše svobode ter bivanja in preživljanja po večjih vaseh in trgih. V takem razmišljanju smo prišli pod vrh hriba Cirknika. Pogledi so nam uhaljali na vrh hriba, kjer je stala cerkvice. Ta kraj je bil tisto, kar nas je delalo nestrpnne. »Izvidnice, patrolje naprej, vsi na položaje!« je bilo slišati pričakovana povelja.

Tudi naš vod je dobil svoje področje obrambe. Razmeščal sem mitraljezce in

tiste z brzostrelkami, potem pa pregledoval in premeščal po položajih še druge. Vsa XII. brigada je zasedla položaje po vinogradih, kakih petsto metrov pod vrhom Cirknika. Teren je bil neugoden, kajti naši pogledi so okolico mogli zajeti le kakih petsto metrov daleč in le sto metrov navzgor. Od tam se bo začelo, kajti Nemci so bili že gori. Vedeli smo, da so s topovi pri cerkvi. Tako so poročale naše patrolje in izvidnice. V vodu je bilo le nekaj starih borcev, večina pa so bili novinci, ki nikoli še niso bili v boju. Zato sem vsakemu posvetil toliko večjo skrb, ko sem pregledoval njihove položaje. Prav ob vsakem sem se ustavil in potem ugotovil, da je bilo vse dobro pripravljeno in maskirano. Zavedal sem se, da nam bo razna oprema v nadlego, kajti tedaj je vsakdo nosil še kaj, kar mu ni bilo potrebno. Te misli je pretrgal Janez, vodja patru-

Ije, ko je poročal: »Nemci so blizu nas! Le kakih tristo metrov više so.«

Tudi naš mitraljeski oddelek, ki je bil postavljen kakih štirideset do petdeset metrov pred vodom, je sporočil: »Nemci! Pomikajo se navzdol.« Vsakdo je s svojega položaja gledal navzgor, od koder pričakujemo zelene uniforme. Dolga tišina nas dela nestrpne. Nekateri že ne verjamejo več poročilu patrolje. Nemcev še niso videli, zato postajajo nepazljivi! Vtem pa tovariš iz mitralješke trojke, ki je postavljena pred vodom, sikne: »Nemci!«

Opazoval sem, kako se je fant vračal k svojemu mitraljevcu. Na levem krilu je medtem že zapel mitraljez! Breda! Spet drugi in bliže nas! Naš mitraljezec pa čaka. Kaj se dogaja levo od nas, se vprašujemo. Slišati je odmev poka izstreljenih granat iz sovražnikovih topov, žvižganje po zraku in eksplozije za eksplozijo. Vmes rezgetajo mitraljezi: na levi, na desni strani in tudi pred našim vodom.

Ropotanje mitraljevov in brzostrelk ter streli iz pušk na našem položaju so glušili mitraljeze. Eksplozije topovskih granat na levi in desni in vse okrog nas, dim, megla in zemlja, vse se meša z žvižgajočim železom. Naš mitraljez je naenkrat utihnil. »Cev, drugo cev,« je slišati mitraljevca Toneta, ki je doma nekje pri Mirni na Dolenjskem. Njegove roke so že opečene, kajti prijel je kar za razbeljeno cev, da bi jo zamenjal z drugo. Slišal sem in tudi sam dajal razna povelja. »Kam?« sem vprašal po majhnem umiku. »Nazaj na položaj,« slišim neki glas. In ponovno: »Vitez, umika ni!« je poudarjal Slovan, komandant našega bataljona. Vprašal me je, kje je komandir čete. Povedal sem, da je na desni, pri mitraljevcu, in že je šel dalje ter spodbujal tovariše: »Ni jih veliko! En naboj, en zelenec, deset nabojev, deset zelencev!« Eksplozije granat ne prenehajo, opeka iz zidanic leti na vse strani, po zraku frči zemlja, razmetana od eksplozij granat, in pada po naših glavah in hrbtih. Bil sem nekje na sredi

poti od položaja voda do mitralješkega oddelka pred njim, ko je mitraljez neusmiljeno in vztrajno tolkel po Nemcih. Težko sem se privlekel do njega, potem pa zapovedal: »Menjajte položaje! Na levo za kapnico, premeščajte se drug za drugim. Tu je prehud ogenj!« Sam sem si medtem izbral položaj, ki sem si ga ogledal že prej, ko sem se plazil k oddelku. S svojo lovsko ostriostrelno puško sem začel iskati primeren cilj. Dobil sem ga! Zelenec z daljnogledom je že v središču mojega daljnogleda. Naš mitraljez tolče že z novega položaja. Pomikam se nazaj k vodu. Eksplozije se vrste druga za drugo, žvižganje, megla, dim, zemlja in železo se že vse bolj mešajo v hud metež. Naenkrat tanko zažvižga poleg glave, močno počí in zastokal sem: »Av, boli!« Primem se nad koleno leve noge! Kri! Kaj sem ranjen? Rezgetanje mitraljevov ponehuje, ni ga slišati več ne na levem ne na desnem krilu in tudi ne na položaju voda. »Kam, tovariši, kam?« šepetam. »Premik,« slišim podzavestno. Nastala je tišina, popolna tišina. Ostal sem sam!

Skozi leskovo grmičevje in trte ogledujem zelene uniforme in zgoraj, ne tako daleč od sebe, slišim nemško povelje — naprej. Kaj in kam sedaj? Nazaj, nazaj do zidanice! Poskusil sem se opreti na noge, a ne, ne morem. Čutim strašne bolečine. Naj sprožim snajperko in si vzamem življenje? Ne morem, kajti njena cev je skrivljena. Glej jih, zelenice! Na šestdeset, petdeset metrov! Ne vem, kaj se dogaja. Zberem vse moči, da si odvijem majhno in okroglo nemško defenzivko. Ne, živega me ne bodo dobili!

V tem me predrami neki glas, ki pravi: »Tovariš, kje so naši, kaj ti je?«

Slišim glas in grem s pogledom za njim. Vidim nekega tovariša in tudi on debelo opazuje mene. Prepoznala sva se in vzkliknil sem: »O, Janko! Ranjen sem!«

»Maks, hitro,« je rekel in že me je držal za roke ter me vlekel po vinogradu navzdol.

Ranjena noga je nemočno udarjala ob zemljo, da bi najraje tulil od bolečin. A rekel sem le: »Janko, boli!«

»Tišina,« me je ustavil. »Ali hočeš, da naju še prevrtajo? Zdaj ni časa za ustavljanje, sicer naju bodo dobili. Čimprej morava v dolino!«

Naši mitraljezi so tedaj z novih položajev Nemce že zaustavili, a verjetno tudi sami niso hoteli naprej do tistih neugodnih položajev, kjer smo bili mi poprej. Janko me je zavlekel skoraj v

potok pod Cirknikom in pod vasjo Gabrijele. Zdaj sva bila od Nemcev kakih tristo metrov.

»Kako sem srečen, da si tu!« sem govoril zdaj Janku, on pa je šele zdaj utegnil vprašati:

»Kaj te boli?«

Pogledal je in se zgrozil:

»Uh, kakšna mesarska rana! Zadel te je drobec granate! Kar s hlačnico te moram obvezati. Sicer pa je že tako skoraj nič ni. Za prvo silo pa le bo!«

Zastal mi je dih

MARICA BURGAR-DAŠA

V začetku avgusta 1943 na Žirovskem vrhu.

Bil je dan kot mnogo drugih, toda vendar čisto drugačen. Tedaj je bila naša mlada brigada v negotovosti, obkoljena in razkropljena po skupinah. Zato se je naša kolona premikala v popolni tišini. Stopali smo po nekaj metrov oddaljeni drug od drugega in z negotovostjo v srcih. Kakor mora je pritiskala na nas zavest, da smo obkoljeni. Za nami je bilo že dva dni tavanja po teh obronkih. Žirovski vrh je velik.

Končno smo se spustili na neko jaso in potem zavili v pobočje prvega hribočka. Poiskali smo gosto in nizko grmičevje ter posedli, tesno stisnjeni drug k drugemu. Kmalu pa smo na nasprotnem bregu zagledali Nemce, kako so se v strelski vrsti spuščali na jaso.

Naenkrat je tovariš poleg mene z roko zamahnil po zraku, nato pa je precej daleč pod nami padlo v grmovje nekaj dolgega. Bil je gad, ki je fantu lezel naravnost v hlačnico, tovariš pa ga je medtem prisebno prijel za vrat in ga vrgel stran. V naslednjih trenutkih se je gad že spremenil v zelence z mitraljezi in puškami v rokah, ki so se počasi pomikali po jasi. Medtem so nekje

za našimi hrbti monotono brneli tanki in tovornjaki. V tem jeklenem obroču smrti se človeku zazdi življenje tako lepo, da je sla po njem prava žgoča rana. Iz tega zraste v človeku trdna volja, ki ti pomaga vzdržati do konca.

Zato smo kot preganjane živali potuhnjeno prežali na miru tam vse do noči. Takrat pa smo spet vzravnali omrtvičene ude in se usmerili nekam naprej proti italijanski meji. Spet je bilo kot prej; neslišni koraki, enakomerna oddaljenost drug od drugega, pritajen šepet, zadrževana napetost! Znašli smo se v globeli, konec katere je bila razpotegnjena, z bodečimi žicami utrjena meja. Nenadoma je nebo močno zažarelo in po globeli je začelo strahovito pokati. Svinčenke so se usipale z več strani. Odbijale so se od skal, sekale so veje, rile v zemljo, vrtale v drevesa in v telesa. Zemlja se je odpirala okoli nas, kot bi bila sestavljena iz številnih vulkanov, in ročne bombe so trgale številna telesa. V tem trušču skočim v strugo, plezam po skalah in nagonsko tipam v smer, iz katere smo prišli. Za vrat mi teče voda, kroglice pa sikajo okoli mene in se odbijajo od skal, da kar brenči. Ob vsakem koraku

in prijemu mi drsi po spolzkih skalah, da je vsaka minuta kakor večnost.

Med begom, ki mi je že jemal zadnjo sapo, sem zaslišala pasji lajež. »Rešitev!« sem pomislila in to mi je dalo novih moči, da sem pospešeno tekla naprej. Iz teme se potem izlušči neka senca, obris hiše, ob njej pa hlev in pes, ki se je besno zaganjal proti meni. Hitro potrkam na okno in nestrpno čakam, kaj bo iz tega. V izbi se nekaj zgane in že zaslišim pritajen glas:

»Kdo je?«

»Partizanka,« zašepetam nazaj. »Prosim, skrijte me, hajka je!«

»Steci brž na hlev in se zarij globoko v seno,« sem prestregla napotilo.

Kakor v sanjah odtavam proti hlevu in hitro zginem po stopnicah. Tipam, lezem, se spotikam in se zgubljam nekam v notranjost teme. Iz sena zašepeta:

»Kdo je?«

»Daša,« sem dejala in hkrati prepoznala glas tovariša, ki je že pred menoj našel zatočišče v senu. Vzpela sem se na vrh velikega kupa sena. Oči so se že malce privadile temi in tedaj sem ob zidu opazila ozko luknjo. Spoznala sem, da vodi vse do dna. V njej sem odkrila še tri soborce, ki so tako kot jaz že našli zavetje. Večji del našega bataljona se je v stranjem izpadu prebil iz obroča, mi, ki smo bili med zadnjimi in smo se razbiti razbežali na vse strani, pa smo ostali znotraj nemškega zidu. Zato smo vedeli, da nas bodo Nemci iskali po vseh teh gozdovih, da bodo pregledali vsak grm in vsako hišo. Pretila nam je in z nami vred tudi domačinom velika nevarnost. Zato smo čepeli na miru kakor kipi...

Končno se je pričelo daniti. Kmetova družina je bila kmalu pokonci kot pač vsak dan. Delo jih je priganjalo in nemara jih je pognala na noge tudi zaskrbljenost. Precej daleč stran pa je še vedno pokalo in grmelo. Zato smo vedeli, da se mora bataljon še vedno prebijati iz obročev. Proti jutru sem zlezla iz luknje in se preoblekla v krilo, kajti

opremo sem nosila s seboj, ter se odpravila v kuhinjo h gospodinji. V štedilniku je že gorelo. Vprašala me je, koliko nas je, da bo vedela pripraviti zajtrk. Povedala sem ji in se ponudila:

»Ko je že tako, naj vam malo pomagam!«

Ženska je nad tem pokazala zadovoljstvo, zato sem vzela posodo za molžo in z njo odšla v hlev. Vse to mi je še bolj priklicalo spomin na dom in me stisnilo pri srcu. Vendar pa se je ta občutek takoj spremenil v trmo in voljo, da bom storila vse za uspešno rešitev. Take odločitve in volja so nam pomagale premagovati otožne misli na mirno življenje in starše ter vse tisto, kar nam je vzbujalo mehko. Spet sem bila trdneje pripravljena premagovati vse, kar se je imelo še zgoditi.

V kuhinjo sem se vrnila s polno posodo mleka. Medtem so vstale tudi že domače hčere; menda jih je bilo kar šest. Glede starosti sem se lahko pomešala mednje. In takoj smo se sporazumele.

Ko sem potem s toplimi in zabeljenimi ajdovimi žganci ter zavretim mlekom šla prek dvorišča in se že hotela povzpeti po stopnicah k tovarišem, sem prestregla šepetajoč glas:

»Daša, Daša!«

Pogledala sem navzgor. Tam blizu hleva je stala visoka smreka, tedaj sem na njej zagledala roko, ki je molela iz vej in me vabila bliže. Pohitela sem po stopnicah in zajtrk oddala tovarišem, potem pa sem se spet vrnila k smreki. Stopila sem čisto pod njo, vendar nisem mogla opaziti ničesar. Končno pa se je le nekaj zganilo in iz vej se je izmotala postava enega naših tovarišev.

»Trije smo, prinesi nam kaj jesti. Vsak svojo smreko imamo!«

Brž sem se vrnila v kuhinjo — in že se je tudi zanje kahal zajtrk.

Ko sem žgance že drugič nesla čez dvorišče, so se izzivalno tresli, obsuti z dišečimi ocvirki. Pod smreko sem vse to razpostavila po tleh in k skodelicam dodala še žlice. Z užitkom sem čakajo-

čim fantom nalivala mleko, kar v neposredni bližini zareglja strojnica, z druge strani hriba pa je odmevalo vpitje:

»Hände hoch!... Hier ist ein Bandid!«

Kakor bi me bilo nekaj potegnilo, sem naglo vse, kar sem prinesla, zmetala spet v košaro in zbežala čez dvorišče, kakor bi bila domača. Na hišnem pragu sem se ozrla pod smreke. Nikjer več ni bilo nikogar. Šumenje vetra v vrhovih smrek pa mi je šepetalo: »Ne boj se! Dobro smo jih skrile!«

Tisto dopoldne se je hajka razbesnela okoli domačije, kjer smo se skrivali. Naša hiša je stala vrh hriba, obkrožena z njivami in travniki. To okoliščino sem izkoristila tako, da sem z domačimi hčerkami odšla plet korenje. Vmes so po okolici pokali strelji in rezko vpitje hajkajočih Nemcev, da je paralo ušesa in srca. Videle in čutile smo, kako so Nemci pretaknili prav vse, prihajali in odhajali in se spet pokazali na drugem koncu. Nenadoma smo zagledale novo gručo Nemcev, ki so iz grmovja prignali skupino v verige vkleknjenih partizanov! Potem so jih odgnali naprej nedaleč od mene. Hitro sem globlje na obraz potegnila veliko ruto. Tedaj so se iz kolone odtrgali trije policisti in se počasnih korakov obrnili proti nam. Mar bodo pobrali tudi nas? Naj se dvignem in stečem z njive? Kamorkoli že, samo da me ne bi zgrabili! Ostala sem tam, kakor da sem domača.

Postave Nemcev so se tedaj pred nami že ustavile in na njihovih obrazih je bil nevaren smeh. Kot bi vedeli, da je med plevicami tudi partizanka. Njihove oči so se zavrtale v naše in preskakovale z druge na drugo, ki smo čepeli pred njimi. Ves čas sem si dopovedovala: »Obvladaj se in ostani mirna plevica!«

Potem se je začelo spraševanje: od kod smo, ali smo videle kaj partizanov in kje, koliko jih je v bližini in kako so oboroženi. Uspelo mi je raztegniti obraz v nekakšen nasmeh in začudeno

sem govorila, da o partizanih nimamo prav nobenega pojma, da smo doma v hiši, ki stoji tu — pri tem sem z roko pokazala nanjo — in potem so se Nemci obrnili.

Nekje daleč je zazvonilo poldan. Odšle smo proti hiši, kajti na kmetih je kosilo natanko ob tej uri. Kmalu pa smo presenečeno ugotovile, da so na dvorišču številni Nemci. Tudi ti so se zbirali h kosilu. Tedaj sem zaskrbljeni obraz spet skušala sprostiti v nasmeh in sem se z dekleti živahno pogovarjala. Bežen pogled po dvorišču je razkril grozljivo ugotovitev, kajti oči so se nam ustavile na nahrbtnikih, čevljih, puškah in drugi opremi, ki je bila do nedavnega last naših mrtvih in ujetih tovarišev.

»Ober dan, lepa gospodična!« je govoričil nekdo v popačeni slovenščini. Spet sem se prisilila k nasmehu. Ustavljala pa se nisem, temveč sem skozi vežo zginila v kuhinjo. Tu sem spet vzela posodo za mleko in šla mlest. Z obeh strani so se mi laskali uniformirani preganjalci. Njihove dobrikajoče se glasove sem slišala kakor v sanjah, kajti moje misli so bile pri partizanih, ki so se skrivali v hlevu. Kaj če jih bodo dobili? Tla so bila vse bolj vroča, vendar mi je uspelo mirno priti v hlev. Za menoj se je skozi zrak že zarezalo povelje in nekaj Nemcev se je pognalo po stopnicah na hlev. Sprva sem nad seboj čutila trde in težke korake, potem pa je nastala grozeča tišina. »Zdaj so gotovo na senu,« sem spremljala njihovo iskanje! Ti trenutki so bili najhujši. Vse me je stiskalo, da sem prisluškovala brez diha... Spet koraki, ki so se približevali stopnicam, nato ropot po njih navzdol. Pokukam skozi priprta vrata. Neznanska teža je padla z mene, ko so se Nemci vračali sami!

Čez kako uro so se zbrali in odšli z domačije, da bi hajkali še drugod. Kar nas je bilo pri tej hiši, smo dobili zvezo čez tri dni, nato smo se spet znašli v Prešernovi brigadi. Toda — zdaj je bilo med nami precej novih obrazov, veliko pa jih je tudi manjkalo.

Nande Vidmar: Dekle, olje

Avstrijska telovadna zveza vzgaja velikonemško in fašistično

SLAVJE V INNSBRUCKU

Od 13. do 17. julija t. l. je bilo v Innsbrucku III. zvezno slavlje *Avstrijske telovadne zveze* (Österreichischer Turnerbund, ÖTB). Slavja so se udeležili tudi telovadci in drugi člani idejno enako usmerjenih organizacij iz Švice, iz ZRN in iz Italije (tj. z Južne Tirolske); potekalo je v znamenju 100-letnice bitke pri Kraljevem Gradcu oz. v znamenju velikonemškega gesla: Bratomorna vojna 1866 nas je ločila — zmaga telovadnega slavja 1966 nas znova združuje!

Telovadni nastopi v Innsbrucku so bili le kulise za manifestativne prireditve s poudarki na agresivnem velikonemštvu.

List Innsbrucker-Bundesfest-Nachrichten takole označuje smisel slavja: »Te slovesne ure naj pokažejo in povedo vsem, tudi našim gostom in obiskovalcem naših prireditev, da si v življenju naše telovadne organizacije ne prizadevamo le za zdravje naroda, ampak nas krepko vodijo tudi družbenovzgojni in kulturnopolitični cilji v boju proti silam, ki v duhu časa razdirajo naš način življenja in naše običaje.«

Poleg Avstrijske telovadne zveze je idejni pobudnik innsbruškega slavja zlasti še telovadna organizacija sudetskih Nemcev (*Sudetendeutsche Turnerschaft*), ki v pismu zahodnonemški javnosti (Sudetendeutscher Turnerbrief, febr. 1966) poudarja, da leži Innsbruck »na starih tleh nemškega rajha«, najavlja skupen večer Nemcev iz sudetskih dežel in z Južne Tirolske in se veseli, kako bodo nemški »telovadni bratje« spet marširali skupaj... Nič čudnega! *Saj vodi sudetsko telovadno organizacijo dr. Wilhelm Welwarsky, v času predvojne ČSR štabni vodja firerja sudetskih nacistov Konrada Henleina, pozneje pa nacistični gauturnfirer in visok SA-firer na Sudetskem.**

Nemški desničarski tisk v Avstriji je dal innsbruškemu slavju viden poudarek. Tako razen glasila ÖTB zlasti list *Neue Front*, organ 1956. leta ustanovljene neofašistične »osvobodilne stranke« (FPÖ), v ZRN pa znano ekstremistično glasilo *National und Soldatenzeitung*. S kričecim naslovom na prvi strani proglašča (20. maja t. l.): Anšlus je mrtev — naš nemški narod naj živi! Pisec članka K. Peter, zastopnik nacistične FPÖ v dunajskem občinskem svetu, ostro napada občinske odbornike komuniste, socialiste in pristaše ljudske stranke, ker so Avstrijski telovadni zvezi odklonili subvencijo iz občinskega proračuna.

* V zvezi z gornjim prikazom »avstrijskega« turnerstva in z neofašističnimi pojavi v ZRN, v Avstriji in drugod med Nemci, opozarjamo na zbornik študij raznih piscev, ki ga je izdala Slovaška Akademija znanosti (1962) pod naslovom *Nemško vprašanje in Češkoslovaška (1938–1961)*. Ta knjiga prikazuje z raznih vidikov odnose med nacisti oz. neonacisti na eni strani ter med ČSR oz. ČSSR na drugi. In to do najnovejših dni.

Nacistično aktivnost turnerjev v sudetskih deželah in zlasti še na Slovaškem obravnava v gornji knjigi Jozef Chreho v študiji *Vloga Turnvereina pri razbijanju Češkoslovaške*. Turnerji v ČSR so prispevali levji delež k uspehu henleinovcev pri volitvah 1935 (Henlein sam je bil telovadni učitelj), opravljali so množično pronacistično špijonažno službo in bili tudi vojaško izurjena peta kolona v službi nacistične Nemčije. Tako so kot udarno jedro sudetskih nacistov vidno pomagali razkosati ČSR (29. sept. 1938) in jo držali v strahu v letih protektorata (od 19. marca 1939. l.), ki je bil le prikrita oblika okupacije. *Zanimivo je, da se je innsbruškega slavja udeležil med drugimi vidnimi nacisti tudi Ernst Frank, brat rajhsprotektorja Češke in Moravske Karla Hermanna Franka, v Hitlerjevih letih tajnik okrožne organizacije NSDAP v Karlovih Varih.*

Hkrati opozarjamo tudi na nedavno izišlo knjigo *Dušana Bibra: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (1933–1941)*, ki obravnava petokolonoško aktivnost nemške manjšine zadnja leta kraljevine. Udeležbo v Innsbrucku navajamo na osnovi napovedi.

Razume se, da je pomen insbruškega zleta poudaril znani celovski list *Die Kameradschaft* (marca 1966), glasilo bivših esesovcev v Avstriji in ekstremističnih desničarskih organizacij, kot so Edelweiss (ki združuje »planinske lovce«), narviški borci, »pancerhuzarji« in podobni.

Povsod pa demokratične sile niso tako močne kot na Dunaju.

Tako so ÖTB podprli nekateri občinski sveti, nekatere korporacije in vidni posemezniki iz simpatij, pa tudi iz nepoznavanja. In organizacije, ki so izdale dokumentacijo o insbruškem slavu (*Aktion Österreich, Zveza žrtev političnega osvobodilnega boja na Tirolskem, KZ-Verband, tj. zveza avstrijskih odporiških borcev in žrtev fašizma, Avstrijsko odporiško gibanje*), opominjajo javnost, naj v prihodnje ne naseda. Vsakdo naj zavzame do velikonemške akcije turnerjev jasno stališče.

Nas pa ti pojavi opominjajo, da sovražnik demokratičnega sožitja evropskih narodov ne miruje.

PRAVI OBRAZ ÖTB

Korenine nacističnega ekstremizma ÖTB segajo daleč nazaj. Že 1886. leta je prvo dunajsko telovadno društvo vpeljalo protižidovski »arijski paragraf«. Tako seveda tudi Nemška telovadna zveza, ustanovljena tri leta kasneje. Od leta 1902 so vsem tekmovalcem točkovali tudi nacionalno znanje in te točke všteli v uspeh v telovadbi. Šest let kasneje so začeli obvezno z »*Dietwertschaft*«, s tako imenovano ljudsko, toda dejansko nacionalistično vzgojo telovadcev (*Diet* je srednjevisokonemška beseda, pomeni »ljudstvo«); za to vzgojo so skrbeli *Dietwarti* (»čuvajji naroda«, politični propagandisti).

7. septembra 1919 so v Linzu ustanovili »Nemško telovadno zvezo 1919«, skupno za Avstrijo in Nemčijo. Ravnala se je po geslu: »rasna čistost, nacionalna enotnost, duhovna svoboda« (gl. Beckmann: *Sportlexicon*, 1933). Vodili so jo *Dietwarti*.

1. januarja 1933 je Nemška telovadna zveza v Avstriji štela 815 društev s 112.878 člani. Že isto leto je oblast prepovedala delovanje več društev te zveze. Očitala jim je upravičeno nacistično razdiralno aktivnost. Nemška telovadna zveza je postala bojna formacija nacizma. In ni naključje, da je bila telovadnica te zveze v Siebensterngasse na Dunaju tudi zbirališče morilcev avstrijskega zvez. kanclerja dr. Dollfussa; eden od glavnih zakulisnih akterjev julijskega puča (25. jul. 1934) dr. Paul Weidenhammer pa zvezni mož med Nemško telovadno zvezo in ilegalnim vodstvom SS.

7. avgusta 1934 je bila javnost dela Nemške telovadne zveze in njenih društev v celoti prepovedana. Sodelovanje SS je postalo preočitno.

18. marca 1938, ob anšlusu, je glasilo NTZ (*Bundesturnzeitung*) objavilo naslednjo poslanico Adolfu Hitlerju: »Zdaj smo svobodni, prišla je ura, ko lahko tudi mi Nemci v Avstriji, v deželi nemškega rajha, odkrito in pred vsem svetom služimo Vam in Vašemu poslanstvu. Vse, kar zmoremo, vse svoje moči in vso svojo ljubezen posvečamo Vam, firerju nemškega naroda! Verujemo v njegovo prihodnost, ker ste Vi njegov firer in ker je ta narod postal nacionalsocialističen.

Naše delo v okviru skupne vzgoje bo dokaz, da živi v nas vseh to, kar slavimo ta sveti čas, ko je nemški narod v Avstriji postal svoboden, kot volja za akcijo, kot pripravljenost na boj za narod in za firerja.«

Že pred anšlusom je 1200 članov NTZ 11. marca 1938 zasedlo dunajsko delavsko zbornico, da so tam zgrabili rdeče in zlasti še židovske sindikalne funkcionarje. Takrat so zasedli tudi stavbo krščanskosocialističnih sindikatov v Laudongasse in ostale dunajske sindikalne centrale.

Kakor vse avstrijski državi sovražne organizacije je bila 1945. leta razpuščena v celoti tudi NTZ. Po letu 1952 pa so to organizacijo pod zakrinkanim imenom »Avstrijska telovadna zveza« znova dovolili. Kljub ugovoru demokratičnih športnih in drugih organizacij!

In tako ÖTB nemoteno nadaljuje svojo velikonemško arijsko turnersko tradicijo, započeto 1886. leta! Vodijo jo kakor v časih Hitlerja Dietwarti.

Avstrija to organizacijo tolerira, čeprav jo ta kot državo negira.

Telovadec ÖTB mora imeti izoblikovan velikonemški nazor. 150 let stari Jahnov nauk o nemški enotnosti (nacionalistični seveda) mu je sveta oporoka. »Nazaj k Jahnu, zakaj boljše poti naprej ni!« je njegovo geslo (gl. *Bundesturnzeitung*, jan. 1961). *Bundesturnzeitung* piše v isti številki med drugim še tole: »Mi telovadci... vemo, da ima naša nemška telovadna organizacija moč, da služi ideji o enotnosti

AKON

Aktion Oder-Neiße

Volksbewegung in Deutschland

61 Darmstadt
Postfach 144

Karta Velike Nemčije. Izdala jo je Aktion Oder-Neisse (AKON). Karte Velike Nemčije delijo v Zvezni republiki Nemčiji na bencinskih črpalkah.

Auf jede Turner-Schleuse
unter Schi-Abzeichen

Erhältlich in der Geschäfts-
stelle des DTB

Ein s. Prumerstraße
(Turnhalle)

in o svobodi našega naroda in naše domovine in to mimo stanov in razredov pa tudi preko strank in konfesij.«

Skratka nacionalizem, kakor ga je netil Hitler! Turnerji poudarjajo za Evropo in svet najnevarnejšo zamisel, to je zamisel o politični združitvi nemškega naroda na rasistični osnovi in z negacijo razrednih nasprotij v kapitalistični družbi.

VEČ STO DIETWARTOV VZGAJA ...

Več sto Dietwartov načrtno »vzgaja« 25.000 avstrijske mladine. O tej vzgoji pišeta podrobno glasilo ÖTB Bundesturnzeitung in zahodnonemška Deutsche Soldatenzeitung, ki pravi med drugim (febr. 1961), da je naloga ÖTB oz. Dietwartov nadomestiti vrzeli v stari telovadni gardi (se pravi v nacistični), nastale zaradi vojne. ÖTB nadaljuje s tradicijo Nemške telovadne zveze in zato povezuje s politično vzgojo mladine tudi predvojaško vzgojo. Dietwarti delajo pod vodstvom zveznega Dietwarta Josepha Hiessa, ki mu je uspelo ÖTB izoblikovati, kot piše omenjeni zahodnonemški list »v strnjen blok v protiboljševiški fronti«.

Vzgoja v ÖTB je protiavtstrijska, nacistična, velikonemško-revanšna, goji rasno mržnjo in poveljuje hitlerjansko vojskovanje.

Österreichischer Turnerbund

Bundesturnzeitung

gang

März — Lenzmonat 1965

Folge 3

„Und droht
der Winter
noch so sehr,
es muß doch
Frühling werden!“

Naslovna stran glasila Avstrijske telovadne zveze Bundesturnzeitung. Verzi ustrezajo ilustraciji in se v prevodu glasijo: Čeprav nam zima še tako grozi, pomlad gotovo spet vzcveti.

Bundesturnzeitung piše (dec. 1959) z mržnjo o avstrijskem odporniškem gibanju. Partizane in sploh pristaše rezistence imenuje »izmeček človeštva«.

Vojne zločince, ki jih je obsodil mednarodni vojni tribunal v Nürnbergu, prikazujejo Dietwarti mladini kot evropske patriote, ki so (Bundesturnzeitung, jan. 1960) hoteli »izpolniti le svojo vojaško dolžnost«. Molče pa o tem, kdo je vojno zakrivil in sprožil in kaka nasilstva so počenjali nacisti na ukaze svojih vodij in sfanatizirani v mržnji proti »manjvrednim narodom«.

Dietwarti pridigujejo aneksijo področij, ki so kdaj spadala k Veliki Nemčiji. In Bundesturnzeitung (jan. 1960) ne dvomi, da je München za nemški narod (sklep štirih leta 1938 o razkosoanju ČSR) pravnoveljaven še danes. Politične stike s ČSSR obsoja za »neodgovornost«.

Glasilo ÖTB se udeležuje akcije Oder—Neisse (Odra—Nisa), ki so jo spočele ekstremistične organizacije v ZRN. Objavilo je tudi karto vzpostavljene Velike Nemčije Adolfa Hitlerja z velikimi deli Poljske in Češkoslovaške (jun. 1964).

V Stuttgartu so se pred par leti zbrali vodilni funkcionarji vseh nacionalnih mladinskih zvez, ki so združene v KNJ (Kreis Nationaler Jugendverbände), da zavzamejo stališče k »ropu« nemških pokrajin, ki so bile 1945. leta »proti volji njihovega prebivalstva in proti volji vsega nemškega naroda« odrgane in katerim se nima pravice odreči »nobena vlada in nobena stranka«, češ, ta pravica, vključno s pravico do odvzetega premoženja ne zastara (gl. Bundesturnzeitung, maj 1962). Hkrati pa npr. nam, kakor je znano, ZRN še do danes ni poravnala vojne škode,

nastale zaradi dejansko roparskega napada na našo državo. Čudno in res čedno je to roparsko pravo največjih »kulturtregerjev« v zgodovini!

Pravkar citirani list redno prinaša tudi prispevke z rasistično miselnostjo. Njegov sodelavec je reakcionarni skrajnež *dr. Paul Kleist*, bivši glavni svetovalec Hitlerjevega zunanjega ministra Ribbentropa za okupirana »vzhodna področja«. Med drugim se *dr. Kleist* (nov. 1963) najostreje znaša tudi nad državljanskim zakonom ameriškega predsednika Kennedyja, ki odpravlja rasno diskriminacijo.

Med naraščaj OTB širijo sistematično knjige in pamflete zahodnonemških revanšističnih založb (*Druffel, Pabel, Vowinckel* in dr.). Še zlasti priporočajo slovite »vzgladne« zvezke pod naslovom »Landser am Feind«, po katerih je bila SS »do zadnje ure resnično tovarištvo«, Hitlerjeva vojna pa »junaska obramba domovine« (*Bundesturnzeitung*, jan. 1960). Skratka — mladino zastrupljajo z duhom esesovcev.

V velikonemškem duhu je napisana tudi igra že imenovanega vrhovnega Dietwarta Josepha Hiessa (ki je bil v časih Henleina Dietwart sudetskih turnerjev, po Hitlerjevi okupaciji ČSR pa celo vrhovni Dietwart telovadne organizacije vsega rajha). Hiessovo igro so uprizorili ob zveznem telovadnem slavju OTB leta 1960 v Gradcu. Ta igra vsebuje poleg velikonemških tudi nedvomne nacistične misli in rešitve. »Domov žele«, se pravi v Veliko Nemčijo, tudi Lotarinžani, Južni Tirolici, Nemci s Sedmograške, iz Banata, Korošci in Štajerci... Na to je opozoril katoliški tednik »Furche« (4. junija 1960).

AVSTRIJSKI TISK O OTB

List Neues Österreich je že 29. novembra 1959 zahteval prepoved OTB. Opozoril je na nevarnost, ki jo utegne predstavljati za Avstrijo legitimno nadaljevanje organizacije, ki je pripravila heimverovski puč leta 1931, umor Dollfussa, anšlus in katero je takratni rajhsšportfirer (l. 1938) pohvalil, da se je »vzgladno borila za idejo Adolfa Hitlerja«.

Katoliški list *Volksbote* je že 16. novembra 1957 nastopil zoper nacistična telovadna društva, proti srečanjem Hitlerjevih vojakov in podobno, zakaj skrb vseh avstrijskih politikov bodi, dosledno onemogočati nepoboljšljivce, ne pa spuščati se v nenačelne volilne špekulacije.

Socialnodemokratsko glasilo *Arbeiter-Zeitung* pa je 1. jan. 1961 objavilo članek »Tako zastrupljajo našo mladino — Dietwarti na delu«, ki opozarja, da OTB ni nepomembna sekta iz nacističnega podzemlja, ampak velika legalna organizacija, ki prejema družbena sredstva in lahko vpliva tudi v šolah. Marsikje ima najboljše telovadnice, uživa podporo mnogih županov in občinskih mož. Odnos te organizacije »do Avstrije in do rjave preteklosti« upravičeno žigosa kot sramoto za demokratično državo. Šole skušajo vzgajati demokratično, OTB počenja nasprotno! »Čas je,« zahteva *Arbeiter-Zeitung*, »napraviti temu početju kraj...«

Vendar nedavno insbruško slavje priča, da imajo nacistični turnerji tudi v vrstah katoliške in socialnodemokratske stranke vplivne protektorje.

GOSTJE V INNSBRUCKU

Iz ZRN so se udeležili insbruškega slavja predvsem pripadniki ekstremistične revanšistične politike (Landsmannschaften, Sudetendeutsche Turnerschaft). Prireditelji so dali slavju nedvoumen poudarek. *In naj ne pade v pozabo, da so se prav iz sudetskonemških telovadcev v predvojni ČSR rekrutirale nacistične udarne skupine stranke Konrada Henleina, kasneje Sudetendeutsche Legion imenovane, ki so vodile razbijanje ČSR.*

Insbruškega slavja se je med drugim udeležil *Ernst Frank*, brat zloglasnega rajhsprotektorja Češke in Moravske Karla Hermanna Franka. Prišel je tudi *Rudolf Sandner*, bivši SA standartenfirer in gauamtsleiter nacističnega tiska v Sudetskih deželah, ter bivši kreisleiter nacionalsocialistične stranke v Ašu *dr. Benno Tins*.

OTB najtesneje sodeluje z organizacijo »*Deutsches Kulturwerk europäischen Geistes*«, ki ima sedež v Münchnu. Ta organizacija (Nemško kulturno delo evropskega duha) se je v Innsbrucku predstavila z razstavo nacističnih knjig, nadaljuje organizacijo iz časov Adolfa Hitlerja »Nemško kulturno delo SA«. Povojno nacistično kulturno organizacijo vodi isti *H. Böhme*, ki je za Hitlerja vodil »kulturno delo« SA. Böhme oz. njegova organizacija sta povezana z vrsto skrajno desničarskih organizacij v ZRN in s krožkom hitlerjanskih pesnikov (med njimi je imel Böhme za Hitlerja vidno besedo).

Omenjena Böhmejeva organizacija je priredila v ZRN in v Avstriji turnejo predavanj ameriškega zgodovinarja Hoggana, ki naj bi z njimi opral Hitlerjevo Nemčijo krivde za II. svetovno vojno. Zaradi očitne nacistične tendence so ta predavanja v več avstrijskih mestih prepovedali. Tudi na Dunaju.

V Gradcu je organizacija skušala »pritisniti« na šolske upravitelje, da dovolijo dijakom obisk nacističnih filmov. Direktor graška učiteljska prof. *Franz Göbhart* na to ni pristal, zato so ga nacisti začeli žolčno napadati. Nato je Göbhart poslal ministrstvu za šolstvo spomenico z zahtevo, naj se v Avstriji stori neposled je konec nacistični propagandi in poskusom omenjene ekstremistične organizacije. Zakaj ta organizacija je šolski primer organizacije, ki v Avstriji ne bi smela obstajati, saj je njeno delo nasprotno ustavi in državni pogodbi.

DELOVANJE ÖTB IN DRŽAVNA POGODBA

Slavje turnerjev v Innsbrucku in podobne prireditve, ki propagirajo skupno »nemško domovino« za Avstrijce, Nemce, Svicarje in Južne Tirolce, nasprotujejo duhu in črki Izjave o neodvisnosti Avstrije z dne 27. aprila 1945 in državni pogodbi iz leta 1955 (čl. IV vsebuje obvezo avstrijske države za boj proti sleherni velikonemški propagandi).

Naj navedemo dva primera, ko so se avstrijske oblasti ravnale po državni pogodbi.

Avstrijsko notranje ministrstvo je npr. upravičeno prepovedalo za 19. in 20. avg. 1961 sklicano srečanje organizacije Edelweiss (»tovarištvo planinskih lovcev«), kamor so bili s podobnimi gesli kakor letos v Innsbruck povabljeni idejno sorodni »kameradi« iz ZRN z bivšimi generali vred. Takrat je avstrijsko ustavno sodišče pod predsedstvom prof. *dr. Antoniollia* pritožbo zoper gornjo prepoved zavrnilo in s tem potrdilo ustavnost ukrepa notranjega ministrstva.

Še pomembnejša za nadaljnji demokracični razvoj Avstrije pa je ena od naj-novejših odločb istega sodišča, ki opominja avstrijsko zvezno vlado, da je na podlagi državne pogodbe dolžna vmešavanja zahodnonemških državljanov v avstrijske zadeve zavračati.

Mišljen je primer zahodnonemškega državljana gospoda K., ki se je zaničljivo izražal o avstrijski demokraciji, o umorjenem antifašistu *Ernstu Kirchwegerju* ter se udeležil demonstracij pristašev *Borodajkovicza* v zvezi z umorom omenjenega antifašista. Policijska direkcija je zato gospodu K. na podlagi prijav in zaslišanja prepovedala bivanje v Avstriji in ga izgnala, ustavno sodišče pa zavrnilo pritožbo odvetnika, ki se je zanj potegnil, med drugim zlasti z naslednjimi argumenti:

Pritožnik sam priznava, da se je aktivno udeležil zadevnih demonstracij. Po IX. členu državne pogodbe pa si je Avstrija dolžna »še nadalje prizadevati, da od strani« iz svojega »političnega, gospodarskega in kulturnega življenja vse sledove nacizma, in jamčiti, da se nacionalsocialistična stranka ter priključene in po njej kontrolirane organizacije ne pojavijo več in tako tudi ne kakršnakoli nacistična ali vojaška aktivnost in propaganda.«

Ta rabsodba avstrijskega ustavnega sodišča je jasen in pravno avtoritativen odgovor vsem tistim, ki menijo, da ni zakonite podlage za ukrepe zoper taka početja kakor je nedavno insbruško velikonemško slavje ob aktivni udeležbi zaslužnih nacistov iz ZRN in velikonemških revanšistov. Dokazov za protiavstrijsko usmerjenost »avstrijskih« turnerjev ne manjka, saj so očitno zoper neodvisnost in nevtralnost Avstrije (za nevtralno se je proglasila prostovoljno okt. 1955). Nič manj kakor njihovi nedavni insbruški gostje.

V prvem poglavju te informacije našete rezistenčne protifašistične organizacije, ki so dokumentacijo o insbruškem zletu poslale Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, se upravičeno sprašujejo, doklej bo Avstrija še trpela očitno protiavstrijsko in protidemokracično neofašistično vzgojo Dietwartov Avstrijske telovadne zveze, revanšistično marširanje rasistov in podobno.

Z antifašisti Avstrije se to sprašujemo tudi Slovenci in Jugoslovani sploh, poudarjajoč, da je prva internacionalna obveznost Avstrije izpolnjevanje določb državne pogodbe v celoti.

J. Liška

Italijanska publicistika o Slovencih

(Nekaj pripomb k obdobju I. svetovne vojne)

I VO JUVANČIČ

»Trst kar naprej sklepa, da bi študiral Slove, jih spoznal, vzljubil, živel z njimi v miru...«

(Alberto Spaini, Autoritratto Triesti s. 69, Milano 1963)

»... Glede slov.-hrvaškega elementa za široko obdobje 19. stoletja, ... ne opraviči zgodovinarja, da bi ga ne upoštevali, kakor da bi sploh ne obstajal.«

(Giulio Cervani v Gorizia nel Risorgimento — Studi Goriziani 1961)

Te vrste nimajo namena dati globljega pregleda, ki ga še ni moč dati o tem, kako je italijanski svet gledal na Slovence, na slovensko narodno vprašanje. Odnosi med narodi so izredno zapleten problem. Odnosi med velikimi narodi, med katere moramo šteti italijanskega, do malega naroda, ki se je narodno in politično komaj prebudil, še težji. Odnosi Italijani — Slovenci so povezani v ves sklop evropskih, zlasti še srednjeevropskih dogajanj. Rad bi pa v teh vrstah nekatere načel do vprašanje, dasi se dobro zavedam, da so o tem še zaprti dokumenti v varnih arhivih in da niti nad italijansko publicistiko in literaturo nimam pregleda, ker mi je nedostopna.

Omejujem svoj pogled na obdobje I. svetovne vojne, toda tudi pri tem je treba pogledati v tok zgodovine pred tem časom in za tem, da bi izluščil vsaj nekatere glavne poteze, znake italijanske publicistike in italijanske lokalne zgodovine, kako je ocenjevala slovenski svet.

Dva citata naj rabita za moto, za vodilo. Zgodovinar profesor Cervani mi olajšuje presojo, sodbo: Pri ocenjevanju italijanske lokalne zgodovine Gorice in Trsta navaja, da so pisci slovenski in hrvaški element prezrli, »kakor da bi sploh ne obstajal«. Ne vem, mogoče so ga nekateri celo prezirali... Govori pa o Slovencih in Hrvatih.

Za večino italijanske publicistike in za mnoge lokalne italijanske zgodovinarje so pa oboji samo »Slavi«. Tudi Spaini, ki ga pred Cervanijem navajam, pozna le in predvsem »Slavi«, dasi je v svoji knjigi, v kateri gre za osebne vtise, spomine, napisal marsikatero resnico, ki je za Slovence poklon.

Že za samo ime gre. »Slavi«! Da, ime je iz najstarejših dob zgodovine za Slované. Preprosti italijanski človek Istre, Trsta, Gorice ga uporablja iz roda v rod brez postranskih misli in ocen. Ali že v 17. stoletju je v daljno Sibirijo pregnani Hrvat Juraj Križanić pisal svojo Politiko (Matica Hrvatska izdaja 1947, str. 137); bilo je med leti 1660 in 1666, ko je zapisal: »Kadar hoče Grk reči kmet, hlapec, suženj, rabi... naše narodno ime Slovan-sklavos.« Od Grkov, Bizantincev je ime prišlo prek Benetk k nam tudi s tem prizvokom: Slavo-sciavo (po beneškem narečju).

Rabiti »Slavo« v publicistiki in misliti s tem Slovence...? Slovenec res ne ve, kako bi prevedel »Sloven«, »Jugoslovan« ne gre. Slovenec ima nekaj svojstvenega, svoj ljudski, narodni obraz, svojo narodnost in politično zavest, svoje ime, svoj priimek. Še najmanjši cucek ni samo kuža, temveč ima ime. — Tudi Italijan bi bil upravičeno užaljen ob imenu »Lah«, ki označuje pri Slovanih razne romanske skupine, potomce Latincev; ne bi bil zadovoljen z Roman, Latinec, ker bi s tem Italijane zmetali v isti koš s Francozi, Španci, z Romuni.

Za nekaj drugega gre pri imenu »Slavo«. Uporabljala ga je tista italijanska publicistika in lokalni italijanski zgodovinarji z vsemi novinarji, ki so bili in, žal so še, prežeti z italijanskim nacionalističnim šovinizmom do Slovencev in Hrvatov, ker so ob tem imenu laže in verjetneje slikali »slovansko«, »panslovansko nevarnost«, »pericolo slavo«. Ob »Sloveni« — »Slovenih«, teh revežih, o katerih je še med II. svetovno vojno pesnik pel: »Samo milijon nas je...«, bi tega ne mogli.

Publicist V. Gayda (za fašizma je polnil stolpce »Giornale d'Italia« proti »Slavom«, »Slavocomunistom«) je v svoji publikaciji (V. Gayda, L'Italia oltre confine

1914, str. 88—90) ob začetku I. svetovne vojne linijo te publicistike razkril, saj je trdil tole: Ko se slovenska služkinja v Trstu poroči s slovenskim hlapcem, dobi iz panslavističnega fonda kar celo balo. — Drugi so trdili, da ruski car plačuje slovenske šole v Trstu itd.

Panslavizem je bil ne samo strah Nemčije in Avstro-Ogrske, pač pa politični borbav nemških šovinistov, s katerim so hoteli prevlepti Zahod in prikriti svoje osvajalne težnje čez Balkan proti Bagdadu, čez Poljsko na Ukrajino. Na Dunaju je med časopisi prednjačila »Presse« kot neodvisen list in razkrivala panslavistično nevarnost. Nekdo iz neodvisnega tržaškega dnevnika »Piccolo« je bil dopisnik »Presse« za tržaško, istrsko in goriško področje ter je poročal o »pericolo slavo« tu. Gospodar »Piccola« Mayer pa je že bil v zvezi z iredento in z Rimom. Bilo je to v prvem desetletju našega stoletja, ko je linija italijanske publicistike, kako Avstrija podpira »Slave« v škodo Italijanov, to pa se vleče v naše dni. L. Sturzo — po I. svetovni vojni je ustanovil katoliško stranko »Partito Popolare«, v II. živel kot emigrant antifašist v Londonu — je še 1944 pisal, da »je bilo slavizirano ozemlje po jeziku in zgodovini italijansko«, in to po »zaslugi avstrijske politike« (L. Sturzo, L'Italia e l'ordine internazionale, str. 31, ital. prevod 1946). Avstrija naj bi podpirala »pericolo slavo«? — Dobro bi bilo pregledati »Piccolo« in »Presse«, marsikateri odnos Italijani — Slovenci bi se razkril. Odnosi »Piccolo« — iredenta Rim so že vsaj malo znani iz memoarske literature (Silvio Benco, Pitacco, Alessi itd.).

Kaj pa je bil panslavizem in »pericolo slavo« v resnici? Politična sila nikdar: Poljaki so bili proti caristični Rusiji in Avstriji skoraj vedno na nemški strani in zaradi zatiranja Ukrajincev sprti s Čehi. Skratka, dobro bi bilo pregledati samo knjigo T. Masaryka Rusija in Evropa. V svoji politiki in kot profesor je že od 1882 kazal na zaostalost caristične Rusije. O Rusiji sami nima niti smisla govoriti! Ta ima svojo politiko do balkanskih narodov, toda panslavizem ji je tuj. Slavjanofili, filozofsko-literarni tok, je bil nekje pravoslavna romantika: Solovjev postane ob velikem Hrvatu škofu Strossmajerju katoličan, njegov učenec Berdjajev pa veliki glasnik antikomunizma.

Kdor pa hoče vedeti za slovenske panslaviste, naj pregleda drobno, a temeljito knjižico D. Kermavnerja o slovenski publicistiki ob ruski revoluciji leta 1905. — Bila je res dobro Germanije, Galije-Francije, ali tudi Italije, slike teh najdeš na denarju in znamkah; nekje stoje tudi spomeniki, ali »Slavije« ni. Pač, v nekaterih romantičnih slovenskih pesmih (»Od Urala do Triglava...«), v katerih si je slovenski narod dajal korajžo...

Najboljši dokaz proti panslavizmu je pa, vsaj za Italijane bi moral biti (glej M. Toscano, Il patto di Londra, pisano že med vojnoma in dva članka iz zadnjih dni v Nuova Antologia avg. in sept. 1965 letnik 100, fasc. 1976—1977): Londonski pakt. Caristična Rusija je še nekje reševala, branila Srbe, Crnogorce. Reševala zanje Južno Dalmacijo, ali za Slovence in Hrvate ni mignila z mezincom, prepustila je, da Italija postavlja zahteve kot sama hoče. Nekateri pravijo, da je Rusija branila »pravoslavce«, ne pa »katoličanov«. Mogoče, verjetno.

»Pericolo slavo«! Tako daleč so šli nekateri šovinistični pisci, da so zapadli v anahronizme, ki niso več problem, da bi ga reševal zgodovinar, pač pa zdravnik-patolog. Ni moja sodba to, sklicujem se na mladega Gobettija, ki govori o »pobesnelih« tržaških iredentistih (v Rivoluzione liberale) in jih je najbrž поблиže poznal, ker je imel v Trstu tudi dobre prijatelje. Kako naj si drugače razlagamo, če npr. nekateri ultrapatrioti na italijanski strani slikajo vdore barbarov tako, da dobe obraz »pericolo slavo«, če so Postojnska vrata ali tudi Ljubljanska vrata zemljepisja »porta dei barbari«? Še slikarji so se tu izkazali: Nekje tam v Trstu, v neki dvorani, raje je ne imenujem, je prikazan sodni zbor v Rižani iz leta 1804 z vsem slovesnim zaključkom: »Eos eiciamus foras« — »Vrgli jih bomo ven« namreč »Slave«, »Eviva«, »Abasso« sta v Dizionario dell'Ormo salvatico — izdala sta ga Papini-Giulioti 1923 — označeni kot besedi, ki »sestavljata ves slovar zaslapljenega mase«.

»Pericolo slavo« izpred prve svetovne vojne je po njej kmalu dobil popolnoma nov, še strašnejši obraz in ta še danes plaši dobre, zlasti pobožne duše, da kljub svoji veri ne morejo spati: Pericolo comunista. Bolje »slavocomunista«. Caristična krona večne Moskve je padla in zamenjala sta jo srp in kladivo. Hudo je zapisati, ali zopet je tu tržaški lokalni zgodovinar Tamaro, ki sam priča, da so vsi bivši tržaški, istrski in dalmatinski liberalni voditelji in junaki že po svojem delu in duhu bili predhodniki fašizma. Res škoda, da moderni Trst ni našel modernega Ovida, da bi opeval vse te čudovite metamorfoze, kakor je rimski Ovid opeval

spreminjanja, preoblikovanja starih dni: »Pericolo barbaro«, »pericolo slavo«, »pericolo slavocomunista«, za vsem pa sam: bognasvaruj! Sicer pa pozna italijanska zgodovina zadnjih sto let termin »transformizma«. Tamaro je lokalna priča in daje dokaze za to.

II.

»Slovenci so imeli do včeraj bledico umirajočih.«

A. Vivante

Kar lahko nekje razgledan Slovenec razume pisce italijanskega risorgimenta pred letom 1848 in po njem, če so s »Slavi«, kmeti, hlapci, barbari delali, kot so. Potegovali pa so ne glede na to zanje »amorfnno maso«, »brez civilizacije in kulture« meje Italije, »naravne«, od »Boga dane« meje prek Triglava in Snežnika in zapisali ljudstvo Slavov asimilaciji. Deležno naj bo dobrot italijanskega jezika, italijanske civilizacije.

Zelo temeljito delo Carla Schiffrerja (Le origini dell'iredentismo triestino, Udine 1937) je prezrlo, da je izvor iredentizma v Istri. Pravi, res še nekoliko prikrit manifest iredente je že zbornik »Porta Orientale« 1857—1859. Fr. Combi, P. Tedeschi, A. Coiz in P. Valussi se že dotikajo vseh vprašanj, ki zadevajo Slave in jih »rešijo«, in sicer brez težav: »Latinski svet, civilizacija bo našla svoje delovno področje in zvesta svoji misli ne bo mogla drugače vplivati kot dobrodejno«. Coiz je potegnil »naravno mejo« čez Alpe, tam je neki »vallo«, »nasip«, ki loči dva svetova. Ze pred njim so jo potegnili — 1843 oficirji v sardinjskem generalnem štabu; Italije tedaj še ni bilo. Tudi ti so govorili o »naravnih« meji, če pa jo oficirji označujejo in branijo, je pač nujno tudi »strateška« meja: od Triglava čez Snežnik na Bitoraj (dolgo sem iskal ta Bitoraj; leži za Reko).

Pacifico Valussi je v Porta Orientale tudi med prvimi, če ne prvi, ki prikazuje bavnjav slovanske nevarnosti: »Tekma bi se lahko končala v prid manj civilizirane stranke«, »bolj vztrajne v svojih naporih, italjski rod mora napeti vse svoje sile«... Valussi je velik spreobrnjenec, saj je bil v krogu lista »Favilla« pred 1848. letom velik prijatelj »Slavov«, sanjal z njimi o nekakšni republiki ob Jadranu. Njegovo knjigo iz leta 1861, ko je že nastajala združena Italija (Trieste et l'Istrie, Leurs droits dans le question italienne), ki je izšla anonimno v francoščini, šele ima Schiffrer za pravi manifest iredentizma. Naj omenim še delo Prospera Antoninija (Il Friuli orientale), ki je izšla prav pred sto leti: 1865.

Vsi ti pisci in vrsta tistih, ki je prišla za njimi, so imeli Slave za barbore brez civilizacije, poleg tega pa še neko drugo opravičilo, ki se ga pa sami niso zavedali ali pa ga niso poznali. Gre namreč za načelo francoske buržoazne revolucije, ki je suverenost priznavala le francoskemu narodu, ne pa manjšim ljudstvom in manjšinam (npr. Bretoncem; Nemcem v Alzaciji). Te so revolucionarji kot »patois«, narječje izključili, niso imela pravice zase zahtevati suverenosti, ki gre le velikim. (O tem glej več: Dr. Fr. Zwitter, Slovenski politični preporod v 19. stoletju... »Sodobnost« 1964, XII. št. 11-12.)

Ne bomo se spuščali v razmišljanja, razlage pobijanja, temveč kratko poudarimo: malo slovensko ljudstvo je v protestantski dobi dobilo svoj abecednik, svojo slovensko knjigo, govorjeni jezik je dobil knjižno obliko. Dolga je pot do »Ilirije oživiljene« Valentina Vodnika, ko je Napoleon dal temu jeziku večje pravice v šoli; to je obiskoval tudi France Prešeren. Ta največji slovenski pesnik ni le oblikovalec slovenske pesniške besede, temveč tudi glasnik najbolj naprednih idej tiste dobe. Prešeren je branilec slovenske kulturne misli proti konservativnemu Kopitarju, proti ilirizmu in panslavizmu. Ali nakazal je Prešeren že tudi politično misijo svojega naroda.

V brk vsem tistim, ki so male narode podrejali velikim, je pel Prešeren in za njim je šlo slovensko ljudstvo, ki je preraščalo v narod. V brk vsem idejam ultranacionalistov, ki so govorili o »naravnih«, »strateških« mejah ter jih potegnili prek slovenskega ljudstva, govorili o »asimilaciji«, je Prešeren pel:

*»Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan,
da rojak prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!*

S tem je pokazal svojega demokratičnega duha in stal više od tujih kulturososecev. Verjel je v pravice, v sile tudi malega ljudstva na zelo ogroženem področju, kjer se je stikalo germanstvo z italijanstvom. Bilo je leta 1844, doba Metternichovega absolutizma. »V marsičem je Zdravljica kar podobna miselno in čustveno izvirnemu ter čisto umetniškemu odzivu na geslo: Vsi ljudje so bratje in na program Društva bratovskih demokratov, ki so ga prav 1844 ustanovili v Londonu revolucionarni emigranti z levim krilom chartistov« (A. Slodnjak, Prešernovo življenje, Ljubljana 1964 str. 261).

Padovanski univerzitetni profesor Arturo Cronia je izdal zelo obsežno knjigo, nekako bibliografijo, kaj vse je italijanski svet napisal o Slovanih (La conoscenza del mondo slavo in Italia, Padova 1958). Gre za pregled tisočletja, vendar je moral zapisati o slovenski literaturi, dasi jo sam kot slavist pozna in ceni, da je za Italijane nepoznana, dobesedno »eclissata« (l. c. str. 547), rekli bi pod sončnim mrkom. Tudi temu se ne bomo čudili.

Slovensko prebujenje ni bilo lahko. Leto 1848. je prineslo zahtevo po »Združeni Sloveniji«. Malo jih je bilo, ki so jo zahtevali, drugi so čakali, da pride po cesarjevi milosti. To leto in nato 1859, 1866/67 pa so le mejniki slovenskega prebujenja, kakor so prelomnice v italijanski zgodovini, in dodajmo ter priznajmo: tudi slovenski narod je šel s časom prav po zaslugi prebujajoče se Italije, dasi italijanski meščanski tok ni bil vedno progresiven niti za Italijane; o tem pišejo zadnje čase v Italiji precej, nemalo gre zasluga levomeščanskemu Gobettiju in komunistu Gramsciju, ki se je, dasi internacionalist, zavedel svojega italijanstva in pred vsemi prvi iskal tudi novo, italijansko pot v socializem.

Liberalni so bili tvorci nove Italije, demokratični ne; ne kmeta ne delavca ni znal risorgimento pritegniti. Veliki Mazzini je bil le ideolog, ne pa organizator; vojaški organizator Garibaldi se je slednjič pod silo razmer le poklonil kralju.

V tem času so vstali možje, ki so pometli tudi z »naravnimi«, »strateškimi« mejami, vsaj v Evropi. Med njimi F. Engels (Po und Rhein Bd II str. 725), ker je s svojo dialektiko in včasih celo kljub njej le čutil: življenje je močnejše od teorij, načel. Narava ni pisala meja; kamen in voda, vrh in reka ne moreta biti več kot človek, kot ljudstvo. Tako meni še živi švicarski zgodovinar (J. R. von Salis, Im Lauf, der Jahre str. 129). Švicar, državljan tiste države, kjer že stoletja žive složno trije kulturni narodi kot en državni narod.

(Nadaljevanje in konec v prihodnji številki)

ZDA in Latinska Amerika

Zadnje mesece čedalje bolj čutimo naraščanje napetosti v odnosih med Združenimi državami Amerike in deželami Latinske Amerike, skozi katere se vleče kot rdeča nit eno: dežele Latinske Amerike se hočejo otresti 70-letnega pokroviteljstva, to je gospodarskega izkoriščanja in političnega pritiska svojega velikega sosedu s severa. ZDA oziroma njihov finančni kapital ne izbirata sredstev v obrambi, saj prinašajo investicije v Latinski Ameriki milijardne dobičke. Poleg tega pa je tudi visok življenjski standard v ZDA v precejšnji meri odvisen od cenenih surovin in kmetijskih proizvodov iz Latinske Amerike.

Ameriško prodiranje na območje Latinske Amerike se je začelo takrat, ko je v svetu kapitalistična ureditev ob koncu 19. stoletja dosegla tisto stopnjo razvoja, ko so se monopoli in finančni kapital spremenili v silo, ki je posredno prevzela oblast in ko je izvoz kapitala postal nujnost na tej stopnji razvoja. Takrat so si mednarodni monopoli začeli deliti interesna področja v svetu, vlade velesil pa so postale orodje v njihovih rokah. Nista jim zadoščali zgolj posest proizvodnih sredstev in domača delovna sila, ki so jo izkoriščali, vendar zaradi ustanavljanja delavskih organizacij ne več v tolikšni meri, hoteli so si zagotoviti tudi vire industrijskih surovin v svetu, da bi postala njihova moč tako rekoč neomejena.

Monopolistična posest najvažnejših nahajališč surovin je silno povečala moč velikega kapitala, hkrati pa je zaostriła nasprotja med posameznimi velikimi silami, v katerih je imel finančni kapital prvo vlogo.

Seveda ne gre samo za izvoz kapitala, marveč tudi za tržišča, ki jih je treba zagotoviti ameriškim industrijskim izdelkom. Danes je Latinska Amerika najbolj vaje kupec ameriškega industrijskega blaga in da bi se to stanje nadaljevalo, so ZDA doslej s precejšnjim uspehom preprečevale preveliko industrializacijo Latinske Amerike. Ta naj bi vnaprej ostala nekakšen agrarni privesek ZDA. Takšen razvoj kapitalizma je dosegel svojo najvišjo stopnjo, ki jo imenujemo imperializem.

Kapitalistični monopoli pri delitvi sveta niso izbirali sredstev. Evropske kolonialne sile so si razdelile Afriko, znaten del Azije in pretežno tudi Latinsko Ameriko. Za mlado, v Novem svetu naglo porajajočo se kapitalistično silo ZDA pa v svetu ob koncu 19. stoletja ni bilo več dosti prostora. V ZDA je ubral kapitalistični razvoj pospešeno pot in velike družbe kot U. S. Steel Corporation in druge niso bile samo lastnice železarn, temveč so imele v svojih rokah tudi rudnike, premo-govnike in železnice.

Ker si ta kapital ni mogel zagotoviti dovolj velikih dobičkov v ZDA, so ga tako kot v Evropi nujno začeli izvažati; ta izvoz pa je bil v prvi stopnji zezan s pridobivanjem novih virov surovin. Seveda pa so kapitalisti hoteli utrditi svoj položaj tudi v deželah, kjer so nalagali denar. Le tako so si lahko zagotovili največje dobičke in varne naložbe. Hkrati z izvozom kapitala se je začela uveljavljati tudi imperialistična politika ZDA. Prvi tak primer, ko je ameriški imperializem za

pridobitev interesnih območij uporabil oboroženo silo, je bila Kuba v letu 1898. V velike plantaže sladkorja na tem otoku, ki je bil španska kolonija, so ameriški kapitalisti naložili nad 50 milijonov dolarjev, kar je bilo za tiste čase precej denarja. Trgovinska menjava s tem otokom pa je dosegla na leto tudi do 100 milijonov dolarjev. Kljub vztrajnemu prizadevanju Španija svoje posesti ni hotela prodati Američanom, ki pa so naposled uporabili druga sredstva, orožje.

Na Kubi so se domačini že nekaj let bojevali proti španskemu kolonialnemu gospostvu. Američani so izkoristili trenutek, ko je v havanskem pristanišču eksplodirala križarka Maine, ki so jo poslali tjakaj zaradi tako imenovane »zaščite ameriških državljanov« — ta motiv so pozneje še večkrat uporabili — in so zaradi napada na križarko napovedali Špancem vojno. V treh mesecih so zasedli Kubo, leto dni pozneje pa še Filipine in spremenili obe, zdaj na zunaj sicer neodvisni državi, v svoj protektorat.

Ko je prva svetovna vojna tako rekoč odrezala Latinsko Ameriko od Evrope, se je prodiranje ameriškega kapitala čedalje bolj stopnjevalo. Le-ta je izpodrinil nemški, angleški in španski kapital ter prodrl globoko v gospodarstvo skoraj vseh južnoameriških dežel in si jih tudi politično v precejšnji meri podredil. Na oblast so prišle le tiste osebnosti, ki so podpirale ameriške interese.

Delovna sila je bila in je še danes v Latinski Ameriki skoraj zastoj in tako je ta celina postala ceneno dopolnilo za surovine in kmetijske pridelke hitrega severnoameriškega industrijskega razvoja na račun očitnega izkoriščanja Latinske Amerike. Hkrati pa so Američani spremenili zeleni kontinent v eno bolj ali manj popolnoma svojih tržišč, kamor so svoje izdelke precej drago prodajali, za surovine pa so plačevali najnižje možne cene. Severnoameriške naložbe kapitala so naraščale: od dveh in pol milijard dolarjev ob koncu I. svetovne vojne na še več kot 5 milijard dolarjev v prihodnjih desetih letih. V letu 1964 pa je znašala vrednost zasebnega ameriškega kapitala v Latinski Ameriki okrog 13 milijard dolarjev. Američani vlagajo kapital predvsem v rudnike, v pridobivanje nafte, v elektrarne in promet, v banke, ter v posamezne panoge kmetijstva (banane, kava).

Profitna stopnja ameriškega kapitala v Latinski Ameriki doseže tudi dve tretjini naložene vrednosti na leto, navadno pa računajo 25 centov dohodka na vsak vložen dolar. Tako je vsaka naložba najpozneje v 4 letih izplačana, drugo pa je čisti dobiček, ki doteka še nekaj let potem. V primerjavi s povprečno profitno stopnjo, ki je v svetu in tudi v ZDA približno 10 % na leto, je vsekakor dobiček v Latinski Ameriki močna spodbuda za ameriške kapitaliste. Zaradi primerjave med posameznimi deželami bi navedli nekatere, kjer so za leto 1963 ocenili višino ameriških naložb takole:

Severnoameriške zasebne investicije v milijonih dolarjev:

	1962	1963
Venezuela	2.816	2.807
Brazilija	1.084	1.128
Mehika	867	907
Argentina	799	828
Čile	755	768
Panama	537	620
Kolumbija	455	465
Gvatemala	126	122
Honduras	99	105
Urugvaj	52	51

Po industrijskih vejah pa so investicije razdeljene takole:

Nafta	3.093 milj. dolarjev ali 35,7 %
Predelovalna industrija	2.103 milj. dolarjev ali 24,3 %
Rudarstvo in topilnice	1.093 milj. dolarjev ali 12,6 %
Trgovina	881 milj. dolarjev ali 10,2 %
Javne službe	710 milj. dolarjev ali 8,2 %
Ostale dejavnosti	776 milj. dolarjev ali 9,0 %

Tako ni nobene latinskoameriške države, od Mehike in tako imenovanih banan-
skih držav Srednje Amerike pa do Ognjene zemlje na jugu, kjer ne bi bil v večjem
ali manjšem obsegu vložen kapital s severa v najbolj dobičkanosne veje gospodar-
darstva. Tako so odpirali rudnike, vendar največkrat brez železarn. Odpirali so
vrelce nafte in zgradili le malo ustreznih rafinerij. V kmetijstvu so vlagali v vsaki
državi največ kapitala v eno ali dve zvrsti pridelka, tako da so države prišle zaradi
monokultur v popolno odvisnost od severnoameriškega kapitala.

Približen odstotek tako imenovanih strateških surovin, ki jih Združene države
Amerike uvažajo iz Latinske Amerike:

Antimon	64 %	Mangan	13 %
Boksit	53 %	Nafta	10 % (Leta 1975 18 %)
Berilij	49 %	Kvarc kristali	92 %
Železna ruda	7—10 %	Kositer	17 %
Baker	27 %	Tungsten	15 %
Svinec	31 %	Cink	18 %

Države Latinske Amerike so se večkrat skušale tega gospodarskega izkoriščanja
in političnega pritiska otresti in prva je bila Mehika, ki je že leta 1938 podržavila
elektrarne, ki so bile v rokah tujega kapitala. Temu ukrepu je sledila še nadaljnja
mehikanizacija ameriškega kapitala, tako da je danes velik del mehiške industrije
v nacionalnih rokah. Druga država, ki je nacionalizirala rudnike, je bila Bolivija. V
teh rudnikih, kjer kopljejo kositer, sicer ameriški kapital ni bil neposredno, temveč
le posredno udeležen, udarec pa je bil kljub temu boleč — in nevaren, kot zgled
za druge. V Čilu je vlada demokristjanskega predsednika Freia izvedla delno po-
državljenje rudnikov bakra, ki so bili v rokah ameriških družb. Goulartova vlada
v Braziliji je leta 1963 začela nacionalizirati premoženja tujih družb za pridobivanje
nafte in imela v načrtu širše podržavljenje podjetij, kjer je bila večina tujega kapi-
tala. To je imelo za posledico vojaški državni udar, pri katerem ameriška centralna
obveščevalna agencija ni imela povsem čistih rok. S tem v zvezi bi veljalo poudariti,
da je okrog 32.000 latinskoameriških oficirjev, ali več kot 60 % poveljujočega kadra
obiskovalo vojaške šole v ZDA, in so danes močna zasloba ameriškega kapitala v
Latinski Ameriki. Tako se je okrepila vojaška oligarhija v življenju latinskoame-
riških dežel. ZDA so nedavno sklenile, da bodo podvojile svojo vojaško pomoč La-
tinski Ameriki, ki bo letos znašala 468 milijonov dolarjev. Očitno je, da hočejo ZDA
pozicije svojega kapitala v Latinski Ameriki okrepiti še z vojaškimi zvezami in to
bi bil nov udarec proti težnjam južnoameriških držav k politični in gospodarski
enakopravnosti.

Leta 1890 so na pobudo ZDA v Panami ustanovili vseameriško zvezo — pan-
ameriško unijo. Ta organizacija je bila v začetku poslušno orodje za izvajanje po-
litike ZDA v Latinski Ameriki.

Potem ko se je reorganizirala na deveti medameriški konferenci v Bogoti leta 1948, je OAD sprejela novo ustanovno listino, ki je vsebovala načela miroljubnega sodelovanja in nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav. S tem so hotele latinskoameriške države prekiniti s staro prakso, ki so jo Severnoameričani uporabljali že od ustanovitve te organizacije, potem ko so leta 1938 na konferenci v Limi pod krinko kolektivnih pobud hoteli dati svojemu enostranskemu vmešavanju v notranje zadeve drugih latinskoameriških dežel pečat zakonitosti. Globoka kriza, v kateri se je znašla ta organizacija, je posledica kričečih naspotij med sprejetimi sklepi v spremenjeni listini iz leta 1948 in enostranskim nadaljevanjem stare prakse ameriškega pokroviteljstva v politiki do tega kontinenta. Samo od konference v Bogoti leta 1948 pa do danes je bilo v Latinski Ameriki odstranjenih 34 zakonitih vlad, izvedenih je bilo 26 vojaških udarov in 78-krat so v posameznih deželah odpravili ustavne garancije. Vse to se je zgodilo z blagohotno naklonjenostjo ali pa z odkrito podporo ZDA. Politiko dolge palice, palice predsednika Theodora Roosevelta, ki je odredil izkrcanje ameriške mornariške pehote leta 1916 v Dominikanski republiki, so obnovili s kolektivnimi sankcijami OAD proti Kubi. Od treh držav, Mehike, Bolivije in Urugvaja, ki so kljub temu še vzdrževale diplomatske zveze s Kubo, je po pritisku ZDA ostala samo še ena, Mehika.

Izkrcanje ameriške mornariške pehote v Dominikanski republiki je bil nov, očitni dokaz vmešavanja ZDA v notranje zadeve teh držav. Ameriški kongres je leta 1964 ponovno sprejel predlog, da se javno razglasi pravica ZDA, da intervenirajo v katerikoli deželi ameriške poloble, če bodo ZDA sodile, da je takšna intervencija potrebna in koristna. Ko so hoteli letos februarja na konferenci organizacije ameriških držav v Panami Severnoameričani dobiti še pristanek latinskoameriških držav, so naleteli na skupen odpor in tudi njihov predlog o ustanovitvi medameriških intervencijskih oboroženih sil je za sedaj propadel.

Reakcija ZDA je sledila kmalu zatem na gospodarski konferenci OAD aprila meseca v Buenos Airesu, ko je ameriški predstavnik odločno zavrnil južnoameriške zahteve: manj pomoči — več enakopravne trgovine. S tem so si ZDA hotele ohraniti še naprej monopolistični položaj na tem kontinentu. Neuspehi dveh konferenc v Panami in v Buenos Airesu so odsev krize v medameriških odnosih. Potem ko dva posebna odposlanca predsednika Johnsona nista mogla vplivati na čedalje večji odpor držav Latinske Amerike proti severnoameriški politiki, je celo sam predsednik Johnson poletel v bližnjo Mehiko, kjer je v svojem govoru ob odkritju spomenika Abrahamu Lincolnu, ki je odpravil v ZDA suženjstvo, z visoko zvonečimi besedami obljubil, da bodo ZDA storile vse, da bi upoštevale suverenost vlad Latinske Amerike, uvedle enakopravnost v medsebojnih trgovinskih odnosih, predvsem pravične cene za južnoameriške surovine itd. Ni dvoma, da bo vse spet ostalo pri znanem pregovoru: »Ne glejte nas, kaj delamo, poslušajte nas, kaj govorimo!« kajti sprememb po tem govoru v medameriških odnosih ni opaziti. Vsekakor pa so dovolj zgovorne tudi besede senatorja Roberta Kennedyja, ki je po vrnitvi iz Latinske Amerike v ameriškem kongresu opozoril, da je revolucija v Latinski Ameriki neizbežna in je ZDA ne bodo mogle preprečiti.

Eno pa je jasno! Narodi Latinske Amerike se ne bodo mogli še naprej podrejati gospodarskemu in političnemu pritisku ZDA in se sprijazniti z dejstvom, da imajo njihovi sosedi na severu na prebivalca skoraj 3000 dolarjev narodnega dohodka na leto, ali šestkrat več od latinskoameriškega povprečja, ali pa 30-krat več kot polovica revnega prebivalstva Latinske Amerike; in predvsem, da je ta visoki nacionalni dohodek v ZDA v precejšnji meri sad neusmiljenega izkoriščanja Latinske Amerike, se pravi, da sta pogoj za blaginjo prvih revščina in zaostalost drugih

E. R.

Lakota — problem celine

Letos se končuje prva etapa svetovne kampanje proti lakoti, ki jo je napovedala in začela organizacija FAO 1. julija 1960. Decembra lani je bilo jubilejno zasedanje FAO v Rimu, posvečeno položaju v svetovni prehrani in problemu lakote na svetu, konec marca pa je bil svetovni kongres za boj proti lakoti. V čem je pomen te mednarodne akcije?

Cilj in pomen kampanje je v prizadevanju vsega človeštva, da se ohrani njegov najdragocenejši kapital, to pa je človek, ki trpi ali pa mu grozi lakota.

Ni dvoma, da je pojem lakote fenomen, ki ne tare narodov, katerih gospodarstvo je relativno razvito. Ta del sveta se je vsaj na videz oddaljil od tega problema in usmerja svoja velika sredstva v razvoj močne industrije in znanosti, v krepitev vojaškega potenciala, v najnovejšem času pa tudi v iskanje in odkrivanje neznanih vesoljskih civilizacij. Po drugi strani pa večji del človeštva živi v pogojih permanentne lakote ali podhranjenosti, kar je za ta del sveta najvažnejši problem.

Za današnji položaj svetovne prehrane je značilen poziv Organizacije za prehrano in kmetijstvo (FAO), ki pravi: »Na svetu je zdaj več lačnih kakor v katerem koli dosedanjem obdobju svetovne zgodovine, pri tem pa njihovo število nenehno narašča.« Od treh ljudi sta dva lačna. Trenutno je v Indiji 150 milijonov oseb ogroženih zaradi akutne lakote, v Latinski Ameriki 110 milijonov, v Afriki pa 60 milijonov itd.

Dolgo časa je bilo treba, preden je končno prodrlo spoznanje, da je lakota predvsem gospodarski problem in da ležijo njeni vzroki v položaju in organizaciji neke ekonomike. Geografska razširjenost lakote se precej ujema z geografijo ekonomske nerazvitosti. Največ držav, katerih prebivalstvo trpi lakoto, je v tropski in subtropski coni. Gre za države Latinske Amerike, Afrike, Bližnjega vzhoda, Azije razen Japonske, Oceanije razen Avstralije, in Novo Zelandijo, kjer živita dve tretjini svetovnega prebivalstva. Te države so bile do nedavnega v različnih stopnjah odvisnosti do posameznih velikih kolonialnih sil.

Za povprečno, normalno delovanje »človeškega stroja« zahtevata sodobna medicinska in biološka znanost kot nujno konzumiranje življenjskih potrebščin, ki zagotavljajo približno 2500 kalorij na dan. Sedanje stanje prehrane v svetu pa po anketi FAO kaže, da samo 28 % svetovnega prebivalstva konzumira zadostno količino življenjskih potrebščin, in sicer več kot 2700 kalorij na dan, 12 % jih konzumira od 2700 do 2200, 60 % pa pod 2200 kalorij na dan. Torej, ta del prebivalstva je v stanju kronične lakote. V absolutnih številkah povedano kaže sedanje stanje prehrane na svetu: 900 milijonov ljudi zaužije več kot 2700 kalorij na dan, 400 milijonov od 2200 do 2700, milijarda 700 milijonov pa manj kakor 2200 kalorij na dan.

Poleg lakote v pravem pomenu besede, ki se izraža v premajhnem uživanju potrebnih živil, imamo tudi specifično ali tako imenovano kvalitativno lakoto, katere bistvo je v pomanjkanju nekaterih elementov prehrane. Gre za tako imenovane »varuhe zdravja« (proteini, vitamini, mineralne soli itd.), katerih pomanjkanje odpira pot raznim boleznim. Posebno izrazito je pomanjkanje proteinov (beljakovin), ki so v bistvu nosilci življenja, saj rabijo za gradnjo tkiva. Odrasel človek mora zaužiti en gram proteina na 1 kg teže. Uradni podatki FAO kažejo, da ima samo 17 % svetovnega prebivalstva več proteinov, kot je nujno povprečje, 25 % dosega povprečje, 58 % pa je pod povprečjem, kar praktično pomeni, da trpijo določene posledice: premalo beljakovin zavira obnavljanje tkiva odraslih, oziroma rast otrok.

Veliko umrljivost otrok neposredno povezujejo z lakoto. Tako na 1000 novorojenčkov do petega leta starosti umre: v Evropi 50, v Boliviji in Braziliji 150, v Indiji 200, v Burmi 225 dojenčkov itd.

Lakota zelo vpliva tudi na možnost za dosego določene starostne dobe. Tako je verjetnost, da bo človek dosegel povprečno starost v:

	Moški	Ženske
Skandinavskih državah	71	73,9
Severni Ameriki	67,1	73,5
Braziliji	49,8	56
Kongu — Kinsaša	37,6	40
Indiji	32,5	31,7

Vzroki sodobne lakote so različni in številni. Za velik del politikov in znanstvenikov na Zahodu je pravi vzrok tako imenovana demografska eksplozija prebivalstva, to je neenako naraščanje prebivalstva in materialnih fondov proizvodnje, predvsem pa življenjskih potrebščin. Medtem ko se svetovno prebivalstvo povečuje letno povprečno za 2 do 3,5 %, pa skupni obseg kmetijske proizvodnje ne narašča bolj kot za 3 % na leto. Izračunali so, da se na svetu vsako leto kmetijska proizvodnja poveča za 30 do 35 milijonov obrokov, svetovno prebivalstvo pa naraste za 50 milijonov. Toda v državah Azije in Afrike, kjer je prirastek prebivalstva največji, je kmetijstvo padlo za 5 %. Nobenega dvoma ni, da visoka stopnja prirastka anulira naraščanje kmetijske proizvodnje, posebno če je prirastek prebivalstva višji kot naraščanje kmetijske proizvodnje. Po drugi plati pa premalo poudarjajo, da glavni vzrok ni v povečanju prebivalstva, temveč bolj v neenaki razdelitvi svetovnega bogastva. V sedanjem položaju ima 15 % svetovnega prebivalstva v svojih rokah 85 % svetovnega bogastva. Če se ne bi nič spremenilo, bi teh istih 15 % imelo leta 2000 v rokah vseh 95 % svetovnega bogastva. Nimamo samo neenakosti pri posesti svetovnega bogastva med posameznimi državami ali področji. Tudi znotraj držav, kjer prebivalstvo trpi lakoto, kažeta posest in delitev družbenega bogastva veliko neenakost.

Po drugi plati, medtem ko velik del človeštva trpi lakoto, pa posamezne države porabijo ogromna sredstva za ohranitev in uskladiščenje velikih viškov kmetijskih pridelkov. Takšna uskladiščenja znašajo samo v ZDA približno pol milijarde dolarjev na leto.

Da bi človeštvu zagotovili boljšo prehrano, je treba iskati rešitev v povečani proizvodnji življenjskih potrebščin. Koliko bi se morala ta proizvodnja povečati? Po nekaterih cenitvah in proračunih bi bilo treba od zdaj do leta 1980 podvojiti proizvodnjo žit, ki so osnova sedanje strukture prehrane. To bi ustrezalo sedanjemu nivoju potrošnje. Ker pa je ta raven premajhna — bi moralo biti povečanje še večje. Nadalje bi bilo treba povečati predelavo rib za približno 88 %, kar je povsem izvedljivo, če vemo, da je morje zelo velik rezervoar užitnih življenjskih potrebščin.

Problem pa ni samo v splošnem povečanju obsega kmetijske proizvodnje, temveč tudi v teritorialnih in strukturnih spremembah. Dosedanja razdelitev proizvodnje in prebivalstva pojasnjuje izvor lakote. Skoro tri četrtine življenjskih potrebščin proizvajajo Zahodna Evropa, SZ in Severna Amerika, kjer živi samo ena tretjina svetovnega prebivalstva. Po drugi plati pa vsa Azija in Latinska Amerika proizvajata samo 17 % življenjskih potrebščin, na njihovem področju pa živi polovica vsega svetovnega prebivalstva.

Zaradi tega se morata ritem in skupni obseg kmetijske proizvodnje povečati v krajih, ki so gosteje naseljeni in kjer je potrošnja na prebivalca nižja od pov-

prečne. Tako so izračunali, da bi morale države Bližnjega vzhoda do leta 1980 povečati proizvodnjo žit za 78 %, mleka za 81 %, mesa za 400 % (povprečna potrošnja na prebivalca je zdaj 4 kg v primerjavi s povprečno svetovno potrošnjo 100 kg). Tedaj v Evropi ni predvideno večje povečanje kot 22 % za žita, 45 % za mleko.

Ali bi v okviru sedanjih možnosti in tistih, ki se bodo morda pokazale, lahko proizvedli dovolj življenjskih potrebščin za kritje potreb prebivalstva, ki nenehno narašča, je še vprašanje. Teoretično so kmetijski proizvajalci sposobni proizvesti dovolj, lakota bi praktično izginila, če bi bila sodobna tehnika proizvodnje dostopna vsem in če bi bila sodobna znanost na voljo vsem narodom enako. Po nekaterih cenitvah, izvedenih v okviru programa ZN imenovanem »dekada razvoja«, bi stopnja narodnega dohodka naraščala za 2 % na prebivalca na leto, za kar bi bilo treba vložiti približno 19 milijard dolarjev. Same nerazvite države pa lahko investirajo približno 5 milijard. Več kakor 14 milijard pričakujejo z druge strani.

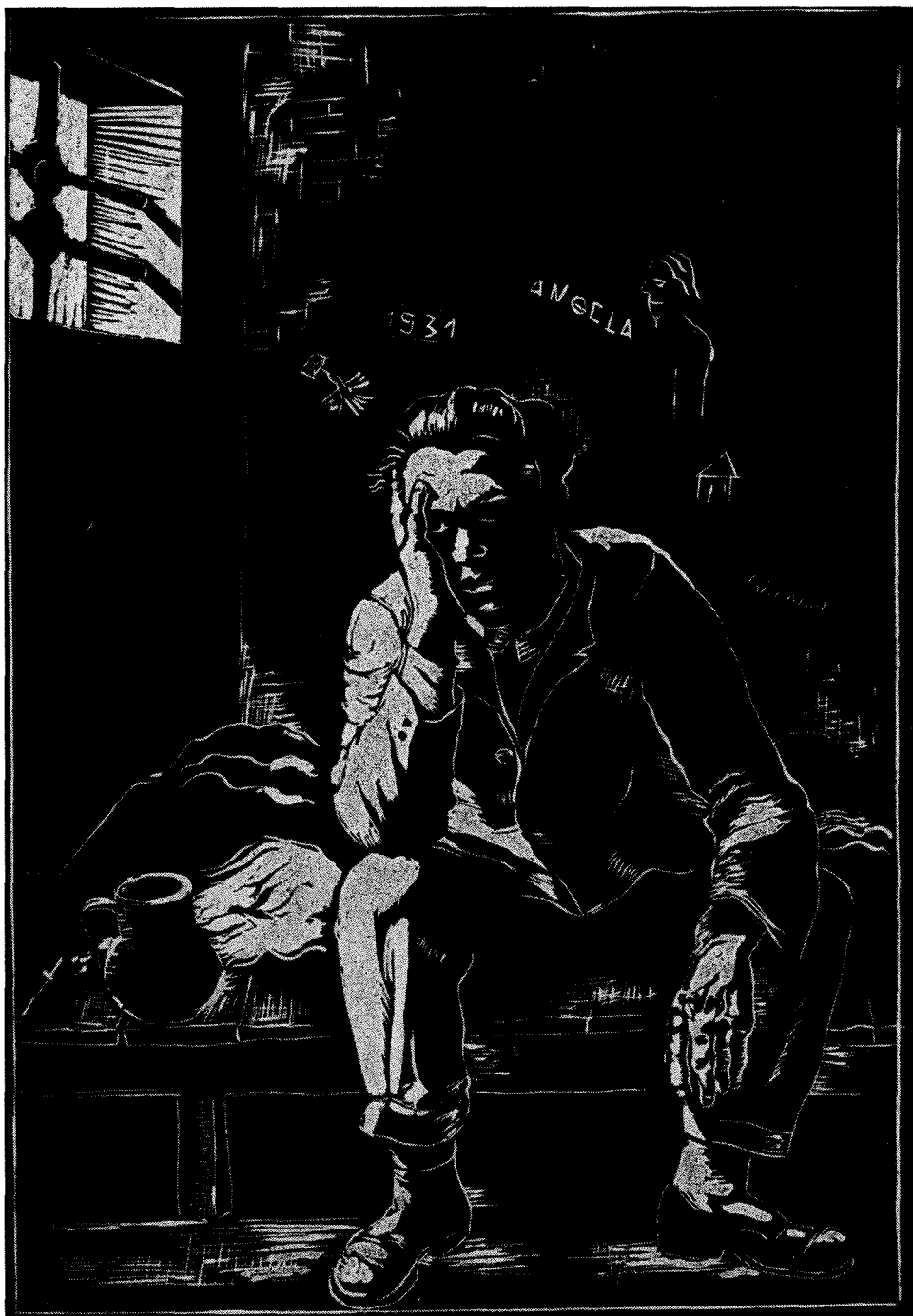
Po teh investicijah, ki bi zboljšale setveno strukturo in omogočile večjo uporabo sodobnih agrotehničnih ukrepov, bi že kazalo pričakovati povečanje pridelka za 50 %.

Zemljiško-posesniška struktura večine relativno nerazvitih držav skriva velike možnosti za povečanje kmetijske proizvodnje. Zamrznjeni agrarni odnosi so bili vedno velika ovira za razvoj kmetijske proizvodnje. Mirno lahko trdimo, da ni in ne bo resnejšega napredka v tej panogi proizvodnje, dokler se sedanji odnosi v zemljiški lastnini ne bodo spremenili. V Latinski Ameriki na primer imajo veleposesniki, ki tvorijo samo 1,5 % skupnega prebivalstva, 50 % zemlje. V Kolumbiji ima 0,9 % posestnikov 40 % zemlje, medtem ko po drugi plati 51 % kmetijskih proizvajalcev nima več kot 3,4 % obdelovalne in neobdelovalne zemljiške površine. V Afriki 70 % prebivalcev nima več kot 3,7 % obdelovalnih površin. V Perziji si 90 % kmetov vzame zemljo v zakup.

Prizadevanja, da bi izvedli sklepe kairske konference držav v razvoju in priporočila svetovne ekonomske konference, so najboljša pot za odpravo lakote in nerazvitosti. Sklenitev sporazuma o razorožitvi, s katerim bi sprostili velika sredstva, ki gredo zdaj za oborožitev, bi bila velikega pomena za rešitev problema prehrane in razvoja. Kajti sodobni bombnik velja prav toliko kot 50.000 traktorjev ali 15.000 žetvenih strojev. Sedanji vojaški izdatki na svetu dosegajo 120 milijard dolarjev na leto. Izračunali so, da vsako uro porabijo 14 milijonov dolarjev za vojne izdatke. Ali, računano na prebivalca, vsak ameriški državljani prispeva nekako 300 dolarjev za vojaške izdatke, kot pomoč prebivalstvu nerazvitih držav pa samo 12 dolarjev. Sovjetski državljani porabi za vojaške izdatke približno 120 dolarjev, za pomoč nerazvitim državam pa nekako 9 dolarjev. Nadalje, približno 6,5 milijard dolarjev so porabili za načrte, gradnjo in preizkušanje nadzvočnega lovca, medtem ko bi isti znesek omogočil gradnjo približno 600.000 hiš, v katerih bi lahko stanovalo skoro tri milijone ljudi. Poudariti je treba, da živi v Afriki več kot 50 % mestnega prebivalstva v najslabših stanovanjskih pogojih. Podobno je tudi v Aziji in na Daljnem vzhodu. Ena letalonosilka na jedrski pogon velja toliko kot 3 milijone ton žita, ena raketa toliko kot 100.000 ton sladkorja, za eno podmornico bi dobili 50.000 ton mesa itd. Toda nesreča je tudi v tem, ker velikih sredstev za vojaške proračune ne porabijo samo v najbolj razvitih državah. Relativno revne države, kjer živi tudi največ lačnih prebivalcev, nakazuje prav tako velika sredstva za vojaške izdatke. Pakistan, Indija in Perzija na primer porabijo skoro štirikrat več v vojaške namene kakor pa za modernizacijo gospodarstva.

Lakota, kot problem kontinentov, zahteva torej naglo in koordinirano mednarodno akcijo.

T. Dj.

Nande Vidmar: V ječi, 1935, linorez

Dr. Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941

*Cankarjeva založba v Ljubljani 1966.
Oprema: Zdravko Vatovec. 500 strani.*

Knjiga »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941« ni izšla nepričakovano. Bliže bomo resnici, če zapišemo, da smo zanjo mnogi nestrpno povpraševali že dobri dve leti. Nanjo sta nas namreč opozorili najprej časnikarska vest spomladi 1964, da je Dušan Biber to razpravo na filozofski fakulteti v Ljubljani uspešno branil kot svojo doktorsko disertacijo v njeni prvotni obliki z naslovom »Nemška narodnostna manjšina v stari Jugoslaviji s posebnim ozrom na nacistično gibanje«, takoj zatem (9. junija 1964) pa druga dnevna vest, da je promoviral za doktorja zgodovinskih znanosti. Od teh formalnosti je moralo do novosti na našem knjižnem trgu preteči nič manj kot dve leti. Z njo si zdaj lahko izpopolnimo splošno občuteno praznino v znanstveni zgodovini o nacističnem gibanju nemške narodnostne manjšine v (stari) Jugoslaviji med svetovnjima vojnama.

Morda ne bo napak, če uvodoma poudarimo, da je »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941« plod več kot štiritletnega temeljitega raziskovalnega dela. Dušan Biber je raziskoval predvsem v Inštitutu za družbene vede v Beogradu (1959—1963), moral pa je opraviti nelahko delo še izven naše države, v Zahodni Nemčiji, Veliki Britaniji in Švici. Materialno ga je pri tem podprl tudi UNESCO.

Pisec si je namreč zastavil nalogo, da bo prispeval k znanstveni poglobitvi zgodovine nacističnega gibanja nemških narodnostnih manjšin ne le v (stari) Jugoslaviji, marveč v vseh državah srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope. Zgodovinarji, politiki in tudi širša javnost malodane po vsem svetu živo poskušajo raziskati povezanost nemških narodnostnih manjšin med svetovnjima vojnama in med drugo svetovno vojno, od Sudetov do Poljske. — Zdaj, po izidu

knjige, že moramo ugotoviti, da je Dušan Biber v tej smeri zelo uspel.

Najpomembnejša pa mora razprava »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 do 1941« postati kajpak za nas, kajti obdobje 1933—1941 s takšnega aspekta doslej še ni nihče pri nas znanstveno in sistematično raziskoval. Kolikor pa bi morda lahko govorili o jugoslovanskih delih o tej problematiki, bi morali žal priznati, da gre doslej le za nekritično posplošena dela, utemeljevana zgolj s splošno znanimi tezami, oziroma podprta z drobcami iz redkih arhivov doma in po svetu.

Avtor sam v predgovoru skromno priznava, da njegovo delo še ni morda zapikano na tem področju, narobe, da še dandanes niso niti ustvarjeni vsi pogoji za pisanje sintetične zgodovine nemške narodnostne manjšine v (stari) Jugoslaviji. Takšna kompleksna zgodovina bi namreč morala zajeti in vsestransko raziskati to področje, to je, od naselitve pa do izselitve in pregona Nemcev, ter upoštevati tako demografske, etnografske, pravne, kulturne in gospodarske kot tudi notranje- in zunanjepolitične vidike. Brez ustreznih monografij in zgodovinskih razprav o notranji in zunanji politiki (stare) Jugoslavije, o njeni manjšinski politiki in zakonodaji, prosvetni politiki in gospodarstvu, brez temeljitih razprav o delovanju raznih ustanov v (bivši) Avstriji, weimarski republiki in tretjem rajhu, ki so (kakor koli že) usmerjale in vplivale na politično dejavnost nemške manjšine, si ni mogoče zamisliti niti poskusa take sinteze.

Zavoljo tega bi — po mnenju Dušana Biberja — bilo še treba temeljito in sistematično znanstveno raziskati okupacijski sistem na raznih področjih okupirane Jugoslavije med drugo svetovno vojno, pri tem proučiti vlogo, ki so jo pripadniki nemške manjšine imeli v okupatorjevih vojaških in policijskih

enotah, v organih oblasti, v gospodarstvu ipd. Kaj takega bi — tako meni avtor — zmogla le skupina znanstvenikov, ker temeljita izvedba zamisli presega moči posameznika.

To so tudi glavni vzroki, da se je Dušan Biber odločil za težišče razprave »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji« v obdobju 1933—1941, to so tista (za ves svet usodna) leta, ko se je nacizem na veliko razmahnil oziroma začel sistematično prodirati in zmagovati tudi med nemško manjšino v (stari) Jugoslaviji, dokler je slednjič ni spremenil v bolj ali manj slep instrument svoje ekspanzionistične politike.

Dušan Biber je svojo študijo razdelil na uvodni pregled zgodovine jugoslovanskih Nemcev do Hitlerjevega prihoda na oblast — razvpitega leta 1933 — ter na pet poglavij: od Nastanka in razvoja nacističnega gibanja med Nemci v Jugoslaviji od leta 1933 do »anšlusa« (1. poglavje), prek Nemškega mostu na Jadran in nacifikacije Nemcev v Sloveniji (2. poglavje), Nemcev v Sloveniji od »anšlusa« do začetka druge svetovne vojne (3. poglavje), Združitve Nemcev in novega vodstva kulturbunda (4. poglavje) do Nemške pete kolone v Jugoslaviji (5. poglavje).

Kaj je hotel avtor doseči s to razpravo? Kakor sam pravi, je poskusil na temelju doslej doma in v tujini dosegljivih virov in literature čim boljše raziskati in osvetliti predvsem tale vprašanja:

— Pogoji, metode in rezultati nacifikacije nemške narodnostne manjšine v predvojni Jugoslaviji; odpor proti nacizmu v organizacijah te manjšine, raznih političnih strankah in med narodi Jugoslavije; nastanek, razvoj, metode in rezultate delovanja nemške pete kolone oziroma pripadnikov nemške manjšine.

— Manjšinska politika, stališča, motivi in ukrepi vlade ter področnih in drugih organov oblasti; stališča političnih strank do manjšinske problematike; vpliv notranje- in zunanjepolitičnih dejavnikov na vladno politiko do nemške manjšine ter njen kulturni in gospodarski položaj.

— Ukrepi, stališča in motivi politične dejavnosti raznih organov in ustanov nemške države in nacistične stranke med nemško manjšino v Jugoslaviji, ob upoštevanju zunanjepolitičnih interesov in notranjih trenj v tretjem rajhu.

— Problematika nemštva in nacističnega gibanja med jugoslovanskimi Nemci v luči meddržavnih in diplomatskih

odnosov med kraljevino Jugoslavijo in tretjim rajhom.

— Pomen, vloga in dejavnost Nemcev v Sloveniji s posebnim ozirom na severno mejo in nemški most do Jadranskega morja.

Glede na časovno, kronološko razdelitev zgodovine (stare) Jugoslavije je zajetno gradivo razvrstil na tale obdobja: Proglasitev kraljevine SHS 1. decembra 1918. Nacistični prevzem oblasti v Nemčiji 1933. Prikliučitev Avstrije k Nemčiji — marca 1938. Začetek druge svetovne vojne 1. septembra 1939. Aprilski zlom in okupacija Jugoslavije 1941.

Povsem razumljiva je nemara tudi avtorjeva očitno večja pozornost do razpravljanja nemštva v Sloveniji in problematike severne meje. To je bilo potrebno spriči izredno pomembne vloge Nemcev v Sloveniji, njihovih aneksionističnih in germanizacijskih prizadevanj ter mnogih trenj s tem v zvezi med (staro) Jugoslavijo in tretjim rajhom.

Posebnost Biberjeve razprave je ne navadno veliko število opomb pod črto, saj jih ni nič manj kot 1472 in zavzemajo potemtakem povsem razumljivo kar 122 strani ali četrtno knjige.

S tem poudarkom pa morda knjigi nismo nameravali zmanjšati verjetnosti, da si bo pridobila poljudnost, narobe, celo prepričani smo, prav s to njeno odliko, s tolikšnim številom nadrobniških obrazložitev, kje je zdaj po vojni ta ali oni podatek, bo Biberjev »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941« na moč razširil vrste bralcev, zlasti v Sloveniji.

S takšno metodo v razpravi je Dušan Biber prvi pri nas pokazal vso obsežnost objektivnih informacij o vzrokih in posledicah zdaj že zaključenega zgodovinskega dejstva, ko se je proti koncu tretjega desetletja bore trideset tisoč Nemcev v Sloveniji tako razgrelo, da so naši tedanji predstavniki zavoljo splošnega odpora slovenske javnosti morali vložiti v Beogradu odločnejše zahteve za oblastvene ukrepe zoper nacistična izzivanja.

Mimo krajšega povzetka vsebine v nemščini so (za večjo uporabnost) na koncu dodani še seznam uporabljenih kratic ter register oseb, register zemljepisnih in register stvarnih imen. Za ilustracijo tekstu je založba priložila 16 strani dokumentarnih posnetkov pomembnejših dogodkov in vplivnejših osebnosti v (stari) Jugoslaviji.

Biberjeva razprava »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941« sodi v sleherno javno, šolsko in privatno knjižnico pri nas!

J. S.

Boj pod Triglavom

Krajevni odbor Zveze borcev NOV Gorje pri Bledu je izdal ob 25. obletnici vstaje knjigo Boj pod Triglavom. Gre za zbornik Gorje pri Bledu v letih 1941 do 1945, vendar obravnavajo nekateri članki tudi razmere med svetovnimi vojnama in po osvoboditvi. Razveseljivo je, da je Zveza borcev v Gorjah pridobila številne avtorje, da so zapisali svoje spomine, in da je našla potrebna finančna sredstva za svoj zajeten in bogato ilustriran zbornik.

Knjiga ima 572 strani besedila in okrog 360 fotografij ter je razdeljena v štiri dele. V prvem delu najdemo razen uvodnih misli urednika Ivana Jana-Srečka tudi kroniko najvažnejših dogodkov v Gorjah in okolici v letih 1941—1945 in seznam izseljenih družin iz gorjanskih vasi. Najobsežnejši je drugi del, ki obsega 44 daljših in krajših spominskih člankov, nekateri avtorji pa so uporabljali tudi arhivsko gradivo. Članki so razvrščeni v glavnem tako, da obravnavajo dogodke v kronološkem redu, zato je le malo ponavljanja, ampak se pisci med seboj le dopolnjujejo. Večina avtorjev je živahno opisala najpomembnejše dogodke in podobe iz življenja ter boja Gorjancev, manj pa nas zadovoljijo tisti pisci, ki skušajo dati na nekaj straneh prerez skozi vse dogodke, ki se jih še spominjajo.

V tretjem delu so objavljeni kratki življenjepisi 159 padlih gorjanskih borcev in žrtev nacističnega nasilja. V vaseh, ki jih zajema krajevni odbor Gorje, je dal med NOB življenje za osvoboditev vsak 18. prebivalec; v bojih je padlo 87 partizanov, 11 aktivistov OF in ujetih partizanov so okupatorji ustrelili kot talce, 16 jih je bilo ubitih na delu v gozdovih in planinah, 24 so jih Nemci pomorili 20. septembra 1944 v Srednji Radovni, 15 jih je umrlo v nemških internacijskih taboriščih, 6 pa v izseljeništvu v Nemčiji. Na koncu tega dela je tudi seznam gorjanskih prvoborcev, ki so vojno preživeli.

V četrtem delu zbornika najdemo v 11 člankih geografski opis Gorij in okolice, oris delovanja družbenopolitičnih organizacij v povojnem obdobju in podatke o krajevni skupnosti Gorje in nekaterih področjih družbenega življenja v Gorjah po osvoboditvi. Zanimivi so predvsem podatki o spreminjanju socialnega ustroja gorjanskega prebivalstva. Po socialni strukturi so postale

Gorje že pretežno industrijski kraj, čeprav imajo na svojem območju le dva industrijska obrata. V gorjanskih vaseh je zaposlenih le 36,7 % za delo sposobnega tamkajšnjega prebivalstva, na delo v druge vasi okrog Bleda jih hodi 22,5 %, na delo v drugo občino pa hodi vsak dan 38,8 % zaposlenega prebivalstva.

Nekoliko dlje se pomudimo pri kroniki in drugem delu knjige, ki je po obsegu pa tudi po vsebini jedro zbornika. Kronika se omejuje le na skop oris najpomembnejših dogodkov med NOB, ker je uredniški odbor najbrž računal s tem, da bodo podrobnejše podatke našli bralci v drugem delu knjige. Razen tega so nekateri podatki v kroniki pomanjkljivi in celo napačni. Tako je le težko trditi, da je bila okupacijska marka 1941 ničvreden denar, čeprav kaj prida res ni bila vredna. Prav tako je na 14. strani naveden nepomemben podatek o tem, kdaj so tiskali pole za vpis v Kärtner Volksbund, ni pa navedeno, kdaj so Gorjance vpisovali v to okupatorsko organizacijo. Šele pri opisu dogodkov 2. julija 1941 so podatki o aretacijah učiteljstva in kaplana 7. maja. Dogodki 8. maja so navedeni dvakrat, vmes pa so opisani dogodki 5. avgusta. Na strani 18 (in prav tako tudi na strani 74) ni točen podatek o tem, da je bilo konec novembra z Mohorja poslanih 12 borcev Cankarjevega bataljona v gorenjski kot, ker se je to zgodilo prve dni decembra. Podatek o 350 upornikih decembra 1941 iz gorjanskih vasi vključno s Koprivnikom, Gorjušami in Nomnom je precej pretiran, ker smo doslej ob podrobnem popisu ugotovili, da jih je bilo le 156. Nepopoln je tudi podatek, da je šlo leta 1941 v partizane 22 Gorjancev, kajti tu niso všteti tisti udeleženci decembrske vstaje, ki so se po nekaj dneh vrnili v dolino. Enako pomanjkljivost najdemo tudi na strani 63.

Sestavek Jakoba Vodnjova Gorjanski proletariat med vojnama nam nudi pomembne podatke o socialnem položaju v gorjanskih vaseh in o povezanosti njihovih prebivalcev z jeseniškim proletariatom. Vanj se je vrinila napaka o tem, da je bila prva jugoslovanska ustava »vsiljena od diktature« leta 1926, saj avtor gotovo misli na vidovdansko ustavo iz leta 1921.

Nande Vidmar: Interniranec, 1942, kreda

Ivan Jan pod nekoliko nenavadnim naslovom *Življenje Marije Zumrove* je bilo revolucija lepo predstavlja lik gorenjske revolucionarke.

Prispevek Antona Ambrožiča-Boža *Med Gorjami, Dražgošami in Pokljuko* v jedrnatih besedi prikaže razvoj partizanstva na Pokljuki 1941 in v začetku 1942, nato pa pojasnjuje, zakaj je bilo potrebno v jeseni 1942 poslati iz partizanskih enot nekatere sposobne organizatorje na terensko delo. Pisec je napesto opisal dogodke in razmere, v katerih je sam dovel.

Stanko Kocjančič-Marjan nam v krajših sestavkih pod skupnim naslovom *Z neizprosnim sovražnikom* — neizprosen boj oriše lik Ivanke Mohoričeve, napade na sovražne patrolje in boje proti ovaduhom ter izdajalcem.

Franc Dijak-Štefan nam riše začetke ilegalnega dela, daje nekaj novih podrobnosti o poteku decembrske vstaje v Gorjah, na Pokljuki in v Nomnju, pri tem pa o številu udeležencev velja že navedena pripomba. Podrobno govori o razmerah po decembrski vstaji, o spopadu na Brjanci, o dramatičnem boju v Lipanci, spopadu pri Voklem, o pripravljanju hrane za II. grupo odredov in o izgonu priseljenih Besarabcev iz gorjanskih vasi; pri tem opisuje human odnos do priseljene nemške družine s številnimi otroki.

Slavka Šronc je presunljivo opisala streljanje talcev v Gorjah in trpljenje njihovih družin.

Boj Bokalove skupine nad zamrznjenimi prepadi Lipance je slikovito orisal Vinko Repe-Triglavski, tako da dobi

bralec natančno podobo bojev in reševanja iz sovražnikovega obroča.

Nekakšna osebna izpoved o dilemah med nevarnostjo in željo po boju ter o rasti upornosti pri ljudeh je opisal Ivan Jan v članku Med Jesenicami in Gorjami. Avtor prikazuje, kako je pridobival nove somišljenike in sodelavce NOV. Omenja tudi nekaj vzrokov, zakaj v decembrski vstaji na Gorenjskem ni bilo mogoče doseči osvobodjenega ozemlja; pri tem navaja hudo zimo, izdajo in premajhno število starih partizanov, da bi mogli povezati upornike v partizansko enoto. Pisec poudarja, da je bila tudi v NOB potrebna organska rast in da razvoja ni bilo mogoče prehitovati, če ni bilo zanj objektivnih pogojev. Ivanka Tramšek-Vera opisuje v članku Zmaga volje in žrtev, kako je bila razširitev upora odvisna od zaupanja med ljudmi in koliko je pomenilo tovarišvo mnogim zaprtim aktivistom OF, da so laže vzdržali trpljenje v Begunjah in v Rawensbrücku.

Nemoč sovražnika in njegovo nasilje nam opisuje Tine Slivnik-Lado v članku Več kot življenje nam niso mogli vzeti. Podrobno je opisana nemška hajka na Pokljuko poleti 1942 in tudi takratne aretacije aktivistov in partizanskih družin v Gorjah. V sestavku najdemo tudi podrobne podatke o tem, kdaj in kako je padel Polde Stražišar, komandant gorenjskega odreda.

Nemške ofenzivne akcije proti partizanom na Jelovici poleti 1942 opisuje Stanko Kocjančič-Marjan. Podrobno razlaga, kako so Nemci zaradi izdaje napadli partizansko taborišče na Oblakovi planini in kako je potekal boj v Dražgoški gori.

Sestavki o bojih na Pokljuki in Jelovici leta 1942 so pisani zelo slikovito; ker so v njih opisali preživeli borci svoje spomine na najtežje obdobje NOB na Gorenjskem, iz katerega je ohranjeno le malo partizanskih dokumentov, so skrbno zapisani spomini tudi pomemben vir za zgodovinarje.

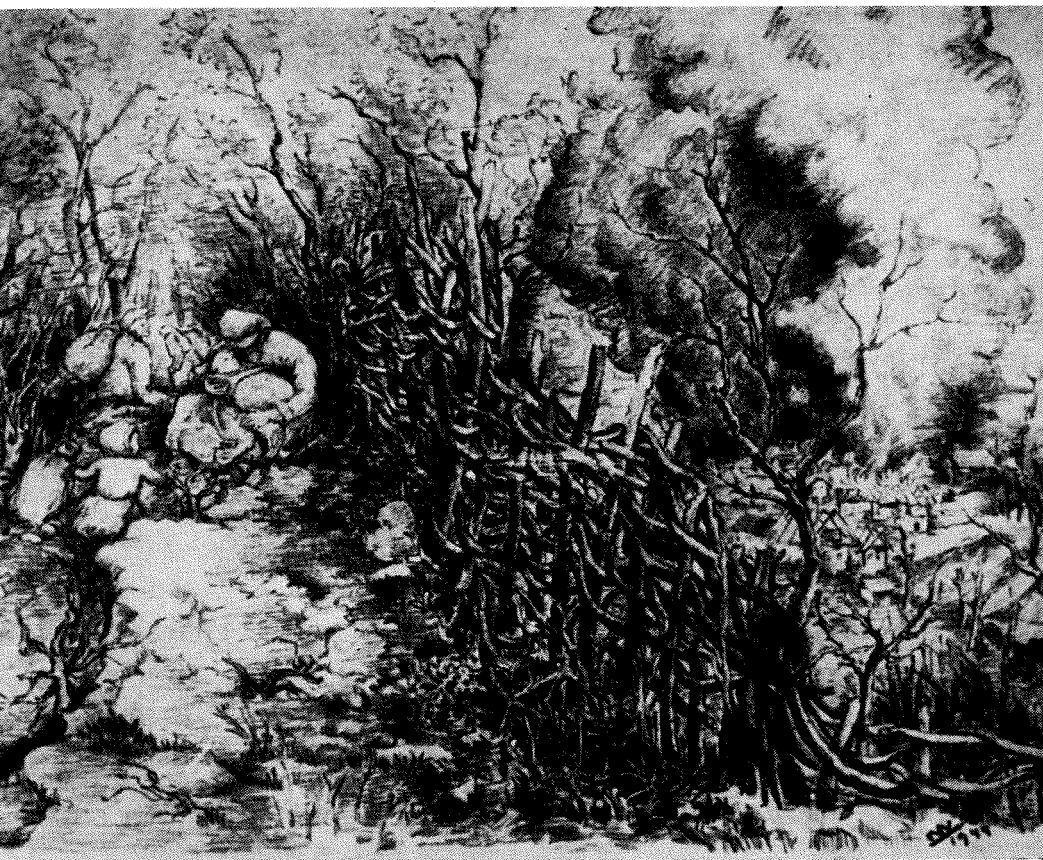
Zdravnik dr. Edvard Pohar opisuje, kot pravi, predvsem spomine na prijetne dogodke, ki jih je preživel med poključskimi partizani. Zanimiv je opis popolne enakopravnosti partizanskih borcev in funkcionarjev leta 1942 in začetek prve partizanske bolnišnice na Mežaklji.

Dana Kocjančič-Ulčar je opisala nemško preganjanje in internacijo; Marija Kocjančič trpljenje v Begunjah in preganstvo v Nemčiji, Jože Ambrožič pa mučenje v Begunjah. Franc Rozman-Kozarjev izpoveduje v članku Čakal

sem na smrt, kako so ga Nemci kot ujetega partizana mučili v zaporih v Škofji Loki in v Begunjah in kako je s poslednjimi močmi dočakal osvoboditev v Mauthausenu. Marica Jakopič-Kocjančič opisuje upornost preseljenega Joža Jakopiča, ki se je zavzel za trpinčenega ruskega ujetnika in bil zaradi tega kazensko premeščen v Dachau.

Jože Robič-Egon opisuje spopad v Jeli pod Pokljuko, drzen požig žage v Spodnjih Gorjah in nemški napad na bohinjsko četo in triglavski udarni vod pod Lipanco 3. julija 1943.

V članku Vinka Repeta-Triglavskega Organizacije po terenu — nujna osnova gibanja najdemo podatke o tem, da v gorjanskih vaseh do jeseni 1942 ni bilo močnejših terenskih organizacij, ampak le neposredna zveza med partizani in prebivalstvom. Avtor dokazuje, da je bilo treba konec 1942. leta, ko so Nemci začeli novačiti mlade fante v nemško vojsko, poslati sposobne organizatorje iz partizanskih enot na teren, kjer so nastajale terenske organizacije, ki so s partizansko mobilizacijo zelo razširile bazo NOB. Repe dokazuje, da so »višji forumi« dajali terenskim aktivistom le okvirna navodila, terenci pa so samostojno reševali naloge, ki so rasle iz neposrednih potreb, in so sami iskali najustreznejše rešitve. V stalnih stikih med politično najbolj razgledanimi partizani, ki so delovali kot terenci, in prebivalstvom, se je spreminjalo mišljenje ljudi, da so premagovali strah pred nemškimi represalijami in vse bolj požrtvovalno delovali v NOB. O tem procesu osveščanja je Vinko Repè zapisal: »... Prav to pa je bilo tisto, kar smo hoteli: pridobivati ljudi, poštene, delovne ljudi, kmete, ki jim dotedanje življenje ni omogočilo, da bi doumeli vzroke svoje revščine in boja za obstanek, ali pa, da smo jim vzbudili vsaj narodno zavest. Take pridobitve, ne glede na verska in druga prepričanja ljudi, to so bili naši uspehi in hkrati naše nagrade in spodbuda za nadaljnje delo. To je bila posebnost in širina naše revolucije... Cutili smo...«, da je sčasoma le prihajalo tisto, kar smo hoteli in o čemer smo leta 1941 le sanjali... Naša revolucija ni bila tiste vrste, da bi zvečer udarili, zjutraj pa bi bila oblast v naših rokah. Zdaj nismo bili več redki in usmiljenja vredni uporniki, ki so sicer pripravljene žrtvovati tudi življenje, temveč smo bili resnično glasniki volje večine ljudstva, ki je vse bolj zavestno sodelovalo v tej smeri. To je bila že osnova nove, ljudske oblasti...«

Nande Vidmar: Vas gori, 1944, svinčnik

·O delovanju partizanskih tehnik v bližini Srednje Radovne in o pomenu partizanskega tiska pri prebujanju prebivalstva pišeta Ivan Golc-Stanko in Stana Mandeljc-Vilma, ki si poskušata takole odgovoriti na vprašanje, zakaj je mladina tako požrtvovalno podpirala OF: »...Morda smo se s takim veseljem oklenili dela za OF prav zato, ker ni bilo drugega, ker nismo marali okupatorjev, ker smo čutili, da visi vse to v zraku. Predstave, zabave in podobno, vse to je bilo prepovedano. Zato je bilo delo za NOV tem zanimivejše. Mladini je pa tako vedno všeč, če so zadeve malo bolj napete in skrivnostne...«

Krišpin Ogris-Pero opisuje v članku Srednja Radovna — naš dom in naša rana požrtvovalno delo prebivalcev Srednje Radovne, kjer je bila leta 1944 okrožna tehnika in taborišča vodstev

političnih organizacij jeseniškega okrožja. Kot represalijo za partizansko akcijo v bližini vasi so Nemci požgali 20. septembra 1944 vseh 12 hiš in pobili 24 vaščanov — vse od dojenčka do starčka. V zborniku je objavljena tudi Klinarjeva pesem o Radovni in Joža Kozelja-Gašperja članek Zločin v dolini Radovne.

Globoka razmišljanja o vzrokih in razvoju narodnoosvobodilnega boja v gorjanskih vaseh, posebno pa o poključnem bataljonu pozimi 1942-43, najdemo v članku Sava Šifrerja-Kosa. Med drugim piše: »...nekateri si razlagajo to tako, da se je razvil upor v Gorjah tako zgodaj zato, ker stoje Gorje v območju gozdov in v hribovitem kraju, kar je borbem omogočalo manevriranje in pravočasen umik pred močnejšim sovražnikom. Take razlage ne drže in v na-

pačni luči prikazujejo zgodovinska dejstva; pozabljajo namreč na odločilen faktor v organiziranju narodnoosvobodilnega boja — na zavest ljudi. Z ugodnejšo zemljepisno lego so sicer dane nekatere prednosti pri vojaških akcijah in gibanju partizanskih enot, toda do vojaških akcij ni prišlo spontano in partizanske enote niso nastajale same od sebe, marveč kot nujna in logična posledica delovanja zavestnih sil. Na te pa zgolj zemljepisna lega ni in ne more vplivati... Dejstvo, da se je prebivalstvo gorjanskega področja (pravilno območja — opomba pisca) takoj po okupaciji uprlo okupatorju, je potemtakem rezultat večletnega, vztrajnega in uspešnega delovanja naprednih organizacij in posameznikov, ki so prebivalstvu znali prikazovati okupatorja v pravi luči in mu pojasniti reakcionarno, nečloveško bistvo fašizma... « Potem ko avtor poudari, da bi storili napako, če bi prispevek Gorij v NOB presojali samo po vojaških akcijah ali če bi narodnoosvobodilni boj v Gorjah obravnavali ločeno od boja v drugih slovenskih in jugoslovanskih pokrajinah, nadaljuje: »... Gorjanci so se uprli ne samo zaradi krivic, ki so jih sami pretpeli, marveč so to storili kot sestavni del vsega slovenskega ljudstva. Zato je vojaške akcije gorjanskih partizanov, vključenih in organiziranih v slovensko narodnoosvobodilno vojsko, treba presojati s širšega, vse-slovenskega in ne le ozkega krajevnega stališča... « Ob vsem tem je potrebno omeniti tudi vpliv Jesenic kot industrijskega jedra, v katerem je na Gorenjskem najmočnejše vzplamtela vstaja in od koder so prišli prvi partizani tudi v bližino Gorij, ker na Jesenicah zaradi močnih sovražnih posadk niso mogli delovati. Zanimivo je avtorjevo dokazovanje, da spričo posebnih razmer v okolici Gorij višja vojaška vodstva niso ustanavljala večjih partizanskih enot, »... ker bi bil spričo velikanske nemške premoči v številu in tehniki frontalen odpor na tem območju nesmiseln in bi lahko privedel le do nepotrebnih in velikih lastnih izgub, medtem ko sovražniku ne bi mogli povzročiti večje škode. Nasprotno pa so po številu majhne, toda hitro gibljive partizanske enote prizadejale Nemcem več izgub in skrbi, kakor bi bilo pričakovati glede na njihovo število. Te enote so se pojavljale zdaj tu, zdaj tam in so pri Nemcih ustvarjale občutek negotovosti in nemohi... «

Tudi Ludvik Rekelj-Filip dokazuje, da so bile majhne partizanske enote, kakršen je bil tudi minersko sabotažni

vod pod Triglavom, zelo udarne enote, saj so se uspešno bojevale. Vse to je res, vendar bi bilo potrebno poudariti, da so bile v tem razdobju NOB te male in zelo gibljive enote dopolnile večjim enotam, ki so osvajale večje postojanke, čuvala osvobojeno ozemlje med Gorenjsko in Primorsko in se pripravljale na dokončno osvoboditev vsega slovenskega ozemlja.

O ustanovitvi in akcijah udarnega voda in čete piše Ivan Žemva-Majski, ki s svojimi spomini dopolnjuje podatke o bojih 3. julija 1943 pod Lipanco. Janez Ambrožič in Justina Bunderle, edina preživela borca III. bataljona Prešernove brigade, ki sta se 15. decembra 1943. leta prebila iz obkoljenega hotela na Goreljku, opisujeta dramatičen potek boja in strašne žrtve, ki so nastale zaradi izdaje. Pri tem se nehote vznjuba v bralcu primerjava z legendarnim bojem pohorskega bataljona, le da je ostal III. bataljon Prešernove brigade ob napadu v obroču brez vsega starešinskega kadra, pa je kljub temu zadal v nekajurnem boju Nemcem občutne izgube.

Iz članka Tineta Slivnika-Ladota Mladina neusahljiv vir dela in moči je mogoče spoznati, da sta bila pomlad in poletje 1943 »... prelomnica, mejnik med zaupniškim, individualnim delovanjem in med povezovanjem zaupnikov in novih aktivistov v tesneje povezane aktivne in odbore, ki so z vsakim dnem bolje vedeli, kaj je njihova naloga, kaj je bistvo osvobodilnega gibanja... «

V partizanskem zaledju med ljudmi v dolini piše Stanko Dežman. O delu aktivistov OF na terenu, ki so zbirali hrano, skrbeli za ranjence, zbirali podatke, obveščali partizane o gibanju nemških enot in o razmerah v sovražnih postojankah, pa piše Stane Bregant-Radovan. Ivanka Zupan-Jan opisuje, kako je petnajstletna odšla v partizane.

V članku Trije podrti partizanski stebri opisuje Ivan Jan življenje, delo in smrt Gorjancev Andreja Prešerna, narodnega heroja Andreja Žvana-Borisa in Ernesta Seidlerja-Iztoka. Čeprav so to gotovo najbolj zaslužni gorjanski borci, pa njihovega boja vseeno ni mogoče obravnavati povsem ločeno od delovanja drugih partizanov in aktivistov OF, to pa vodi tudi v tem primeru do neljubih ponavljanj in splošnih pregledov, kar kronološko celoto II. dela zbornika kar nekoliko preveč razbija.

Ob obujanju spominov na Jakoba Kocjančiča opisuje Franc Jan-Repečnikov, kako so dobili za vojaško godbo XXXI. divizije glasbila gorjanske gasilske godbe.

Nande Vidmar: Čez progo, 1944, linorez

Pod skupnim naslovom *Starejši* so nam pripovedovali opisuje šest gorjan-skih mladincev posamezne dogodke med vojno, pri čemer je zanimivo prikazan tudi odnos današnje mladine do posameznih moralnih vprašanj, ki so bila zelo pomembna med NOB, kot so tovarništvo, junaštvo, pa tudi izdaja.

Članka Ivana Fabjana-Nika Miting v Gorjah in Petra Plesnika *Napad* sredi noči sta posvečena partizanskemu napadu na nemško postojanko v Gorjah 8. aprila 1945, članek Jošta Rolca *Srca Gorjancev* so bila za zmago pa na nas z nekoliko presplošnimi podatki seznanjeni z boji za dokončno osvoboditev gorjan-skih vasi in Bleda, predvsem pa opisuje veselje, s katerim so Gorjanci sprejemali osvoboditelje.

Seveda ni mogoče v kratkem poročilu o izidu zbornika *Gorji* pri Bledu niti približno opisati niti najpomembnejših novih spoznanj o boju pod Triglavom, ki jih delo navaja. Potrebno je odpreti knjigo in pred bralcem se razgrne v besedi in sliki trdovratni boj gorjanskega človeka za obstoj na skopi zemlji, za nacionalno osvoboditev in za take družbene odnose, da bo vsak delovni človek resnično odločal o sadovih svojega dela. Knjiga *Boj pod Triglavom* nam kljub nekaterim manjšim pomanjkljivostim pripomore, da se ob zanimivem branju seznanimo z bojem naprednih ljudi v Gorjah in okolici, hkrati pa nam pripomore k popolnejši podobi o naši slovenski revolucionarni preteklosti.

Ivan Križnar

Pavel Baloh: Po poteh revolucije

Spomini na predvojno revolucionarno delo v Trbovljah in narodnoosvobodilni boj 1941—1945. Založil Zavod »Borec« v Ljubljani 1966. Strani: 400.

Pavel Baloh-Peter je kot pisatelj prvi nastopil l. 1962. Takrat je v 1. knjigi »Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja« objavil (na straneh od 215 do 257) po naročilu napisane »Spomine na Kozjansko v letu 1942«. Zatem je nekatere odlomke skrbno izpopolnjeval in nekaj od njih že tudi objavil v raznih publikacijah, vendar je v glavnem nenehno izboljševal gradivo kot celoto, vse do ocenjevanih spominov, ki jih je naslovil »Po poteh revolucije«.

Pobudo za tak naslov mu je nudilo — njegovo življenje. Pavle Baloh, s partizanskim imenom Peter, je sin trboveljske rudarske družine. Bilo mu je devetnajst let, ko se je kot cestni delavec (leta 1934) vključil v napredno delavsko gibanje. Odtlej je bila njegova življenjska pot zares revolucionarna: pred NOV najprej član SKOJ, potem KP, a od leta 1939 je že vodil okrožni komite SKOJ za revirje. Pavle Baloh je nosilec spomenice 1941. V revirsko četo je stopil poleti 1941 in bil njen prvi ranjenec med spopadom nemške policije in revirske čete na Vrheh pri Sentlenartu 11. avgusta 1941. Po vojni se je zaposlil v TAM pri Mariboru.

Pavle Baloh-Peter sodi v tisto vrsto pisateljev, ki bralca čedalje bolj privlačijo, brž ko se jim preda. Hočemo reči, da piše sicer preprosto, brez slehernega, tudi najmanjšega poskusa leporečja, toda njegovo nizanje dejstev zlagoma — začenja bralca opozarjati in nato držati v napetosti tako dolgo, da ga povsem prepriča, še preden se leta pravzaprav zave. To je doslej pri nas redka, čeravno tolikokrat zahtevana odlika pri obujanju spominov na našo nedavno preteklost.

Le kdo mu ne bi verjel, ko sam dopušča vrzeli v svojih spominih oziroma ko pravi, da pač ne more drugače, kot da opisuje pred- in medvojne dogodke tako, kakor jih je takrat ocenjeval, zakaj — tako celo poudarja — bilo bi nepravilno, če bi predvojna in medvojna dogajanja ocenjevali z vidika sedanjega političnega dogajanja!

Pa še bolj zožuje področje svojega opisovanja samo na tiste predele, kjer je sam in dlje delal, toliko časa, da so se mu sodelavci in sploh vsi tam delu-

joči (kakor koli že!) ljudje dovolj globoko vtisnili v spomin, ki že po naravnih zakonih neusmiljeno blede.

In kako Pavel Baloh-Peter utemeljuje svoje omembe soudeležencev? Nema- ra jih doslej še nihče ni enakol!

»Naše zaledje v NOB — delavci in kmetje, ki so nam ves čas NOB nesebično in vneto pomagali, ne morejo in ne smejo biti pozabljeni; žal pa ni vedno tako. V spominih omenjam le nekaj teh ljudi, mislim pa na vse te po revirjih, Savinjski dolini, po Halozah in Ptujskem polju, po Pohorju in Kozjaku — onkraj Drave po Prekmurju, Koroskem, Dolenjskem, Notranjskem, Primorskem in Gorenjskem, povsod, kjer so podpirali in aktivno sodelovali v NOB. Teh plemenitih ljudi je bilo zelo veliko. *Tudi če bi vsak partizan napisal spomine in navedel toliko imen kot jaz, še vedno ne bi bili omenjeni vsi.* (Podčrtal: J. S.) Ti ljudje ne smejo in ne morejo biti pozabljeni, saj so žrtvovali vse za izgon okupatorja, za svoje gospodarske in politične pravice — tudi življenje. To so ljudje, ki jih zdaj bolj poredko omenjamo, čisto nanje pozabljamo in so zapostavljeni. Večkrat jim je kdo že vrgel v obraz, zakaj si jih pa podpiral, priznanja pa je bilo deležnih le bore malo. Rézimo pravično kruh vsakemu po delu in njegovem prispevku!«

Nadvse zanimivo je stališče Pavla Baloha glede »dnevnikov«, ki so jih bajé pisali mnogi med NOB. Takole pravi:

»V partizanski literaturi pogosto bemo o dnevniki, ki so jih pisali partizani, oficirji in politični delavci v NOB. Jaz dnevnika nisem pisal. Ni ga pisal noben discipliniran komunist, saj je bilo pisanje dnevnikov in beleženje imen naših sodelavcev in krajev, koder smo hodili, spričo konspiracije strogo prepovedano. Znano je, da so bili mnogi naši sodelavci žrtve gestapa prav zaradi spiskov ljudi in zapiskov, pa čeprav v skrajšani obliki, ki so jih našli Nemci pri naših ujetih ali mrtvih tovariših. Jaz sem se prav zaradi discipline in v dobro NOB izogibal dnevnega zapisovanja.«

Ali ni takšna odkritosrčnost redka odlika pisateljev spominov, na moč zaželena nasploh? Pri Balohu pa tisti dejavnik, ki budi v bralcu zanimanje za opisano dogajanje?! — Vsekakor — da!

Pisec spominov »Po poteh revolucije« se odlikuje še po nečem: po tehnični razdelitvi obdobja med vojnami in med NOB! Pavle Baloh namreč sploh nima nobenih poglavij ali razdelkov, marveč skupno 144 »naslovov«, tako da imajo ti povprečno še po manj kot tri strani. Ti »naslovi« niso v knjigi niti oštevilčeni. Lahko bi rekli, da so to le označitve beležk — po opravljenih nalogah. Tu pa tam je uporabil za »naslov« skoraj da kar parolo.

Četudi se nekateri »naslovi« ponavljajo, kot celota ne utrujajo, ker so zgovorna priča navzven takrat mirnega, a tembolj navznotraj razgibanega obdobja, ki je predmet obravnave v »Poteh revolucije«.

Vmes so pogosti, presenetljivi »naslovi«. Nekaj primerov: »V kuhinji za brezposelne«, »Protidraginjska akcija«, »Srečanje z GESTAPO pred domačim pragom«, »Pri RAUBŠICU«, »Žandarji na sledi«, »Prišla je ur'ca in šla je frizur'ca« in podobno.

Knjiga je opremljena s 60 klišei.

Pavle Baloh-Peter je s svojimi spomini »Po poteh revolucije« veliko prispeval k *dokumentom* o naši NOB, kar njegovi spomini so in ostanejo, kljub avtorjevi skromni označitvi. Še posebna vrednost pa je prepričevalnost njegovega pripovedovanja, ki bo prav gotovo postala vzor v prihodnosti.

Jaka Stokan

Willi Heinrich: Druga božja garnitura

Ljubezen med črnim ameriškim vojakom in belo Nemko, boj s tradicijo, predsodki, rasistično zapostavljanje v ameriški vojski, to so teme, ki so že same po sebi dovolj žive, če pa jih obdela spretno pero dobrega romanopisca, pa še toliko bolj. Problem rasne diskriminacije obravnavajo sicer predvsem dela sodobne ameriške literature. Če pa to vprašanje načenja nemški pisatelj v romanu, ki se dogaja predvsem v sodobni Nemčiji, in če gre povrh vsega za razgibano, zanimivo in dovolj tehtno delo, potem je taka knjiga toliko bolj zgovorna in vredna, da jo zabeležimo. Zato zasluži roman *Druga božja garnitura*, ki ga je napisal sicer neznani Willi Heinrich in izdala v slovenskem prevodu Branka Avsenaka založba Obzorja v Mariboru, da nanj opozorimo slovenske bralce.

Problem rasizma v ameriški vojski, problem rasizma v sodobni Nemčiji, odpor zoper brutalne metode v ameriški armadi, rasna diskriminacija v Rodeziji, vse to so teme vredne literarne obdelave. Vsaka od njih zase. Willi Heinrich je vse te teme združil v roman, s katerim je z jasno idejno noto zarezal v nekatera boleča vprašanja sodobnega sveta. Središče svojega dogajanja je postavil v sodobno Nemčijo; tu je v majhnem obmejnem mestu posadka ameriške vojske.

Med vojaki je tudi črni narednik Baako, ki je sicer doma iz Južne Rodezije, toda od tam je odšel v Ameriko študirat, potem pa je stopil v ameriško armado prav zato, da bi si pridobil ameriško državljanstvo. Za božični večer nemški državljani vabijo ameriške vojake v svoj družinski krog. Toda družina nemškega zemljiškega posrednika, ki sprejme v goste Baaka, je močno razočarana nad črncem. Hišna gospodinja gosta celo razžali, zato pa se zanj potegne bodoča snaha, nevesta njenega sina, ki potolaži vojaka in celo odide z njim v mesto. Tako se srečata ameriški vojak, črnc iz Rodezije in svetlolasa Claire, nemška študentka medicine. Ker črni narednik v istem času doživi ponižanje v vojski od svojih belopoltnih tovarišev, se mlada dva človeka navežeta drug na drugega. Seveda morata John Baako in Claire premagati še vrsto predsodkov, tako v odnosu do okolice kot v njunih medsebojnih odnosih. Claire mora zaradi tega prekiniti tudi odnose s svojim očetom. Posebno ponižanje pa mora pretrpeti od belih gospodarjev v Rodeziji, kamor se s svojim prijateljem odpravi na dopust in obisk. Tam jo celo kot nezaželeno deportirajo in pošljejo nazaj v Evropo, samo zato, ker je prišla v Rodezijo s črnim domačinom, saj je to največja pregreha. Zaradi zapostavljanja je Baako

slednjič dezertiral iz ameriške vojske in bil zato tudi obsojen. Toda nad vsemi predsodki in ovirami je slednjič le zmagala ljubezen...

Beremo o stalnih rasnih spopadih v Ameriki in o zatiranju črnskega prebivalstva v Južni Afriki, zato je knjiga nemškega pisatelja močno aktualna. Pisatelj brez predsodkov razkriva odnose v ameriški armadi, kjer sicer obstoji formalna enakost, vendar pa barva kože igra tako odločilno vlogo. Nadalje razkriva še vedno močno in trenutno skrito mržnjo Nemcev do drugopoltih ljudi, mržnjo, ki je morda danes nekoliko še pomešana s strahom, vendar pa ni vzpodbudna za bodoče odnose v svetu in tudi ne v Evropi. Brez vsakih pomislekov pisatelj drastično slika nemogoče razmere v Rodeziji, kjer grobo zatirajo domače prebivalstvo. Končno pa pisatelj obravnava cel kompleks problemov, ki nastanejo z ljubeznijo med črncem in evropsko belko. Tako se pisatelj oglašja kot opazovalec problemov. Le da pri tem ne ostaja zgolj pri nakazovanju problemov, temveč gre mnogo dalj. Njegova knjiga je obsodba vseh tovrstnih zablod, napak in nepravilnosti. Lahko bi rekli, da se pisatelj v knjigi s sicer nenavadnim naslovom oglašja kot vest našega

časa, zato njegova knjiga izzveni kot resno opozorilo in svarilo.

Seveda je poglobljena vrednost te knjige v njeni idejni osnovi, v njenem protestu proti rasnim zablodam v današnjem svetu. Toda zgodba romana je kljub temu tako zanimiva, da roman bralca pritegne. Dogaja se namreč v današnji Nemčiji, in sicer deloma med domačini deloma med ameriškimi vojaki, pa tudi v Rodeziji, kjer so slike iz tamkajšnjega življenja prav tako močno zanimive. Deloma se roman godi še v drugih krajih sveta. Morda bi pri strožji estetski analizi lahko v romanu ugotovili nekaj dolgoveznosti, nekaj šibkosti v kompoziciji razgibanega teksta, s katero se je pisatelj očitno boril. Morda bi lahko zabeležili tudi določene nejasnosti v značajih oseb, saj so zlasti ameriški vojaki vse preveč podobni eden drugemu. In prav gotovo je, da nemški ljudje bolj živo zažive pred bralcem kot Američani, čeprav so nemške osebe bolj tipični predstavniki sodobne nemške družbe v majhnem podeželskem kraju. Toda te slabosti teksta vendarle odtehta predvsem naprednost idej. Tudi zgodba bo zaradi aktualnosti in zanimivosti pritegnila širši krog bralcev.

S. R.

Nande Vidmar: Interieur, 1949, olje

Drago in Nande Vidmar

Brata Drago in Nande Vidmar spadata med starejše slikarje, ki so se ukvarjali s tematiko narodnoosvobodilnega boja in revolucije. V tej številki objavljamo izbor njunih del.

Drago Vidmar je slikar, risar in grafik. Rodil se je 25. januarja 1901. leta v Sapijanah v Istri. Studiral je na akademijah na Dunaju (1922—1923), v Dresdenu (1925—1926), v Zagrebu (1924) in Parizu. Pred drugo svetovno vojno je bil član napredne umetniške skupine Klub mladih in Slovenski lik. Pred vojno se je, kot večina starejših partizanskih umetnikov, bavil s socialno tematiko.

Drago Vidmar je že jeseni 1941. leta zastopal likovne umetnike v akcijskem odboru izvršnega odbora Osvobodilne fronte, ki je nastal iz kulturniškega plenuma oziroma organizacije. Januarja 1942. leta je bil zaprt v belgijski vojašnici v Ljubljani, kmalu nato pa so ga poslali v taborišče Ciginj, od tod v taborišči Gonars in Renici. Tam so nastali številni portreti, skice posameznikov ali skupin izčrpanih internirancev pri različnih opravilih, skice taborišča in podobno. Po kapitulaciji Italije se je pridružil partizanom. Najprej je bil v Cankarjevi brigadi. Iz te brigade so ga poklicali na bazo izvršnega odbora Osvobodilne fronte v odsek za agitacijo in propagando, kjer so poleg propagandnega materiala, kot so letaki in lepaki, nastale posamezne skice in linorezi s prizori iz partizanskega življenja. Med ofenzivo se je vrnil v brigado. Okoli novega leta 1944 je postal sekretar Slovenskega narodnega gledališča v Crnomlju, od koder je odšel za dva meseca v Glavni štab na bazo 13/23. Tam so nastala njegova najvažnejša medvojna dela: številni linorezi in lesorezi ter razne skice. Pogosto je upodabljal begunce, talce, belogardistične izdajalce, ruševine, prizore iz partizanskega življenja — akcije, juriše, prenose ranjencev itd. Iz Glavne-ga štaba je odšel v Crnomelj, od tod pa na šolo v Metliko. Likovno pa je nadaljeval z značilnimi partizanskimi motivi.

Tudi Drago Vidmar je ohranil na stotine del tako iz partizanov kot iz internacije. Važna so predvsem grafična dela v linorezu, lesorezu in monotipiji (monotipija je tehnika, v kateri avtor na gladko, polirano površino — steklo, cinkova plošča in podobno — nariše sliko z oljem in raznim orodjem — čopič, tampon, krpice, prsti — ter odtisne na papir. Monotipija ima, kar se tiče svežine barve ipd., učinke, ki se ne morejo dobiti v nobeni drugi tehniki.) Značilno za Draga Vidmarja je, da je bil verjetno edini slikar, ki se je v partizanih ukvarjal z monotipijo, za katero je uporabljal steklo. Med risbami pa najdemo manj razstavnih kosov, ker so mnoge ostale le v študijah.

Po osvoboditvi je nadaljeval motive iz narodnoosvobodilne vojne. Deloval je kot profesor. Od 1950. do 1956. leta je vodil risarsko skupino Višje pedagoške šole. Bil je iniciator otroškega likovnega ustvarjanja. Dela pretežno v olju in grafičnih tehnikah. Živi v Ljubljani kot svoboden slikar. Samostojne razstave oziroma z bratom slikarjem Nandetom: 1922, 1925, 1928, 1932, 1936, 1938 in 1941 v Ljubljani.

Brata Vidmarja sta bila vse do vstopa v partizane vedno skupaj — tako v zaporu kot taboriščih. Nande Vidmar, slikar in grafik, se je rodil 17. avgusta 1899 na Proseku pri Trstu. Študiral je na akademijah na Dunaju (1921—1922), Dresdenu (1924—1925) in v Zagrebu (1923). Pred vojno je bil član napredne umetniške skupine Klub mladih in Slovenski lik. Tudi Nande Vidmar je bil že pred vojno navdušen pristaš socialne tematike. Že junija 1941. leta je delal v ilegali in je bil v kulturni sekciji likovnih umetnikov. Februarja 1942. leta so ga zaprli in poslali v italijanska taborišča Ciginj, Gonars in Renici. Jeseni leta 1943 se je pridružil partizanom. Bil je vodja propagandnega odseka štaba XII. brigade, kasneje pa namestnik

vodje propagandnega odseka štaba pet-najste divizije. Bil je še v Glavnem štabu na bazi 13/23, nazadnje pa je deloval v agitpropu Osvobodilne fronte.

V internaciji je ustvaril mnogo risb. Ohranile so se tudi različne skice iz brigadnega življenja. Med ofenzivo: Ostri vrh, boji za Št. Janž. Večina njegovih del je nastala na bazi 13/23. Najpogostejši so razni prizori iz partizanskega življenja, portreti, sirote iz Drežnice. V Crnomlju so nastala predvsem krajinska dela.

Del reproduktivne grafike, to je linorezov, je ustvaril le nekaj. Bogat pa je njegov opus risb, predvsem iz brigade in krajinske študije požganih vasi. Tudi pri Nandetu Vidmarju lahko govorimo o stotinah ohranjenih medvojnih del, če prištejemo še dela iz internacije.

Po vojni je nadaljeval s tematiko narodnoosvobodilne borbe. Dela pretežno v olju in risbi. Sedaj živi v Ljubljani. Samostojne razstave oziroma skupno z bratom slikarjem Dragom: 1922, 1925, 1928, 1932, 1936, 1938 in 1941 v Ljubljani.

MED REVIJAMI

MUNDO OBRERO (15., 16. št., 1966). Zadnje čase se španski ilegalni tisk vse bolj ukvarja z vprašanji bodoče politične ureditve v Španiji. Sodeč po člankih, ki jih prinaša glasilo CK KP Španije Mundo obrero, se med določenim delom španske javnosti, zlasti intelektualci, med katerimi je znani univerzitetni profesor Tierno Galvano, ki je bil zaradi solidarnosti z madridskimi študenti izključen iz univerze, opažajo monarhistične tendence. Pristaši pretendenta na prestol, dona Juana Borbonskega in tudi določen del antifrankistov vidi »izhoda« v monarhiji. O bodoči zgodovinski vlogi te politične institucije v Španiji je prirečan tudi don Juan, ki je pred kratkim razložil svoj credo The New York Timesu. Izjavil je, da »monarhija pomeni kontinuiteto« in da je treba »lojalno izhajati iz obstoječega«, se pravi — iz frankistične stvarnosti. Reakcija španskih republikancev, zlasti komunistov na izjave dona Juana in prof. Galvana v prilog monarhije je bila sicer odločna, vendar s precejšnjo mero strpnosti. Španski politik in novinar Marcos Ana je v »Mundo obrero« objavil članek, v katerem vrača monarhijo kot obliko bodoče politične ureditve v Španiji, čeprav imajo monarhisti, po njegovih besedah »enako pravico kot vsi ostali opozicionalci, da branijo svoje ideje in se bore za njihovo uresničitev«. Vendar bi bilo po njegovem mnenju nepravilno in nedemokratsko vsiljevati ljudstvu monarhijo, še preden si je priborilo svobodo odločanja. Komunisti zagovarjajo stališče, da ni mogoče a priori odločiti o stvareh, o katerih je v skladu z demokratičnimi pravili poklicano odločati ljudstvo samo. Zato se je treba vrniti k volivnim skrinjicam, ki so bile trideset let zaprte.

Enakega mnenja je tudi znani španski socialist Rodolfo Llopis, ki je v zvezi z izjavami prof. Galvana objavil v glasilu španske socialistične stranke El Socialista članek, v katerem predlaga, naj bi po razsulu frankističnega režima ustanovili kar najširšo, niti monarhistično niti republikansko, začasno predstavniško vlado, ki bo zagotovila kontinuiteto države, izvedla široko amnestijo, vrnila svobodo španskemu ljudstvu, začela konkretno reševati peče probleme in pripravila posvet, na katerem se bo dežela svobodno in ob čim večjih garancijah odločila za institucionalno ureditev, ki si jo želi imeti v Španiji. Tak pa je tudi minimalni program, ki ga je navedel Izvršni komite KP Španije v svoji deklaraciji ob tridesetletnici začetka španske državljanske vojne.

Druga tema, ki ji Mundo obrero posveča veliko pozornost, je boj španskega delavstva za svobodne sindikate. Ker edini uradni sindikati v bistvu zastopajo interese delodajalcev, so se v industrijskih središčih začeli oblikovati tako imenovani »delavski odbori«, ki polagoma postajajo organi delavskega gibanja. To je zlasti razvidno iz priprav za volitve vertikalnih sindikatov, ki so letos zavzele širok obseg. V skladu s priporočili omenjenih odborov bodo delavci, ki so lani volitve bojkotirali, letos sicer volili, vendar ne »od zgoraj« imenovane kandidate, temveč svoje predstavnike. V tej zvezi je zlasti zanimiva izjava, ki so jo sprejeli baskovski delavci v pokrajinskem zboru. V izjavi je rečeno: »Zavedajoč se neučinkovitosti sedanjih sindikatov, njihove popolne nerezprezentativnosti in nesposobnosti za reševanje problemov delavskega razreda, smo se odločili, da se bomo udeležili volitev s trd-

nim namenom, da naredimo iz sindikatov resnično delavske, resnično naše in resnično svobodne sindikate». Podobne izjave so dali tudi zbori delavcev v drugih krajih. Predvolumno gibanje je doseglo višek 28. junija v Madridu, kjer se je pred poslopjem ministrstva za delo zbralo več delavcev z namenom, da ministru za delo izroče listino z zahtevami o zvišanju mezd, enakem plačilu moškim in ženskam za enako delo, jamstvu, da nad petintrideset let stare osebe ne bodo ostale brez dela, pravici do stavk, spremembi procedure, ki bi jim omogočila, da bi vse sindikalne funkcionarje volili od spodaj navzgor, ločitvi delavskih sindikatov od delodajalskih, resnično svobodni volilni kampanji, pravici delavcev, da nadzirajo potek volitev in še nekatere druge zahteve. — Kakor je pač v Francovi Španiji navada, je policija delavce razgnala, njihove predstavnike pa aretirala. Sledil je val delavskih stavk in protestov izobraženstva, ki je oblasti prisilil, da so aretirane delavce izpustile.

Casopis prinaša tudi vesti o aktivnem gibanju študentov za svobodne študentske sindikate, o protestih duhovščine proti ravnanju policije za aretiranimi študenti in o smrti generala Roja, ugnednega stratega, ki se je med državljansko vojno boril na strani španske republike.

J. K .

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS (4. številka 1965) Zadnja številka lanskega letnika, ki je izšla s polletno zamudo, prinaša vrsto zanimivih člankov, razprav, prikazov, diskusij, kritik in na koncu seznam novih sodelavcev revije v lanskem letu.

Med članki in razpravami je za nas najzanimivejši Miše Lekovića: Nekateri aspekti italijansko-ustaških odnosov in njihov odraz na operacije NOV in POJ. Avtor analizira vrsto posameznih operacij, ki so bile med vojno izvedene na ozemlju Hrvaške, Bosne in Hercegovine in to na ozemlju, ki je spadalo k italijanski okupacijski coni. Na osnovi teh analiz ugotavlja, da so se s porastom narodnoosvobodilnega gibanja vedno bolj slabšali odnosi med italijanskimi

okupacijskimi oblastmi z ene in ustaši z druge strani. Avtor ugotavlja, da je ta činitelj imel ne ravno majhen vpliv na mnoge vojaške akcije, njihov tok in končen rezultat. Ta faktor pa v mnogih delih vojnih zgodovinarjev ni vzet v obzir. M. Leković se ne spušta v celovito obdelavo teh odnosov, ampak se omejuje na njihov vojaški aspekt in na primerih dokazuje neusklajenost dejavnosti italijanskih čet in oboroženih sil NDH. Na koncu avtor ugotavlja, da so problemi, o katerih je govoril, pravzaprav samo načeti in da jih bo treba vsekakor še podrobneje razjasniti. O njih se je doslej le malo pisalo, vendar je njihov značaj takšen, da se jih ne sme zanemariti, ko se rekonstruira in tolmači vojno dogajanje na tem delu jugoslovanskega ozemlja.

Nevenka Bajjić in Rasim Hurem: Prispevek k proučevanju socioloških in družbenopsiholoških pojavov kot činiteljev dogajanja v narodnoosvobodilnem boju. Avtorja ugotavljata, da je bistveno pri tem to, v kolikšni meri se lahko kot činitelji narodnoosvobodilne vojne spravijo v zvezo sociološki in družbenopsihološki pojavi s konkretnimi pojavi tega dogajanja oziroma v kolikšni meri je mogoče določene vrste virov in podatkov s temi podatki potrditi vpliv teh činiteljev na politično razumevanje in prakso najširših ljudskih mas. Od tega je v veliki meri odvisno, če se da izvesti objektivne znanstvene zaključke. Na to vprašanje pa avtorja pozitivno odgovarjata.

Med članki bi omenili še Bogdan Krizman: Pripravljanje ofenzive na solunski fronti septembra 1918 in razpravo Jeržija V. Borejša: Poljsko vprašanje in Poljaki v prvi internacionali.

Med prikazi in kritikami objavlja revija oceno knjige dr. Milorada Ekmečića: Osnove meščanske diktature v Evropi med dvema vojnama, ki jo je napisal Tomislav Kraljačić. Dragovan Šepić ocenjuje knjigo Lava Čermelja: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. V. Vageli pa recenzira publikacijo Mihaila Apostolskega: Osvobodilna vojna makedonskega naroda (1941—1945). Avtor je dobil za to svoje delo Novembrsko nagrado za znanstveno-zgodovinsko delo.

LEPOSLOVJE

APITZ, Bruno: Goli med volkovi. (Nakt unter Wölfen.) Prevedel Branimir Kozinc. Opremil Janez Starman. Knjižnica Levstikov hram. Ureja Ivan Potrč. Založba Mladinska knjiga. V Ljubljani 1966. 325 + (II) strani.

ARNAUD, Georges: Plačilo za strah. (Le salaire de la peur.) Roman. Prevedel Stane Ivanc. Opremil Janez Vidic. — Prizma — Izbrani romani iz svetovne književnosti 16. Založba Obzorja. Maribor 1966. 147 + (I) strani.

BIRTIČ-MEČANAC, Anton: Oj, božime. Slovenske beneške narodne, Birtičeve in druge pesmi. Zbral in uredil A. B.-M. Izdalo Prosvetno društvo »Ivan Trinko«, Čedad. Založništvo tržaškega tiska v Trstu. Čedad 1966. 99. str.

COPIĆ, Branko: Bojevniki in begunci. Prevedel Jože Zupančič. Opremil Janez Bernik. Izbrana dela I. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 169 + (IV) str.

—: Ljubezen in smrt. Prevedel Jože Fistrovič. Izbrana dela II. DZS. Ljubljana 1966. 483 + (IV) str.

—: Doživljaji Nikolettine Bursaća. Prevedel Lojze Mlinar. Izbrana dela VII. DZS. Ljubljana 1966. 256 + (III) str.

—: Pripovedke izpod zmajevih kril. Prevedel Jože Zupančič. Izbrana dela IX. Ljubljana 1966. 187 + (IV) str.

FLAUBERT, Gustave: Vzgoja srca. Zgodba mladega moža. (L'éducation sentimentale. Historie d'un jeune homme.) Prevedel Karel Dobida. Opremil Janez Bernik. Svetovni klasiki. DZS. Ljubljana 1966. 416 str.

HASEK, Jaroslav: Dobri vojak Svejk v prvi svetovni vojni. (Osudy dobrého vojáka Svejka za svetové války.) 3. in 4. zvezek. Prevedel Jože Zupančič. Opremil Uroš Vagaja. Zbirka Kiosk 56-57. Urednik Vital Klabus. DZS. Ljubljana 1966. 402 + (I) str.

KUNTNER, Tone: Vsakdanji kruh. (Pesniška zbirka.) Ilustriral in opremil Gabriel Kolbič. Pota mladih. Ureja Ivan Potrč. MK. Ljubljana 1966. 54 + (II) str.

LINHART, Anton Tomaž: Zupanova Micka. — Veseli dan ali Maticšek se ženi. Besedilo in spremene besede: Alfonz Gspan. Oprema: Branko Simčič. Knjižnica Kondor 83. (Izredna serija 1965.) MK. V Ljubljani 1965. 135 + (I) str.

MELVILLE, Herman: Beli kit. (Moby Dich or The Whale.) Prevedla Mira Miheličeva. Opremil Karel Hrovatin. Svetovni roman. Urednik Lojze Krakar. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 653 + (II) str.

MORRIS, Edita: Cvetje iz Hirošime. (The Flowers of Hiroshima.) Prevedel Janko Moder. Opremil Branislav Fajon. Svet v knjigi 29. Obzorja. Maribor 1966. 116 + (III) str.

QUEIROZ, José, Maria Eça de: Bratranec Basilio. (O primo Basilio.) Prevedla Alenka Bole-Vrabec. Opremil Savo Sovre. Svetovni roman. CZ. Ljubljana 1966. 420 + (II) str.

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de: Veter, pesek in zvezde. (Terre des hommes in Vol de Nuit.) Prevedel Edvard Kocbek. Opremil Uroš Vagaja. Moderni roman. Urednik Kajetan Kovič. DZS. Ljubljana 1966. 197 + (II) str.

TAVČAR, Ivan: Zbrano delo. I. knjiga. 2. izdaja. Uredila in z opombami opremila Marja Boršnik. DZS. Ljubljana 1966. 535 + (VIII) str.

TOLSTOJ, L. N.: Vojna in mir. I—IV. Prevedel Vladimir Levstik. Opremil Uroš Vagaja. DZS. Ljubljana 1966. I: 435 + (I) str.; II: 328 + (II) str.; III: 413 + (II) str.; IV: 359 + (I) str.

TURGENJEV, I. S.: Pomladne vode. (Vesennie vody.) Prevedel Josip Vidmar. Zbirka Kiosk 58. Urednik Vital Klabus. Opremil Uroš Vagaja. DZS. Ljubljana 1966. 155 + (I) str.

BRLIČ-MAŽURANIČ, Ivan: Striborov gozd. (Šuma striborova.) Prevedel Tone Potokar. Ilustrirala in opremila Cvijeta Job. Mladinska knjiga. Ljubljana — Mladost, Zagreb 1966. 20 str.

FRIED, Jiří: Vremenski tjesnac. — Abel. (Casová Tisen. — Abel.) Sa češskog prevela Ljudmila Pfaff. Likovna oprema Ante Zupa. Strani pisci. Urednik Novak Simič. Zora. Zagreb 1966. 226 + (II) str.

KOVAČEVIĆ, Veljko: Mlada šuma. Roman. Oprema Ivan Frišič. Jugoslovanski pisci. Naprijed. Zagreb 1966. 198 + (II) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BERCET, Velfred G.: Istina o ratu u Vijetnamu. (Wilfred G. Burchett: Vietnam — Inside Story of the Guerilla War.) S en-

gleskog prevela Nila Svete. Kultura. Beograd 1966. XIX + 260 str.

CERNE, dr. France: Tržište i cijene. Sa slovenskog preveo dr. Milan Rakočević. Ekonomska biblioteka. II. kolo, br. 5. Uredjuju dr. Ivo Perišin i dr. Vladimir Stipetić. »Informatork«. Zagreb 1966. 284 str.

POPOVIĆ, Milentije: Neposredna socijalistička demokratija. (Govori i članci.) Biblioteka Društveno-politička literatura. Kultura. Beograd 1966. 385 + (III) str.

ZGODOVINA

BOJ pod Triglavom. Zbornik (1941—1945) Urednik Ivan Jan. Opremil Evgen Sajovic. Izdal in založil krajevni odbor Zveze borcev Gorje pri Bledu ob dvajsetletnici vstaje. Gorje pri Bledu 1966. 572 + (IV) str. s številnimi fotografskimi posnetki in 1 zvd. med besedilom.

EBERHARD, Wolfram: Zgodovina Kitajske. (Chinas Geschichte.) Prevedel Marjan Bergant. Opremila Jakica Accetto. Kultura in zgodovina. DZS. Ljubljana 1966. 405 + (IV) str.

GRABNAR, Boris: Amerika za ekranom. Opremil Branislav Fajon. Križem sveta 20. Obzorja. Maribor 1966. 338 + (V) str. s številnimi slikami med besedilom.

ŠALJAPIN, Fjodor Ivanovič: Moje življenje. (Stranicy iz moej žizn.) Prevedel Dušan Željeznov. Opremil Uroš Vagaja. Veliki možje 7. Obzorja. Maribor 1966. 249 + (II) str. s (V) slikovnimi prilogami med besedilom.

CUNTHER, John: Nepoznata Afrika. (Inside Africa.) S engleskog preveo Romualdo Manola. Likovna oprema Ivan Kožarić. Zora. Zagreb 1966. 659 + (I) str.

KOLESNIKOV, M.: Zorge. (Takim byl Rihard Zorge.) Preveo sa ruskog Nikola Dragović. Vojna biblioteka — Inostrani pisci. Knjiga 60. Korice Sava Rajković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1966. 250 + (I) str.

LEKOVIĆ, Mišo: Ofanziva proleterskih brigada u letu 1942. Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Tom II. Odg. urednik Petar Brajović. Nacrtr korica Vujkov Stevan. Skice Djošić Dragiša. Vojnoistorijski institut. Beograd 1965. 726 + (I) str.

LUKIĆ, Djordje: Bitka na Drini 1914. Iz ratne prošlosti naših naroda. Knjiga 73. Redovna izdanja. Knjiga 39. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1966. 443 + (V) str.

RADOSEVIĆ, Todor: Ofanziva za oslobođenje Dalmacije. (I. IX.—9. XII. 1944.) Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Tom VIII. Vojnoistorijski institut. Beograd 1965. 319 + (I) str.

SPLOŠNO

MUŠIČKI, Dušan: Razorni eksplozivi. Vojna biblioteka — Naši pisci. Knjiga 44. Vojnoistorijski institut. Beograd 1966. 185 + (VII) str.

RAKOČEVIĆ, Branko: Infracrveni zraci u vojnoj tehnici. Vojna biblioteka — Naši pisci. Knjiga 46. Vojnoistorijski institut. Beograd 1966. 152 + (III) str.

SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA NOVA GORICA

čestita udeležencem NOB za dan borca

Gostinsko podjetje PIVKA

z obrati Kolodvorska restavracija v Pivki, kavarna Kras v Pivki in gostilna Javornik na Prestranku se priporoča

Nudimo istrske in kraške specialitete

»ROG« tovarna transportnih sredstev in izdelkov precizne mehanike, Ljubljana, Trubarjeva 72

izdeluje: kolesa, kolesne dele, otroške skiroje, razmnoževalne stroje »Cyklograf C 63«, transportne naprave za notranji transport v industriji

Rogovi proizvodi predstavljajo kvaliteto

Tovarna umetnih brusov, Maribor, Tržaška cesta 60 proizvaja umetne bruse pod zaščitnim znakom

na osnovi keramičnega, bakelitnega in šelak veziva. Priporoča se s svojimi kvalitetnimi proizvodi